

ศึกษาอานุปัสสนาในอัญชลักขสูตร

A STUDY OF ANUPASSANĀ IN THE CŪLASACCAKA SUTTA

นายนิวัฒน์ ชัยภาณุเกียรติ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาอนุสัญญาในอุปลัจจกสูตร

นายนิวัฒน์ ชัยภาณุเกียรติ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A STUDY OF ANUPASSANĀ IN THE CŪḶASACCAKA SUTTA

Mr. Niwat Chaiphanukiat

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for the Degree of

Master of Arts

(Vipassanā Meditation)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok Thailand

C.E. 2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

.....
(พระสุธีธรรมานุวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระมหาชิต จานจิต)

.....กรรมการ

(พระมหาสุรชัย วราสโก)

.....กรรมการ

(พระศรีธีรวงศ์)

.....กรรมการ

(ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล)

.....กรรมการ

(ผศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระมหาสุรชัย วราสโก ประธานกรรมการ

ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล กรรมการ

ผศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาอนุปัสสนาในจุฬาสัจจกสูตร
 ผู้วิจัย : นิวัฒน์ ชัยภาณุเกียรติ์
 ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนากาวนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสุรชัย	วราสโก	ป.ธ.๓, พธ.บ., M.A., Ph.D.
: ผศ.ดร.สุเทพ	พรมเลิศ	ป.ธ.๕, พธ.บ., ศศ.ม., พธ.ด.
: ผศ.เวทย์	บรรณกรกุล	ป.ธ.๕, พธ.บ., ศษ.ม.

วันสำเร็จการศึกษา : ๑ เมษายน ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาอนุปัสสนาในจุฬาสัจจกสูตร” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาหลักธรรมในจุฬาสัจจกสูตร และเพื่อศึกษาแนวทางเจริญอนุปัสสนาในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนาเฉพาะในจุฬาสัจจกสูตร โดยการศึกษาข้อมูลเนื้อหาหลักธรรมของจุฬาสัจจกสูตร ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยการเรียบเรียงบรรยายตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ บรรยายเชิงพรรณนา

จากการศึกษาพบว่า จุฬาสัจจกสูตร เป็นพระสูตรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า สาธกโฆหารกับสังกนิครนถ์ ในเรื่องของ อัตตา และอนัตตา เนื่องจากเหตุที่สังกนิครนถ์สำคัญผิดในขั้น ๕ ว่าเป็นอัตตา พระพุทธองค์ทรงแนะนำสั่งสอนว่า รูป เวทนา สัญญาสังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่ใช่อัตตา นี้คือหลักไตรลักษณ์ อันเป็นกฎธรรมชาติที่ทรงค้นพบ อันแสดงถึงสามัญลักษณ์ทั้ง ๓ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

ในตอนท้ายของพระสูตร สังกนิครนถ์ ได้ทูลถามเพื่อขอความรู้ว่า ภิกษุจะเป็นพระอรหันตจีนาสพด้วยเหตุใด ตรัสตอบว่า ด้วยการไม่ยึดถือขั้น ๕ ว่าเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา นั่นก็คือหลักปฏิบัติวิปัสสนา ซึ่งอยู่ในขั้นการพิจารณาของอนุปัสสนา คือการพิจารณา กิริยา อากาโร โดยเป็นการตามดู ตามรู้อยู่เนื่องๆ มีขั้น ๕

เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา เป็นภวานามยปัญญา คือ การเจริญสติ สมาธิ และเจริญปัญญา ให้เห็นว่าขั้น ๕ ตกอยู่ในกฎของไตรลักษณ์ ขั้น ๕ และธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่ใช่ อัตตา ซึ่งถือว่าเป็นหลักสำคัญที่ทำให้สภาวะอนุปัสสนาเกิดใน หลักปฏิบัติที่กล่าวนั้นก็คือ หลักสติปัฏฐาน ๔ โดย สติตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของวิปัสสนา คือ รูปนาม ที่ปรากฏในฐานะ ทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม เป็นฐานในการเจริญสติ มี ๔ หมวดคือ กายา อนุปัสสนาสติปัฏฐาน สติที่เข้าไปตั้งมั่นใน รูป-นาม โดยพิจารณาเห็นกาย เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐาน สติที่เข้าไปตั้งมั่นใน รูป-นาม โดยพิจารณาเวทนา จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติ ที่เข้าไปตั้งมั่นใน รูป-นาม โดยพิจารณาอาการของจิต ธรรมมานุปัสสนา สติปัฏฐาน สติที่ เข้าไปตั้งมั่นใน รูป-นาม โดยพิจารณาหมวดธรรม ทั้งหมดให้เป็นไปในอาการ ไม่เที่ยง เป็น ทุกข์ และเป็นอนัตตา เกิดสมาธิและปัญญาเกิดความเบื่อหน่ายละอุปาทานขั้น ดับทุกข์ได้ โดยสิ้นเชิง

Thesis title : A Study of Anupassanā in The Cūḷasaccaka Sutta

Researcher : Mr. Niwat Chaipanukiad

Degree : Master of Arts (Vipassanā Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: Phramahā Surachi Varāsabho. Pali VII, B.A., M.A, Ph.D.

: Asst.Prof. Dr.Suthep promlert. Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.

: Asst.Prof. Wet Bannakornkul. Pali IX, B.A., M.A.

Date of Graduation : 1 April 2012

Abstract

The Thesis entitles “A Study of Anupassanā in The Cūḷasaccaka Sutta” contain two principles. The first purpose is to study Dhamma in the Cūḷasaccaka Sutta. The second is to study Anupassanā in the Cūḷasaccaka Sutta by studying the data from the Tipitaka, Atthakathā, Tika, and different and connected document, which are composed, explained, checked by expert teachers.

The research has found that the Cūḷasaccaka Sutta occurred at the time Buddha has a discussion with Saccakanikon in the topic of Attā: ego and Anattatā: state of being not self. Because of Saccakanikon 's misunderstanding about Five Groups of Existence: Corporeality, Sensation, Perception, Mental Formations, Consciousness that they are belong to oneself, Buddha describes the truth he has realized that those Five Groups of Existence are not a self, explaining the nature of the Three Characteristics, Aniccatā: impermanence, Dukkhatā: state of suffering and Anattatā: soullessness.

In the last part, Saccakanikon put a question to the Buddha about how one can be an Arahanta: Worthy one. The answer from the Buddha is one can be an Arahanta by realizing that the Five Groups of Existence are not self which is the principle of Anupassana. The practice includes observing the Five Groups of Existence called Bhāvanāmayapaññā, Meditation and Wisdom.

The core of practice meditation as mentioned above is Satipatthana: foundations of mindfulness which are Kāyanupassanā, Vedanānupassanā, Cittānupassanā and Dhammānupassanā. Kāyanupassanā is mindfulness as regard the body. Vedanānupassanā is mindfulness as regard feelings. Cittānupassanā is mindfulness as regard thoughts. Dhammānupassanā is mindfulness as regard ideas. After one has realized and accepted that body, feeling, mind and mind-objects are uncertainty and suffering, it is ordinary for concentration and wisdom to be emerged in oneself and permanently get rid of all suffering that one has.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากอาจารย์ที่ปรึกษาหลายท่าน ซึ่งผู้ศึกษาวิจัยขอระบุนามเพื่อเป็นเกียรติยกย่องท่านไว้ในฐานะครูอาจารย์ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม) ศาสตราจารย์ (พิเศษ) อนุเคราะห์สถานที่ศึกษาในสาขาวิปัสสนาภาวนาและสถานที่ศึกษาปฏิบัติธรรม ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรมธรรมโมลี ได้ให้ออกาสนิตติศึกษาปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลา ๑ เดือน

พระมหาสุรชัย วราสโก ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ อนุเคราะห์การศึกษาและให้เกียรติเป็นประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

พระครูใบฎีกามานิตย์ เขมคุตุโต ให้คำปรึกษาหลักการค้นคว้าหนังสือ ในการทำวิทยานิพนธ์และรูปแบบของวิทยานิพนธ์

พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมมาจารย์ ให้คำปรึกษาชี้แนวทางในการทำวิทยานิพนธ์และช่วยตรวจสอบโครงร่างรูปแบบของวิทยานิพนธ์

ผศ.ดร.สุเทพ พรหมเลิศ แนะนำวิธีการเขียนวิทยานิพนธ์ วิธีการค้นคว้าหาข้อมูลในพระไตรปิฎก อธิบายขอบเขตในการศึกษาของเนื้อหาแต่ละบท สรุปเป็นประเด็นต่าง ๆ และตรวจสอบหลักการในงานเขียนวิทยานิพนธ์

ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล แนะนำวิธีการเขียนวิทยานิพนธ์ตั้งแต่เริ่มต้น โดยให้ข้อมูลแนะนำวิธีการเขียนวิทยานิพนธ์ เพื่อให้หนังสืได้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักของมหาวิทยาลัยและเป็นผู้ควบคุมงานวิทยานิพนธ์ทั้งหมดพร้อมทั้งให้คำปรึกษาทุกด้าน ห้องสมุดและเจ้าหน้าที่ทุกท่านของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ความสำเร็จในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ขอขอบพระคุณอาจารย์ที่ได้ระบุนามมาทั้งหมด และเจ้าหน้าที่ทุกท่านของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ด้วยคุณของพระรัตนตรัยที่เป็นอนินไตย ขอให้ทุกท่านได้บรรลุธรรมอันสูงสุดของพระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรมทุก ๆ ท่าน

นายนิวัฒน์ ชัยภาณุเกียรติ์

วันที่ ๑ เดือน เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	น
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ หลักธรรมในจูฬสังกตสูตร	
๒.๑ ความเป็นมาแห่งพระสูตร	๑๓
๒.๒ ความหมายจูฬสังกตสูตร	๑๕
๒.๓ เหตุเกิดจูฬสังกตสูตร	๑๗
๒.๔ หลักธรรมในจูฬสังกตสูตร	๒๓
๒.๕ ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงพระสูตร	๒๖
๒.๖ สาเหตุที่สังกตนิครนถ์ไม่บรรลุนิพพาน	๒๖
๒.๗ หลักธรรมในจูฬสังกตสูตรที่เกี่ยวกับวิปัสสนา	๒๗

บทที่ ๓ หลักปฏิบัติธรรมที่ปรากฏในอุพาสกสูตร

๓.๑	นิยามความหมายของขั้นที่ ๕	๓๐
๓.๒	สังเคราะห์ขั้นที่ ๕ เป็นรูปนาม	๓๑
๓.๓	ขั้นที่ ๕ กับไตรลักษณ์	๓๓
๓.๔	ขั้นที่ ๕ กับอริยสัจ ๔	๓๘
๓.๕	อารมณ์ของวิปัสสนา	๔๑

บทที่ ๔ หลักพิจารณาของอนุปัสสนาในอุพาสกสูตร

๔.๑	ความหมายของอนุปัสสนา	๕๑
๔.๒	ลักษณะที่จตุกะ	๕๓
๔.๓	ประเภทอนุปัสสนา	๕๕
๔.๔	อนุปัสสนาในวิปัสสนาญาณ ๑๐	๖๐
๔.๕	แนวทางเจริญอนุปัสสนา	๖๑
๔.๖	การเจริญอนุปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔	๗๐

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๘๗
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๘๘

บรรณานุกรม	๕๐
ภาคผนวก	๕๔
ประวัติผู้วิจัย	๑๑๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕ โดยอ้างอิง โดยระบุเล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๖/๒๖๑ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๓๗๖ หน้า ๒๖๑ , ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๓๗๖ หน้า ๓๐๕

พระวินัยปิฎก

วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อ.จ.ท.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
ข.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ตง. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)
-----------------	---	-------------------	-----------

ข. คัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๒๕
โดยใช้คำอ้างอิงเต็ม เล่ม หน้า ไว้ท้ายเชิงอรรถ

ค. อธิบายคำย่อภาษาไทย

ม.ป.ป. หมายถึง ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์

ม.ป.ท. หมายถึง ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สมัยต้นพุทธกาลดินแดนที่ได้ชื่อว่าชมพูทวีปในสมัยนั้น เป็นดินแดนแห่งอารยะธรรมที่เจริญ มีปราชญ์ผู้รู้และนักคิดนักค้นคว้า ผู้มีสติปัญญาทั้งหลาย พยายามตั้งคำถามที่จะหาคำตอบเกี่ยวกับเรื่องที่มีความเร้นลับและสลับซับซ้อนมากขึ้น เช่น คำถามเกี่ยวกับโลกเกิดขึ้นได้อย่างไรสรรพสิ่งในจักรวาลนี้มันเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้อย่างไร เราเกิดมาทำไมชีวิตคืออะไร ชีวิตควรจะเป็นอย่างไร เป็นต้น จึงมีผู้ละทิ้งการไหว้บรรดาสังคคีลพิธีมาเป็นการค้นหาวิธีเอาชนะความเกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือเอาชนะความโลภ ความโกรธ ความหลงให้ได้ เมื่อค้นพบวิชา ที่เอาชนะความเกิดแก่เจ็บตาย ที่เป็นทุกข์ได้แล้ว ก็ประกาศตัวว่าเป็น ผู้รู้ ผู้มีปัญญา ประกาศคำสั่งสอนตามจริตและอัชฌาสัยของตน ลัทธิใดที่มีผู้เลื่อมใสมาก มีสาวกมาก ก็ประกาศเป็นศาสนา จึงเกิดมีศาสนาและเจ้าลัทธิมากมาย นับว่าเป็นบ่อเกิดของศาสนาที่สูงขึ้นไปในทางปัญญา เช่น “ลัทธิครูทั้งหลาย”^๑ ซึ่งมีคำสอนและพิธีกรรมเป็นของตนเองซึ่งคำสั่งสอน และความเชื่ออาจเหมือนกันบ้างขัดแย้งกันบ้าง หรือตรงข้ามกันก็มี รวมทั้งนิครนถ์นถนุตร ศาสดาแห่งศาสนาชน ที่มีความเชื่อว่าสรรพสิ่งทั้งมวลเป็นอัตตา (พระพุทธศาสนาเป็น อนัตตา) ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีมาสมัยก่อนพุทธกาลแต่ความหมายของ ตัวตน นั้นเปลี่ยนแปลงไป เอาแน่นอนไม่ได้ แล้วก็มี ตัวตน อย่างแท้จริงที่เรียกว่า อาตมัน ดังปรากฏในศาสนาที่สำคัญในประเทศอินเดียปัจจุบัน

สำหรับพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้า เป็นผู้พบวิธีออกจากทุกข์ “ตรัสรู้อรุณสังข”^๒ อันเป็นสังขะธรรมอันประเสริฐ ในฐานะเป็นความจริงอันเด็ดขาดที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ เป็นหนทางเดียวเท่านั้น และเกิดวิธีปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ ที่เรียกว่าพระพุทธศาสนา ซึ่ง

^๑ คุราลละเอียดใน ที.ที. (ไทย) ๘/๑๕๐/๔๘.

^๒ คุราลละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระนิพนธ์, ปฐมสมโพธิ-กถา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัทธรรมสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๑.

แปลว่าศาสนาของผู้รู้ คือปัญญารู้ความจริงของสิ่งทั้งปวงว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นกฎธรรมชาติที่ทรงค้นพบ (ไตรลักษณ์) คือกล่าวถึงความจริงอันเร้นลับ นอกเหนือไปกว่าที่คนธรรมดาสามัญหรือศาสนาอื่นจะเห็นได้ด้วยวิชิธรรมดา นั่นคือการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ส่วนนี้ก็ได้กล่าวถึงความว่างเปล่าของสรรพสิ่งทั้งปวง คือ ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา หรือเปิดเผยว่าทุกข์เป็นอย่างไร จนพบความจริงเหล่านั้นว่า ธรรมทั้งหลายย่อมไหลมาแต่เหตุและดับไปเพราะเหตุนั้น ธรรมชาติที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งนี้เรียกว่า “สังขตธรรม”^๓ หมายถึง สรรพสิ่งทั้งหลายตกอยู่ใน กฎของ สามัญลักษณ์ะ ธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัส นั้น ตรงตามความเป็นจริง เป็นปรมาตถธรรม

พระองค์ทรงสอนพุทธสาวกทั้งหลาย ด้วยการเจริญหลักธรรมหลายหลากข้อ ที่ทรงแสดงมากที่สุดกว่าธรรมข้อใดๆคือ ขันธ์ ๕ เพราะเป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ทั้งหลาย ความทุกข์เป็นสิ่งที่ใกล้ตัว เห็นได้ง่าย พระองค์จึงยกเรื่องขันธ์ ๕ มาแสดงก่อน ในการเจริญพิจารณาขันธ์ ๕ นั้นทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า วิปัสสนา เมื่อนำขันธ์ ๕ อันประกอบไปด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ นำมาเป็นอารมณ์จึงเรียกว่า วิปัสสนากัมม

ในจุฬาลงกสูตร ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก^๔ ว่าด้วยสังขนิกรณณ์มีความเห็นผิดในขันธ์ ๕ ว่าเที่ยงเป็นอัตตา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแนะนำสั่งสอนแก่สังขนิกรณณ์ผู้มีชื่อว่า อคคิเวสสนะว่า “รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่อัตตา เวทนาไม่ใช่อัตตา สัญญาไม่ใช่อัตตา สังขารทั้งหลายไม่ใช่อัตตา วิญญาณไม่ใช่อัตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อัตตา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อัตตา”^๕ หลักธรรมพระพุทธองค์แสดงคือ การเจริญวิปัสสนาขั้นต้น ด้วยการพิจารณาขันธ์ ๕ เห็นถึงอนิจลักษณะคือความไม่เที่ยง ทุกขลักษณะความเป็นทุกข์ และอนัตตลักษณะความมิใช่ตัวตน จนไตรลักษณ์ปรากฏชัดแจ้ง คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

^๓ ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้าที่ ๓๐๕.

^๔ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๘, ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๓๕๓/๒๓๐.

^๕ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๕.

ขั้นตอนการเจริญพิจารณานี้คือการพิจารณาของ “อนุปัสสนา”^๖ อนุปัสสนาเป็นขั้นตอนที่อยู่ในการปฏิบัติวิปัสสนา เป็นการเจริญปัญญา การปฏิบัติมีอยู่ในหลักการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นวิปัสสนาภาวนา อนุปัสสนาโดยย่อ หมายถึง “กิริยา, อาการ, การพิจารณาตามรู้อยู่เนื่อง ๆ โดยความไม่เที่ยง เป็นอนิจจานุปัสสนา การพิจารณาตามรู้อยู่เนื่อง ๆ โดยความ เป็นทุกข์ เป็นเวทนานุปัสสนา การพิจารณาตามรู้อยู่เนื่อง ๆ โดยความไม่ใช่ตัวตน เป็นอนัตตานุปัสสนา”^๗

การกำหนดจนเห็นไตรลักษณ์นี้ เมื่อเห็นอย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียว ก็ได้ชื่อว่าเห็นแจ้งทั้ง ๓ อย่าง เพราะทั้ง ๓ อย่างนี้มีลักษณะที่สอดคล้องกัน เมื่อเห็นลักษณะใดก็ให้ตามดูลักษณะนั้นเรื่อยไปและนับตั้งแต่ได้เห็นไตรลักษณ์แห่งรูปนามเป็นต้นไป ได้ชื่อว่ามีปัญญาถึงขั้นวิปัสสนาญาณ หมายความว่าผู้ปฏิบัติหรือ โยคาวจรผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานมีวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นย่อมเป็นไปตามลำดับแห่งวิปัสสนาญาณนั้น

ในการศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนานั้น จะพบคำว่า อนุปัสสนา มากมายหลายแห่ง เช่นในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ โดยการพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม นั่นก็เป็นหลักในการปฏิบัติวิปัสสนาในเบื้องต้น ซึ่งอยู่ในขอบข่ายของ อนุปัสสนา ดังคำกล่าวที่ว่า กายานุปัสสนา การกำหนดรู้กองรูป เวทนานุปัสสนา การกำหนดรู้เวทนา จิตตานุปัสสนา การกำหนดรู้จิต ธรรมานุปัสสนา การกำหนดรู้สภาวะธรรม จะเห็นว่าการศึกษาปฏิบัติที่ดี ปฏิบัติที่ดี การศึกษาและปฏิบัตินั้นๆเริ่มแรกเป็นขบวนการของ อนุปัสสนา ซึ่งโยคาวจรผู้ปฏิบัติจะต้องปฏิบัติผ่าน เมื่อ ฌานและญาณแก่กล้าแล้วจึงยกขึ้นสู่วิปัสสนาภาวนาในขั้นสูงต่อไป

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจคำว่า อนุปัสสนา หลักธรรม และวิธีการเจริญอนุปัสสนาในจุฬาลงกรณ์สูตร ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ สัจจกนิครนถ์, สาวก, เจ้าลิจฉวี ๕๐๐ องค์ และประชาคม ณ ขณะนั้น โดยการพิจารณาขั้น ๕ เป็นอารมณ์ ให้เห็นว่าสรรพสิ่งทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนบรรลุถึงอรหัตผล ดังกล่าว

^๖ คุรยละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, (นครปฐม : โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วน ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๓.

^๗ คุรยละเอียดใน อภิธรรมโชติกวิทยาลัย, วิปัสสนากรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๒๘.

อนุปัสสนา เป็นหลักการซึ่งโยคาวจรหรือผู้ปฏิบัติวิปัสสนา ต้องปฏิบัติผ่านขั้นตอนนี้ไปด้วย ความไม่รู้และไม่เข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนาในขั้นตอนนั้น ๆ จึงทำให้การปฏิบัติวิปัสสนา ธรรมดาไม่ค้อยก้าวน้ำเท่าที่ควร เพราะความไม่รู้ ไม่เห็น ไม่รู้วิธี อาจเป็นเพราะพระ วิปัสสนาจารย์มักมิได้แยกแยะกล่าวถึง ผู้วิจัยอยากทราบว่าหลักการของ อนุปัสสนา ว่ามี ขั้นตอนอย่างไร มีขอบเขตเนื้อหา และหลักธรรมอะไรบ้างเกี่ยวข้องกับหรือแตกต่างกับ หลักธรรมอื่นๆอย่างไร เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา และผู้สนใจที่จะศึกษาค้นคว้าต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในจุฬาสัจจกสูตร

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักการพิจารณาของ อนุปัสสนาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เฉพาะใน จุฬาสัจจกสูตร

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยด้านเอกสาร โดยมีวิธีการค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Research) เพื่อมุ่งเน้นประเด็น เกี่ยวกับหลักธรรม ในการปฏิบัติวิปัสสนาใน จุฬาสัจจกสูตร ซึ่งมีเนื้อหาในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ และศึกษาถึงวิธีการนำหลักธรรมในจุฬาสัจจกสูตรไป ประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา โดยศึกษาจากเอกสารในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เถรวาท พระไตรปิฎก ฎีกา อนุฎีกา รวมทั้งเอกสารวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านการศึกษาโดยศึกษาเฉพาะหลักธรรมและหลักการปฏิบัติของ อนุปัสสนาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในจุฬาสัจจกสูตร ซึ่งมีเนื้อหาส่วนใหญ่ใน พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ พระไตรปิฎกพร้อม อรรถกถาภาษาไทย แปล ชุต ๕๑ เล่มฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๒๕ แล้วนำข้อมูลจากการศึกษามาเรียบเรียงตรวจสอบ ความถูกต้องและ บรรยายเป็นเชิงพรรณนาต่อไป

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๔.๑ หลักธรรมที่ปรากฏใน จุฬาสัจจกสูตรได้กล่าวไว้อย่างไร

๑.๔.๒ แนวทางเจริญอนุปัสสนาในการปฏิบัติวิปัสสนาเฉพาะในจุฬาสัจจกสูตร เป็นอย่างไร

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ อนุปัสสนา หมายถึง กิริยา อาการ การตามดูเนืองๆ หรือดูบ่อยๆ อนุปัสสนา เป็นขั้นตอนของการปฏิบัติวิปัสสนากัมมฐาน ในจุฬาสัจจกสูตรหลักใหญ่คือ อนุปัสสนา ๓ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา โดยพิจารณา รูป นาม เป็นอารมณ์ ให้เห็นไตรลักษณ์

๑.๕.๒ จุฬาสัจจกสูตรหมายถึง พระสูตรที่ ๕ ใน ๑๐ พระสูตร พระสูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิคาय มูลปิณณาสกั มหายมก ข้อ ๓๕๓ หน้า ๓๘๕ ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๑๒ อันเป็นการสาทกโวหารระหว่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กับนักบวชสังกนิครนถ์ในศาสนาเซนชื่อว่า อัคคิเวสนะ ในเรื่องของอตตะ

๑.๕.๓ ไตรลักษณ์ หมายถึง ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความมิใช่ตัวตน (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา)^๔

๑.๕.๔ รูป หมายถึง กอรูป, ส่วนที่เป็นรูป, สิ่งที่ต้องสลายไปเพราะปัจจัยต่างๆ อันขัดแย้ง ร่างกาย และคุณสมบัติต่างๆของส่วนที่เป็นร่างกาย ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรม ทั้งหมด สิ่งที่เป็นร่างพร้อมทั้งคุณและอาหาร เป็นรูปธรรม เป็น ๑ ในขั้นที่ ๕

๑.๕.๕ นาม หมายถึง ธรรมที่รู้จักกันด้วยชื่อ กำหนดรู้ด้วยใจเป็นเรื่องของจิตใจ สิ่งที่ไม่มรูปร่าง ไม่ใช้รูปแต่น้อมมาเป็นอารมณ์ของจิตได้โดยทั่วไปหมายถึง รูปขั้นที่

^๔ ดูรายละเอียดใน ส.สพว (ไทย)๑๘/๑/๑ - ๑๐.

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้ศึกษาได้รวบรวม ทบทวน คัมภีร์ วรรณกรรม เอกสาร ตำราวิชาการ รวมทั้งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง อนุปัสสนา และจุฬาสัจจสูตร

๑.๖.๑ คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมายุ ๕ รอบของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พุทธศักราช ๒๕๓๕

พระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพร้อมอรรถกถาภาษาไทย ชุด ๕๑ เล่ม พุทธศักราช ๒๕๒๕

วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสเถระ^๕ รัชนี สมเด็จพระพุทธทาสภิกขุ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง ซึ่งอยู่ในประเภทอรรถกถา ได้กล่าวถึงการปฏิบัติวิปัสสนาเป็นขั้นเป็นตอนทั้งหมด ๒๓ ปริจเฉท ที่เกี่ยวกับ อนุปัสสนา มี ๕ ปริจเฉทใน คือ ปริจเฉทที่ ๑๘ ได้กล่าวถึงการกำหนดนามและรูปทางขั้น ๕ ปริจเฉทที่ ๑๙ การกำหนดรู้เหตุและปัจจัยของนามและรูป ปริจเฉทที่ ๒๐ กำหนดรู้ขั้น ๕ โดยอาการ ๔๐ กำหนดรู้การเกิดของรูปและอรุณ ๒๑ ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ทางรูปและอรุณทางสัตตกะ วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ปริจเฉทที่ ๒๑ และปริจเฉทที่ ๒๒ กล่าวถึงญาณ ๑๖ ทั้ง ๕ ปริจเฉทนี้ส่วนใหญ่เป็นหลักการของอนุปัสสนา

๑.๖.๒ เอกสารที่เกี่ยวข้องในการวิจัย

พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ)^๖ กล่าวไว้ในหนังสือ มหาสติปัฏฐานสูตร

^๕ คุรายละเอียดยุคใน พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธทาสภิกขุ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท ธนาพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๗๖.

^๖ คุรายละเอียดยุคใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๖๔.

และวิปัสสนานัย เล่ม ๑, และเล่ม ๒, ได้กล่าวถึงการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เป็นการปฏิบัติวิปัสสนา ผู้วิจัยเห็นว่า การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ดังกล่าว ก็คือหลักการพิจารณาของอนุปัสสนา คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา อันเป็นหลักการพิจารณา ขั้น ๕ ให้เห็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา และยังได้กล่าวถึง อนุปัสสนา ๗ มหาวิปัสสนา ๑๘ ซึ่งเป็นอนุปัสสนา และวิปัสสนารวมกันอยู่ ผู้วิจัยจะนำมาเป็นประเด็นในเรื่องขอบข่ายของอนุปัสสนา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต)^{๑๑} ท่านได้เขียนไว้ในพุทธธรรมฉบับปรับปรุง และขยายความ อธิบายถึงหลักธรรมต่างๆ อย่างละเอียดชัดเจน แต่เรื่อง อนุปัสสนา ไม่มีกล่าวไว้ โดยตรง แต่ได้กล่าวถึงการปฏิบัติวิปัสสนาไว้ ๓ แบบคือ วิปัสสนาที่ใช้สมณานำหน้า กับ วิปัสสนานำหน้าสมณะ และวิปัสสนาล้วนๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนา ต้องอาศัยสมณะไม่มากนักน้อย นอกจากนี้ยังได้อธิบายเรื่องขั้น ๕ และหลักของไตรลักษณ์ ทำให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจเป็นอย่างดี

พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ^{๑๒} ได้รจนาในหนังสือวิปัสสนากรรมฐาน (อภิธรรมประริเฉทที่ ๕) รวบรวมโดย ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย ได้กล่าวถึงหลักการปฏิบัติวิปัสสนาตั้งแต่ วิสุทธิ ๗ ลักษณะ ๓ อนุปัสสนา ๓ วิปัสสนาญาณ ๑๐ วิโมกข์ ๓ วิโมกขมุก ๓ ไว้เป็นขั้นตอน ซึ่งมีประโยชน์ต่อผู้วิจัยในการศึกษาอนุปัสสนา ในจุดสังจุดสรุปเป็นอย่างมาก

๑.๖.๓ รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องมีดังนี้

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาอนุปัสสนาในจุดสังจุดสรุป” ยังไม่พบรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรง แต่มีผู้วิจัยได้ทำรายงานในประเด็นเกี่ยวกับ วิปัสสนากาวนา ไตรลักษณ์ และขั้น ๕ ดังนี้

พระครูประคุณสรกิจ (สุชาติ ชินโรโส) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของสำนักกวีเวกอาศรม พบว่า สำนักกวีเวกอาศรมได้ยึดหลัก

^{๑๑} คุรยละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง และขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๗๐.

^{๑๒} คุรยละเอียดใน อภิธรรมโชติกวิทยาลัย, วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๒๘.

ในการปฏิบัติในแนวสติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในพระสูตรเป็นหลัก และได้จัดวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานอย่างเป็นระบบ และสอดคล้องกับพระไตรปิฎกอันควรเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติ^{๓๓}

พระมหานิคม สีลสัวโร (เสนาริน) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท” พบว่าพุทธปรัชญาแสดงหลักอนัตตา โดยสอดคล้องกับความจริง คือ หลักปฏิจจนสมุปบาท ทรรศนะของพระพุทธศาสนาแตกต่างไปจากคำสอนของลัทธิศาสนาและปรัชญาอื่นๆ พุทธปรัชญาอธิบายว่า สิ่งที่เราเรียกว่า อัตตา นั้น เป็นเพียงคำพูดที่ใช้สื่อสารกันในชีวิตประจำวัน และเป็นที่ประชุมแห่งกองสังขารที่เป็นสังขตธรรม หากได้มีความหมายถึง ความมีอยู่แห่งกองสังขารในสถานะที่เป็นตัวตนแท้จริงสรรพสิ่งที่ปรากฏเสมือนว่าเป็นอัตตา แต่เบื้องหลังสภาพที่ปรากฏนั้น ก็คือภาวะที่แท้จริงว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา^{๓๔}

พรรณราย รัตนไพฑูรย์ ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ แนวการสอนของพระธรรมธีรราชชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ) พบว่า สติปัฏฐาน ๔ เป็นหนทางเอก ที่จะนำไปสู่การรู้แจ้งสังขธรรมบรรลุนิพพานซึ่งเป็นภาวะหมดกิเลสอันเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา พระธรรมธีรราชชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ) ใช้หลักสติปัฏฐาน ๔ คือการพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรมเป็นกรอบในการปฏิบัติและการสอน ในภาคทฤษฎีสอนให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจทั้งหลักสมถะ และวิปัสสนาควบคู่กันไป ส่วนในภาคปฏิบัติทำเน้นวิธีการแบบ สมถะมีวิปัสสนานำหน้า^{๓๕}

^{๓๓} พระครูประคุณสรกิจ (สุชาติ ชินโรโส), “ศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของวิเวกอาศรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า (ก).

^{๓๔} พระมหานิคม สีลสัวโร (เสนาริน), “ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท,” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต(ปรัชญา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า (ก).

^{๓๕} พรรณราย รัตนไพฑูรย์, “การศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนว สติปัฏฐาน ๔, ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ), วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า (ก).

นันทพล โจรนโกศล ศึกษาวิจัยเรื่อง ชั้น ๕ กับการบรรลุธรรม ใน พระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า ชั้น ๕ นั้นถือว่าเป็นภาระหนักที่บุคคลผู้แบกต้องทุกข์ ทรมาน แต่ถ้าสามารถปล่อยวางลงก็จะเป็นสุข ชั้น ๕ นั้นตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ ไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะ ความเข้าใจในเรื่องของชีวิตหรือชั้น ๕ จำเป็นจะต้อง ศึกษาประกอบกับหลักธรรมอื่นๆที่เกี่ยวข้อง เช่นปฏิจจสมุปบาท ในฐานะเป็นชราและ มรณะซึ่งจะทำให้เกิดแนวคิดเรื่องชั้น ๕ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น พระสารีบุตรแนะนำพระภิกษุที่จะ ออกเผยแผ่ศาสนาที่ได้ยกแนวคิดเรื่องชั้น ๕^{๖๖}

นางสาวอัญญาณ์ สุวรรณมิตสระ ศึกษาวิจัยเรื่อง ไตรลักษณ์ ในการปฏิบัติ วิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ พบว่า การพิจารณาให้เกิดปัญญาเห็นไตรลักษณ์ ด้วย วิปัสสนาญาณนั้นต้องมีสติกำหนดรู้รูปนามในอารมณ์ปัจจุบัน ซึ่งในขณะที่รูปนามกำลังเกิด ดับอยู่เมื่อสมาธิรวมตัวได้ดีแล้ว จิตที่เคยคืนสายไปในอารมณ์ต่างๆก็สงบนิ่งอยู่ในอารมณ์ที่ กำหนดรูปนามนั้น ความสำคัญในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือการเห็น ไตรลักษณ์ เพราะ ความมุ่งหมายของการปฏิบัติวิปัสสนานั้นเพื่อคลี่คลายลักษณะที่เด่นชัดของไตรลักษณ์ ให้รู้ แจ่มตามความเป็นจริงซึ่งไตรลักษณ์ที่มาจากปัจจุบันอารมณ์อย่างแท้จริง เห็นชัดว่าชั้น ๕ นี้ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีแต่สภาวะ ที่รู้ กับสภาวะที่ถูกรู้เท่านั้น จึงจะเป็น ไตรลักษณ์อันจะเป็นปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาญาณและสามารถขจัดอนุสัยกิเลสให้หมดไปได้ โดยสิ้นเชิง^{๖๗}

นายจิรโชติ สงวนปิยะพันธ์ ศึกษาวิจัยเรื่อง ผัสสะเจตสิก กับการปฏิบัติวิปัสสนา เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน พบว่า วิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นการเจริญ สติให้เกิดปัญญารู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกายมหารวรรค มหาสติปัฏฐานสูตร พระสัมมาสัมพุทธเจ้า กล่าวถึงการปฏิบัติสติปัฏ ฐาน ๔ แก่ชาวกรุงว่าเป็นทางตรงและเป็นทางเดียวที่จะนำผู้ปฏิบัติไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลส

^{๖๖} นายนันทพล โจรนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้น ๕ กับการบรรลุธรรม ใน พระพุทธศาสนาเถรวาท” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า (ก).

^{๖๗} นางสาวอัญญาณ์ สุวรรณมิตสระ, “ศึกษาไตรลักษณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เฉพาะกรณี การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า (ก).

และกองทุกข์ทั้งปวงเป็นทางเดียวที่จะทำให้เหล่าสัตว์บริสุทธิต่างพ้นความโศกและความพิโรธรำพันได้ ด้วยความทุกข์และโศกนั้นได้ บรรลุอรุณมรรค และเห็นแจ้งพระนิพพานได้ หนทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ผู้ทำวิชัยได้วิเคราะห์แล้วเห็นว่า การเจริญ สติปัฏฐาน ๔ นี้ คือหลักการพิจารณาของอนุปัสนา ที่มีผลเกี่ยวข้องกับการทำวิทธานิพนธ์ของผู้วิชัย จึงควรมานำศึกษาประกอบในวิทธานิพนธ์ในส่วนที่กล่าวมา ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ นี้ ต้องระลึกไว้ในรูปนาม มีขั้น ๕ เป็นต้น^{๘๔}

พระมหาประเสริฐ มนุตเสวี (พรหมจันทร) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติอานาปานสติภาวนา” เฉพาะกรณีคำสอนพุทธทาสภิกขุ พบว่า มีหลักการส่วนใหญ่สอดคล้องกับคัมภีร์พุทธศาสนาโดยเฉพาะคัมภีร์ชั้นรายละเอียด เช่น ปฏิสัมภิทามรรค วิสุทธิมรรค อรรถกถา ฎีกา มีเพียงประเด็นปลีกย่อยบางประเด็นเท่านั้นที่แตกต่างกัน ศึกษาการปฏิบัติอานาปานสติภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท อันเป็นงานสำหรับพัฒนาจิตให้เกิดสมาธิและปัญญา เป็นวิธีเจริญสมาธิที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ^{๘๕}

พระแสนปราชญ์ ฐิตสทุโธ (เสาศิริ) ศึกษาเชิงวิเคราะห์สติปัฏฐานกถา ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค พบว่า สติปัฏฐานที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง และสติปัฏฐานที่พระสารีบุตรแสดงในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง มีปรากฏหลายแห่ง ทั้งพระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรม โดยเฉพาะพระสูตรที่แสดงเรื่อง การปฏิบัติกรรมฐานในทางพระพุทธศาสนานั้นเป็นการแสดงสติปัฏฐานทั้งสิ้น เพียงแต่ตั้งชื่อพระสูตรไปตามเหตุการณ์และบุคคลเท่านั้นหลักการสำคัญของสติปัฏฐานก็คือ การกำหนดสติไว้ที่ ๔ อย่าง ส่วนสติปัฏฐานกถาที่พระสารีบุตรแสดงในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวทำนออธิบายเป็นแบบวิปัสสนาล้วนพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ตามความเป็นจริงคือ เห็นไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเมื่อเห็นตามความเป็นจริงแล้วทำให้เกิด ความเบื่อหน่าย ไม่ยินดี คลายกำหนด ทำราคะให้ดับสามารถละความเห็นผิด ๗ อย่างได้ สติปัฏฐานที่

^{๘๔} นายจิร โชติ สงวนปิยะพันธ์, “ศึกษาวิเคราะห์สติกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”

วิทธานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า (ก).

^{๘๕} พระมหาประเสริฐ มนุตเสวี (พรหมจันทร), “ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติอานาปานสติภาวนา” เฉพาะกรณีคำสอนพุทธทาสภิกขุ, วิทธานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า (ก).

พระพุทธเจ้าทรงแสดงกับพระสารีบุตรแสดง มีความคล้ายและแตกต่างกันบ้าง^{๒๐}

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยงานเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษา ค้นคว้าข้อมูลจาก คัมภีร์ อรรถกถา เอกสารวิชาการ งานวิจัยวิทยานิพนธ์ ซึ่งมีลำดับดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษารวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับ การศึกษาอนุปัสสนาใน จูฬสังกตสูตร จากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ พระไตรปิฎกอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๒๕ และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมรรคพุทธธรรมและตำราต่างๆ

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูล บรรยาย เสนอผลงานผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้อง

๑.๗.๓ แก้ไข ปรับปรุง ตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ บรรยาย พรรณนา เสนอ เป็นวิทยานิพนธ์

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบเนื้อหาหลักธรรมที่ปรากฏใน จูฬสังกตสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักการของ อนุปัสสนา ในการปฏิบัติวิปัสสนาเฉพาะ จูฬสังกตสูตร

---

^{๒๐} พระแสนปราชญ์ จิตสทุโข (เสาศิริ), “ศึกษาเชิงวิเคราะห์สติปัญญานกเถา ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๒), หน้า ก.

บทที่ ๒

หลักธรรมในจูฬจกสูตร

พระสัทธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๘๔๐๐๐ ธรรมชั้น พระอรหันต์สาวกซึ่งมีพระมหากัสสปะ^๑ เป็นต้นได้รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ ปัจจุบันคือ พระไตรปิฎก อันประกอบด้วย พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก หลักธรรม คำสอน และลักษณะเนื้อหาแต่ละปิฎกแตกต่างกัน เช่น ในพระวินัยปิฎกบัญญัติเกี่ยวกับเรื่อง ศีล พระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงวิธีปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ กล่าวโดยสรุปแล้ว หลักธรรมของพระพุทธองค์ รวมอยู่ในอริยสัจ ๔^๒ อันได้แก่ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับทุกข์^๓ และวิธีปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์ ซึ่งมีวิธีปฏิบัติอยู่ในหลาย ๆ พระสูตร เช่น สติปัฏฐาน ๔^๔ ผู้ศึกษาได้ศึกษา จูฬจกสูตร ซึ่งอยู่ในส่วนของ พระสุตตันตปิฎก พบว่ามีเนื้อหาหลักธรรม สำหรับปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ ดังนั้นจึงได้กำหนดประเด็นศึกษาไว้ดังนี้

๒.๑ ความเป็นมาแห่งพระสูตร

๒.๒ ความหมายจูฬจกสูตร

๒.๓ เหตุเกิดจูฬจกสูตร

๒.๔ หลักธรรมในจูฬจกสูตร

๒.๕ ผลที่เกิดจากการแสดงพระสูตร

๒.๖ สาเหตุที่สังกนิครนถิ์ไม่บรรลุนิพพาน

๒.๗ หลักธรรมในจูฬจกสูตรที่เกี่ยวกับวิปัสสนา

^๑ คุรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๗/๔๗๖.

^๒ คุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๕๕/๕๕.

^๓ คุรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^๔ คุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

๒.๑ ความเป็นมาแห่งพระสูตร

ก. ความหมายของ สูตร

คำว่าสูตร พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์สมันตปาสาทิกา^๕ อธิบายว่า เพราะมีความหมาย ๖ อย่างคือ

๑. ด้วยเพราะบังถึงประโยชน์ (อดุทานํ สุจนโต) หมายถึง ชี้ให้เห็นประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่น

๒. ด้วย เพราะมีอรรถที่ตรัสไว้ดีแล้ว (สุวิตุตโต) หมายถึง ตรัสตามอุปนิสัยหรืออรรถาศัยของเวไนยสัตว์ (ผู้ควรแนะนำ)

๓. ด้วย เพราะผลิตประโยชน์ (สวานโต) หมายถึง ก่อให้เกิดผลคุณข้าวกล้าที่เจริญเติบโตแล้วผลิตรวงข้าวต่อไปได้

๔. ด้วย เพราะหลังประโยชน์ (สุทนโต) หมายถึง ทำให้ประโยชน์หลังไหลออกมาดุจแม่น้ำคอนมหลังนมออกมา

๕. ด้วย เพราะป้องกันด้วยดี (สุตตทานา) หมายถึง รักษาประโยชน์ทั้งหลายไว้ได้ด้วยดี

๖. ด้วย เพราะมีส่วนเสมอด้วยเส้นด้าย (สุตตสภาคโต) หมายถึง ใช้เป็นบรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติของวิญญูชนดุจเส้นบรรทัดของช่างไม้

ข. การแบ่งพระสูตร

พระสูตรเป็น นวังกัสตตุศาสน์ พระสูตรแต่ละสูตรในพระสูตรตันตปิฎก ล้วนมีรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง ในรูปแบบ ๕ อย่างแห่งพุทธพจน์ ที่มีชื่อเฉพาะว่า นวังกัสตตุศาสน์ (คำสั่งสอนของพระศาสดามีองค์ ๕)^๖ คือ

^๕ ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ” ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า (๗).

^๖ ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ” ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๕, หน้า (๕).

๑. สุตตะ คำสั่งสอนที่เป็นความเรียงแสดงหรือบรรยายข้อธรรมให้ผู้ฟังเห็น
ประจักษ์ บางกรณีอาจบรรยายเป็นอุปมาโวหารก็มีหรือตั้งประเด็นปัญหาขึ้นถามแล้วตอบเอง

๒. เคยยะ คำสั่งสอนที่เป็นประเภทร้อยกรองผสมกับคำประเภทร้อยแก้ว เช่น
ระเบียบคำในพระสูตรทั้งหลายที่มีคาถาประพันธ์

๓. เวยยาकरणะ คำสั่งสอนที่เป็นประเภทร้อยแก้วล้วน เช่น ระเบียบคำในพระ
อภิธรรมทั้งหมดและพระสูตรทั้งหลายที่ไม่มีคาถาประพันธ์

๔. คาถา คำสั่งสอนที่เป็นประเภทร้อยกรองล้วน เช่น ระเบียบคำในธรรมบท
(ขุ.ธ.) เถรคาถา (ขุ.เถร.) เถรีคาถา (ขุ.เถรี.)

๕. อุทาน คำสั่งสอนที่พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งออกมาโดยมิได้ทรงนึกไว้ก่อน
อาจเป็นคำประเภทเวยยาकरणะก็มี เป็นคำประเภทคาถาก็มี เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์อุทาน
(มี ๘๒ สูตร)

๖. อิติวุตตะกะ คำสั่งสอนที่มีการกล่าวอ้างข้อความอื่นมาประกอบ โดยมีคำว่า วุตต์
เหตฺ ภควตา (สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้) เป็นคำเชื่อมความเพื่อนำเข้าสู่คาถาหรือ
พุทธพจน์ เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์อิติวุตตะกะ (มี ๑๑๐ สูตร)

๗. ชาตกะ คำสั่งสอนที่มุ่งเล่าเรื่องในอดีต เป็นบุพพริยา เช่น ระเบียบคำในคัมภีร์
ชาตกะ หรือชาตค ซึ่ง เป็นคำประเภทร้อยกรองหรือคาถาล้วน

๘. อัพภูตธรรม คำสั่งสอนที่แสดงถึงเรื่องที่น่าอัศจรรย์ไม่เคยมี เช่น ระเบียบคำ
ในพระสูตรทั้งหลายที่กล่าวถึงอัพภูตธรรม

๙. เวทัลละ คำสั่งสอนหรือระเบียบคำถาม-ตอบ เช่น ระเบียบคำในพระสูตรที่เป็น
ปุจฉาวิสักระ คือที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงตามคำถาม แต่มีลักษณะสำคัญ ๒ อย่าง

(ก) ทูลถามเพื่อขอความรู้ (เวทณฺจ)

(ข) ทูลถามฟังแล้วพอใจคิดใจ (ตฺถุญฺสิณฺจ) ทูลถามต่อไปอีก เช่น ระเบียบคำใน
จูฬเวทัลลสูตร (ม.ม.) มหาเวทัลลสูตร (ม.ม.) สักกปัญหสูตร (ที.ม.) สัมมาทิฏฐิสูตร (ม.ม.)
มหาปุณณมสูตร (ม.อ.) และ จูฬสังกตสูตรก็จัดอยู่ใน นวังกัตตฤศาสน์ (คำสั่งสอน ของพระ
ศาสดามิองค์ ๙) ในข้อ ๙ นี้ด้วย

ค. พระสูตรแบ่งเป็นนิกาย

พระสูตรต้นตปิฎกแบ่งออกเป็น ๕ นิกาย เพื่อให้ง่ายแก่การศึกษาของเหล่าพุทธบริษัท คือ”^{๑๑} ๑. ทีฆนิกาย ๒. มัชฌิมนิกาย ๓. สังยุตตนิกาย ๔. อังคุตตรนิกาย ๕. ขุททกนิกาย

๒.๒ ความหมาย จุฬัจจกสูตร

จุฬัจจกสูตร เป็นพระสูตรหนึ่งที่อยู่ใน พระสูตรต้นตปิฎกอันเป็นหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาโดยการพิจารณาขั้น ๕ ให้ปรากฏไตรลักษณ์ชัดเจน ความหมายตามหลัก สัททนต์ และอรรถนัยมีความหมายดังต่อไปนี้

๑. ความหมายตามหลักสัททนต์

จุฬัจจกสูตร เป็นคำภาษาไทย แยกศัพท์เป็นภาษาบาลีว่า จุฬฺ + สจฺจก + สุตฺตํ จุฬฺ ศัพท์เดิมเป็น จุฬ ศัพท์ (ลง สิ ปฐมาวิภคฺติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา สิ กับ อ ที่สุดศัพท์แห่ง จุฬ เป็น อ สำเร็จรูปเป็น จุฬฺ) แปลว่า เล็ก น้อย บาง ผอม^{๑๒}

สจฺจโก ศัพท์เดิมเป็น สจฺจก ศัพท์ (ลง สิ ปฐมาวิภคฺติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา สิ กับ อ ที่สุดศัพท์ สจฺจก เป็น โอ สำเร็จรูปเป็น สจฺจโก) เป็นศัพท์นาม บ่งถึงชื่อคน ในที่นี้เป็นชื่อของ สัจจกนิครนถ์^{๑๓}

สุตฺตํ ศัพท์เดิมเป็น สุตฺต ศัพท์ (ลง สิ ปฐมาวิภคฺติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา สิ กับ อ ที่สุดศัพท์แห่ง สุตฺต เป็น อ สำเร็จรูปเป็น สุตฺตํ) แปลว่า สูตร หรือ พระสูตร ปาพจน์,^{๑๔}

^{๑๑} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๕, (๑๐).

^{๑๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เทียนเซียง, ๒๕๕๐), หน้า ๒๕๐.

^{๑๓} คุรุยละเอียดยใน ม.มู (ไทย) ๑๒/๑๑๘/๓๕๓.

^{๑๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๓๑๗.

๒. ความหมายทางหลักอรรถนัย

การศึกษาในครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาเนื้อหา ในจุฬาสัจจกสูตร ตามที่อรรถกถาจารย์ท่านได้วินิจฉัยพระบาลีตามหลักอรรถนัยของ จุฬาสัจจกสูตรไว้ดังนี้

สจฺจโก นิคฺคณฺอุปฺตุโต ความว่า ได้ยินว่า ในกาลก่อน ชายนิครนถ์คนหนึ่ง หญิงคนหนึ่ง เรียนได้วาทะคนละ ๕๐๐ แล้ว มาอยู่ร่วมกันในกรุงเวสาลี เกิดธิดา ๔ คน ชื่อชื่อสัจจาคนหนึ่ง ชื่อโลลาคนหนึ่ง ชื่อปฐาจาราคนหนึ่ง ชื่อสิลาวตกาคนหนึ่ง ธิดาเหล่านั้นก็ได้เป็นบัณฑิตได้เรียน วาทะคนละ ๕๐๐ อันมารดาบิดาเรียนมา หญิง ๔ คนถือเพศเป็นนักบวช ต่อมาได้วาทะแพ้ว พระสารีบุตร จึงบวชเป็นภิกษุณี มีน้องชายชื่อ อักคิเวสนะ เรียนวาทะ ๑๐๐๐ เป็นบัณฑิตคิดว่ามีปัญญามากจนกลัวว่าท้องจะแตก จึงเอาแผ่นเหล็กคาดพุงไว้ ซึ่งในพระสูตรหมายถึง สัจจนิครนถ์ผู้นี้ จึงกล่าววว่า สจฺจโก นิคฺคณฺอุปฺตุโต

ดังนั้นจุฬาสัจจกสูตร ความหมายตามหลัก สัททนัย และอรรถนัย จึงหมายความว่า ด้วยสัจจนิครนถ์^{๑๑} คือ เป็นสูตรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่สัจจนิครนถ์ จัดเป็นพระสูตรที่มีเหตุเกิดประเภท ปุจฉาวสีกะ ชื่อ เวทลละ คือคำสั่งสอนหรือระเบียบคำถาม-ตอบ คือแบบทูลถาม ฟังแล้วพอใจคิดใจ ทำให้ทูลถามต่อไปอีก เป็นพระสูตรขนาดเล็ก ซึ่งนี้ตั้งตามชื่อบุคคลผู้ทูลถามปัญหา จัดอยู่หมวดปานกลาง ใน พระสูตรคัมภีร์ มัชฌิมนิกาย มูลปิณณาสก์ พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดง แก่ สัจจนิครนถ์ ขณะประทับอยู่ ณ กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุง เวสาลี แคว้นวัชชี เพื่อตอบปัญหา ที่ทูลถาม และได้วาทะกับพระองค์^{๑๒} ดังปรากฏเนื้อหาของพระสูตรเป็นการสาธกโวหาร แบบถาม-ตอบ ระหว่างพระผู้มีพระภาคเจ้า กับสัจจนิครนถ์นักบวชในศาสนาเซน มีชื่อว่า อักคิเวสนะ

^{๑๑} คุรายละเอียดยใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๘, หน้า ๑๑๒.

^{๑๒} คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๘.

๒.๓ เหตุเกิดฉฐพัสจกสูตร

ก สาเหตุการตรัสพระสูตร

พระสูตรนี้เกิดขึ้นเพราะมีความเข้าใจในเรื่องของ อัตตา และอนัตตาในขั้น ๕ ตามหลักความเชื่อของศาสนาและลัทธิที่แตกต่างกันระหว่าง พระพุทธศาสนา กับศาสนาเซน และลัทธิอื่น ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการพิจารณาของ อนุปัสสนา ให้เห็นถึง อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งใน ไตรลักษณ์ (อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา) ชัดแจ้งอันเป็นหลักการปฏิบัติวิปัสสนา ที่ทรงค้นพบเฉพาะพระองค์เอง

ข ความหมายและเนื้อหาของฉฐพัสจกสูตร

ก่อนจะกล่าวถึงเนื้อหาในพระสูตร ผู้วิจัยขอประวัติของ สัจจนิกนิครนถ์ตามที่ อรรถกถาจารย์ได้เล่าประวัติสัจจนิกนิครนถ์ไว้พอสังเขป สัจจนิกนิครนถ์เกิดในกรุงเวสาลี แคว้นวัชชี บิดามารดาเป็นนิครนถ์ สัจจนิกนิครนถ์เป็นคนฉลาดมีไหวพริบดี เรียนวาทะจาก บิดา ๕๐๐ วาทะจากมารดา ๕๐๐ วาทะ นอกจากเรียนวาทะจนชำนาญทั้ง ๑๐๐๐ วาทะแล้วยังเรียนหลักคำสอนในลัทธินิครนถ์ และเรียนลัทธิอื่นๆอีกหลายลัทธิจนได้รับการยกย่องจาก มหาชนว่า เป็นนักปราชญ์ และได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระอาจารย์ของพระราชกุมารลิจฉวี เมื่อมหาชนเคารพนับถือมากขึ้น สัจจนิกนิครนถ์เองก็หลงตัวเองว่ามีปัญญามากขึ้นๆจนเกรงว่า ท้องจะแตกจึงใช้แผ่นเหล็กคาดท้องไว้

สัจจนิกนิครนถ์ พุคยกตนว่าเป็นบัณฑิต ชนจำนวนมากจึงยกย่องว่าเป็นผู้มีลัทธิดี จนหลงตนเองกล่าวปราศรัยในที่ชุมชนในกรุงเวสาลีว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของ เจ้าคณะเป็นคณาจารย์ ผู้ปฏิบัติคุณตนว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อได้ตอบวาทะกับตน แล้วจะต้องประหม่า สะทกสะท้าน ห้วนไหว มีเหงื่อไหลจากรักแร้ทุกคน ที่จะไม่เป็นไปในอาการดังกล่าวไม่เห็นเลยแม้แต่คนเดียว หรือแม้จะได้ตอบวาทะกับต้นเสาที่ไม่มีจิตใจ แม้ต้นเสานั้นได้ตอบวาทะด้วย ก็ต้องประหม่าสะทกสะท้าน ห้วนไหว ดังนั้นจึงไม่จำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงมนุษย์เลย

ในเวลาเช้าของวันหนึ่ง ท่านพระอัสสชิ (รูปหนึ่งในพระปัญญาวัคคีย์) ห่มจีวรถือบาตรและเข้าไปบิณฑบาตยัง กรุงเวสาลี สัจจนิกครนถ์เดินเที่ยวเล่นอยู่ได้เห็นท่านพระอัสสชิ จึงเข้าไปหา ได้สนทนาปราศรัยเป็นที่ระลึกถึงกัน แล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้ถามว่า ท่านพระอัสสชิว่า พระสมณโคดมแนะนำพวกสาวกว่าอย่างไร และคำสั่งสอนส่วนมากเป็น อย่างไร พระอัสสชิได้ตอบว่า พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำสั่งสอน สาวกทั้งหลายว่า

รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่อตตา เวทนาไม่ใช่อตตา สัญญาไม่ใช่อตตา วิญญาณไม่ใช่อตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อตตา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อตตา^{๑๑} พระผู้มีพระภาคตรัสสอนเรื่องนี้เป็นส่วนใหญ่

สัจจนิกครนถ์ก็กล่าวว่า พระสมณโคดม เห็นผิด เห็นชั่ว เมื่อตนมีโอกาสเข้าเฝ้าพระสมณโคดมและได้สนทนากันสักครั้ง จะได้อธิบายปลดเปลื้องพระสมณโคดมจากทิฏฐิที่เห็นผิดนั้นได้ และอวดอ้างจะพิศพาตพระสมณโคดมเสียด้วยวาตะคำต่อคำ เหมือนบุรุษกระชากขนแกะเล่น หรือเหมือนคนงานในโรงสุราที่กำลังชกถังเสื้อลำแพนจับที่มุมชกลากไปมาในลำธารลึก เหมือนคนชกปานจับมัดปานพาตไปพาดมา หรือเหมือนช้างที่กำลังอยู่ในแม่น้ำคงคา พาดวงไปมา จึงได้ชักชวนเจ้าลิจฉวีประมาณ ๕๐๐ พระองค์ ให้ไปเป็นพยาน

หลังจากที่สัจจนิกครนถ์ได้ถามพระอัสสชิเถระแล้ว ในโอกาสต่อมา สัจจนิกครนถ์ก็ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งเจ้าลิจฉวีประมาณ ๕๐๐ องค์ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามทวัน ขณะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมอยู่ในระหว่างท่ามกลางสาวก และมหาชนชาวลิจฉวี จึงได้ถามหลักธรรมกับพระพุทธเจ้าว่า พระองค์สอนหลักธรรมแก่สาวกอย่างไร คำสอนส่วนใหญ่ว่าด้วยเรื่องอะไร ซึ่งเป็นคำถามเดียวกันกับที่ถามพระอัสสชิเถระ พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสตอบเช่นเดียวกับพระอัสสชิเถระ อันมีสาระสำคัญที่แบ่งเป็นหัวข้อได้ดังต่อไปนี้

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๕.

ขั้น ๕ กับอนัตตา

พระพุทธเจ้าตรัสตอบแก่สัจจนิกครนถ์ว่า พระองค์ทรงสอนสาวกว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง รูป เวทนาสัญญา สังขาร วิญญาณไม่ใช่อตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อตตา ธรรมทั้งปวงไม่ใช่อตตา”^{๑๔} สัจจนิกครนถ์ ได้โต้แย้งตามความเชื่อของตน และตามคำสอนลัทธิของตนที่เชื่อว่า ขั้น ๕ เป็นอตตา โดยใช้อุปมาโวหารว่า พืชพันธุ์ไม้จำต้องอาศัยแผ่นดินจึงเจริญงอกงาม หรือคนจำต้องอาศัยแผ่นดินเป็นที่ทำมาหากินจึงเจริญก้าวหน้าได้ ขั้น ๕ ก็ต้องมีอยู่ในฐานะเป็น ตัวตน เช่นเดียวกับคนเราต้องอาศัยรูปเหล่านี้ จึงได้เสวยผลบุญ ผลบาปได้ พระพุทธองค์ทรงอธิบายถึงความหมายในขั้น ๕ ตามหลักที่ทรงค้นพบว่า ขั้น ๕ ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ซึ่งไม่เหมือนกับความหมายของสัจจนิกครนถ์ที่เชื่อว่ารูปเป็นตัวตน (อตตา) แต่ในพระพุทธศาสนาหมายถึงอนัตตา ความไม่มีตัวตน พระพุทธองค์ทรงแสดงต่อไปอีกว่าเราไม่มีอำนาจในรูปนั้นว่า รูปเรานี้อะไรได้แก่ อะไรได้เจ็บ อะไรได้ตาย อะไรได้เป็นอย่างนั้น อะไรได้เป็นอย่างนี้ เหมือนพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงอำนาจ จะสั่งลงโทษใครก็ได้ ประชาชนไม่สามารถคัดค้านได้ สัจจนิกครนถ์ไม่ตอบคำถามได้แต่นั่งนิ่งเพราะจนในเหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงกล่าว พระพุทธเจ้าทรงตรัสถามถึง ๓ ครั้ง สัจจนิกครนถ์ก็ยังไม่ตอบ แต่ในที่สุดก็จำต้องยอมรับว่าตนไม่มีอำนาจบังคับบัญชาให้รูป เป็นไปตามที่ตนต้องการ พระพุทธองค์ จึงตรัสถาม และอธิบาย องค์ประกอบไปที่ละข้อจนถึงวิญญาณ จนสัจจนิกครนถ์ยอมรับว่า ขั้น ๕ เป็นอนัตตา

ขั้น ๕ กับอนิจจัง

เมื่อสัจจนิกครนถ์เข้าใจในความหมายของ อนัตตาแล้ว พระพุทธองค์ทรงตรัสถาม สัจจนิกครนถ์ถึงเรื่อง ขั้น ๕ ต่อไปว่า ขั้น ๕ เที่ยงหรือไม่เที่ยง (เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา) สัจจนิกครนถ์ ตอบว่าไม่เที่ยงพระเจ้าข้า ตรัสถามว่าสิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ตอบว่าเป็นทุกข์พระเจ้าข้า ตรัสถามว่าสิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือไม่ที่จะถือว่านั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา สัจจนิกครนถ์ทูลตอบรับว่าใช่เป็นดังที่พระพุทธองค์ทรงกล่าว

^{๑๔} คูราละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๕๑.

ขั้น ๕ กับทุกข์

พระพุทธเจ้าตรัสถามต่อไปว่า “ผู้ใดยึดติดทุกข์ ยินดีในทุกข์ เห็นว่าทุกข์นั้นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา ผู้นั้นทำให้ทุกข์สิ้นไปได้หรือไม่” สัจจนิกครนถ์ ทูลตอบรับว่าไม่ได้ ทรงอธิบายต่อไปว่า เมื่อเราบังคับบัญชาขั้น ๕ นี้มิให้เกิด มิให้แก้ มิให้เจ็บ และมิให้ตายไม่ได้ ก็แสดงว่าขั้น ๕ เป็นทุกข์

จากการได้วาทะในครั้งนี้ทำให้สัจจนิกครนถ์ นั่งนิ่ง เกือบจีน ก้มหน้า หงอยเหงา มีหยาดเหงื่อไหลตั้งแต่หน้าผากเปียกผ้าที่สวมใส่ไหลตกลงสู่พื้นอยู่ตลอดเวลา แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีรัศมี พระวรกายผ่องใส จนเจ้าลิจฉวีพระองค์หนึ่งนามว่าทุมมุขะ ตรีสเปรียบเทียบว่าพระพุทธเจ้าทรงหักทิวาของสัจจนิกครนถ์ เหมือนกับเด็กจับปูมาหักก้าม จนปูไม่สามารถกลับลงสระได้ ซึ่งเป็นการสร้างความอับอายแก่สัจจนิกครนถ์ ต่อเจ้าลิจฉวี ทั้ง ๕๐๐ องค์ และสาวกรวมทั้งประชามชาวลิจฉวี ที่ได้นั่งฟังอยู่ ณ ที่นั้นเป็นอันมาก ไม่สมดังคำที่อวดอ้างตั้งแต่แรก

หลักปฏิบัติ วิปัสสนา และหลักการพิจารณาของอนุปัสสนา

หลังจากนั้นสัจจนิกครนถ์ ได้ทูลถามเพื่อขอความรู้ โดยมีใจความว่าด้วยเหตุใด สาวกและภิกษุที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติดี ผู้ปฏิบัติชอบ จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ จึงเชื่อว่าเป็นผู้ทำตามคำสอน ทำถูกต้องตามโอวาท หมดความสงสัย ไม่มีคำถาม และความสงสัยใด ๆ อีกแล้ว มีความแก่กล้า อจหาญ ไม่ต้องเชื่อใครอีก เชื่อมั่นในคำสอนของพระองค์แต่เพียงผู้เดียว

พระพุทธเจ้าได้ทรงกล่าวต่อ สัจจนิกครนถ์ว่า สาวกในธรรมวินัยนี้ ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนของพระองค์^๕ พิจารณาเห็นเบญจขันธ์ นั้นทั้งหมด คือ เห็นรูปอย่างใด อย่างหนึ่ง เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ที่เป็นภายใน หรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ด้วยความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันมี

^๕ คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๕๓.

ความเห็นถูกอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงหลุดพ้น เพราะไม่ถือมั่น โดยมีข้อปฏิบัติที่ถูกต้อง ปัญญาเห็นแจ้งไตรลักษณ์ จิตหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

เมื่อมีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชา พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้นที่ได้ทรงฝึกพระองค์แล้ว ทรงสงบแล้ว ทรงข้ามพ้นแล้ว ตรัสรู้แล้วนั้น ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ตรัสรู้ ทรงแสดงธรรมเพื่อฝึกตน ทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ข้ามพ้น ทรงแสดงธรรมเพื่อปรีณิพพาน

สังจกนิครนถ์ได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าจบแล้ว ได้ยอมจำนนและยอมรับในเหตุผลที่ทรงแสดงธรรมของพระพุทธองค์ แต่ไม่ได้บรรลุมรรคผลอะไรไม่ได้ขอบรรพชา ไม่ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัย และได้นิมนต์พระพุทธเจ้าและสาวกไปฉันภัตตาหารยังที่บ้านของตนในวันรุ่งขึ้น

จากบทสนทนากันระหว่างพระอัสสชิ กับสังจกนิครนถ์ก็ดี และสังจกนิครนถ์ได้วาทะกับพระพุทธเจ้าก็ดี ผู้วิจัยเห็นว่าหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าและพระอัสสชิได้กล่าวนั้น เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นขบวนการ พิจารณา ชั้นที่ ๕ อยู่เนื่อง ๆ ให้เกิดปัญญาปรากฏเห็นไตรลักษณ์ชัดเจน โดยแยกออกเป็น ๓ ประเด็นคือ หลักการพิจารณาชั้นที่ ๕ กับอนิจจัง หลักการพิจารณาชั้นที่ ๕ กับทุกขัง และหลักการพิจารณาชั้นที่ ๕ กับอนัตตา โดยกล่าวถึงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณไม่เที่ยง ไม่ใช่อตตา ชั้นที่ ๕ ไม่เที่ยง ก็คือเป็นอนิจจัง ชั้นที่ ๕ ไม่ใช่อตตา ก็หมายถึงชั้นที่ ๕ เป็นอนัตตา และในอาการไม่เที่ยงก็คือ อาการแห่งทุกข์ (ทุกขัง)

ส่วนในบทสุดท้ายของการได้วาทะ สังจกนิครนถ์ได้ทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นความรู้ ถึงวิธีการปฏิบัติตามหลักคำสอน ของสาวกและภิกษุ จนสามารถออกจากทุกข์ และสำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการพิจารณาชั้นที่ ๕ (วิปัสสนาในขั้นอนุปีตสนา) ด้วย กิริยา อาการ ตามรู้อยู่เนื่อง ๆ ในชั้นที่ ๕ คือการพิจารณาชั้นที่ ๕ ให้เห็นลักษณะทั้ง ๓ คือ อนิจจังลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ จนเกิดปัญญาเห็นชัดเจน ในไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) และเอาเป็นอารมณ์ ของวิปัสสนาภาวนา จนหลุดพ้น เข้าสู่นิพพาน พ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง

เป็นที่น่าสังเกตว่าในจุฬาสัจจกสูตรนี้ พระพุทธองค์ทรงนำเรื่อง อนัตตา มาแสดงก่อนเรื่อง อนิจจา และทุกขตา ซึ่งโดยปกติแล้วในการแสดงธรรมพระพุทธองค์จะทรงนำเรื่องอนิจจัง และทุกขัง มาแสดงก่อน เพราะทุกขังเป็นสิ่งที่เห็นได้ง่ายกว่า อนัตตา ที่เป็นเช่นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า ในสมัยพุทธกาลและก่อนพุทธกาล ความเชื่อของลัทธิต่าง ๆ และคำสอนในศาสนาอื่นมีความเข้าใจในเรื่องของ อนิจจา และทุกขตา เท่านั้น แต่ความเข้าใจในเรื่องของอนัตตานั้นยังไม่มีผู้ใดเข้าใจได้ถูกต้อง ดังเช่นความเห็นของครูทั้ง ๖^{๑๖} ที่เห็นไม่ตรงกัน

เรื่องอนัตตานั้นเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าเท่านั้นที่จะสามารถอธิบายให้เข้าใจได้ เพราะทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง ในสมัยนอกพุทธกาลพระโพธิสัตว์เองยังอธิบายได้แค่เฉพาะเรื่อง อนิจจัง และ ทุกขัง เท่านั้น และยังเป็นสมมติทางโลกียะ (คือในสมัยที่พระองค์ทรงเสวยพระชาติเป็นพระดาบสชื่อ สรภังคดาบส)^{๑๗} เพราะยังมีได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

แต่ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ เพราะพระพุทธองค์ทรงทราบดีแล้วว่า สัจจนิกนิครนถ์ เรียนวาทะจนชำนาญทั้ง ๑๐๐๐ วาทะแล้ว ยังเรียนหลักคำสอนในลัทธินิครนถ์ และเรียนลัทธิอื่นๆ อีกหลายลัทธิ มีความรู้ความเข้าใจ ในเรื่องของขันธ ๕ ว่าเป็น อนิจจัง ทุกขัง แต่เรื่องอนัตตา ยังเข้าใจไม่ถูกต้อง จึงทรงแสดงเรื่องอนัตตาค่อนดังกล่าว และในการแสดงหลักธรรมในครั้งนี้พระพุทธองค์ยังถือว่าเป็นการแสดงธรรมต่อสาวกของพระองค์ และเจ้าลิจฉวีพร้อมทั้งประชาชนชาวเมืองลิจฉวี ให้ได้เข้าใจในเรื่อง อนัตตา ได้อย่างถูกต้องเรื่องอนัตตานี้ ได้ทรงแสดงเป็นครั้งแรกเพื่อโปรด ปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตมฤคทายวัน ซึ่งปรากฏเนื้อหายุ่งใน อนัตตลักขณสูตร^{๑๘} และทรงแสดงเรื่องขันธ ๕ ในชั้นมัจจกัมปวัตตนสูตร อันเป็นพระสูตรแรก หลังจากตรัสรู้

๒.๔ หลักธรรมในจุฬาสัจจกสูตร

^{๑๖} คูรายละเอียดใน ที.ที. (ไทย) ๘/๑๗๖/๕๘.

^{๑๗} คูรายละเอียดใน ดร.ภททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหามัญฐานาจารย์, **วิปัสสนาธุระ**, (กรุงเทพฯ มหานคร : C 100 Design co.,Ltd.), หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^{๑๘} คูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗.

ก ชั้น ๕ หรือเบญจชั้น^{๑๕} ได้แก่ กองแห่งรูปธรรมและนามธรรมห้าหมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวม ซึ่งบัญญัติเรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นต้น ส่วนประกอบห้าอย่างที่ประกอบเข้าเป็นชีวิต คือ

๑. รูปชั้น กองรูป, ส่วนที่เป็นรูป, ร่างกาย พฤติกรรม และคุณสมบัติต่างๆของส่วนที่เป็นร่างกาย ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด สิ่งที่เป็นร่างพร้อม ทั้งคุณและอาการ

๒. เวทนาชั้น กองเวทนา ส่วนที่เป็นการเสวยรสอารมณ์ ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรืออื่นๆ

๓. สัญญาชั้น กองสัญญา ส่วนที่เป็นความกำหนดหมายให้จำอารมณ์นั้นๆได้ ความกำหนดได้หมายรู้ในอารมณ์ ๖ เช่นว่า ขาว เขียว ดำ แดง เป็นต้น

๔. สังขารชั้น กองสังขาร ส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง สภาพที่ปรุงแต่งจิตให้ดี หรือชั่วหรือเป็นกลางๆ คุณสมบัติต่างๆของจิต มีเจตนาเป็นตัวนำ ที่ปรุงแต่ง คุณภาพของจิต ให้เป็นกุศล อกุศล อัปยาคฤต

๕. วิญญาณชั้น หรือกองวิญญาณ ซึ่งเป็นส่วนที่มีความรู้แจ้งทางอารมณ์ ความรู้อารมณ์ในอายตนะทั้ง ๖ ได้แก่การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรสและประสาทสัมผัส เป็นวิญญาณทั้ง ๖ และชั้น ๕ นี้เองซึ่งย่อลงมาจะเหลือแค่รูปและนามเท่านั้น ซึ่งรูปชั้นก็จัดเป็นรูป ส่วนอีก ๔ ชั้นนั้นเป็นนาม หรืออีกอย่างหนึ่งได้จัดเข้าในปรมัตถธรรม ๔ คือวิญญาณชั้นจัดเข้าเป็นจิต ส่วนเวทนาชั้น สัญญาชั้น และสังขารชั้นนั้นได้จัดเป็นเจตสิกหรือความปรุงแต่งของจิต รูปชั้น ก็จัดเป็น รูป ส่วน นิพพานจัดเป็นชั้นวินิมุต คือ ความพ้นจากความเป็นชั้น

ข ไตรลักษณ์ ที่กล่าวมาแล้วนี้ซึ่งหมายถึงลักษณะ ๓ อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมายให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้นประกอบด้วย ๓ ประการ อันได้แก่

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๒.

๑. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง
๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์หรือความเป็นของที่คงทนอยู่มิได้
๓. อนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน (คนไทยนิยมพูดว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และแปลง่ายๆว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา)^{๒๐}

จากลักษณะสามอย่างนี้ จึงเรียกว่าไตรลักษณ์ อันมีแก่ธรรมที่เป็นสังขตะ คือสังขารทั้งปวงเป็นสามัญเสมอกัน จึงเรียกอีกอย่างว่า สามัญญลักษณะ แต่ไม่สามัญแก่ธรรมที่เป็นอสังขตะคือวิสังขาร ซึ่งมีเฉพาะลักษณะที่สามคืออนัตตาซึ่งไม่มีลักษณะสองอย่างข้างต้น. ลักษณะเหล่านี้เป็นของแน่นอน เป็นกฎธรรมชาติ มีอยู่ตามธรรมดา จึงเรียกว่า ธรรมนิยามในพระไตรปิฎก ส่วนไตรลักษณ์ และ สามัญญลักษณะ เป็นคำที่เกิดขึ้นในยุคอรรถกถา

ค อนุปัสสนา หมายความว่า การรู้เห็นเนื่องๆ ชื่อว่า อนุปัสสนา เมื่อแยกบทแล้วได้ ๒ บทคือ อนุ + ปัสสนา อนุ แปลว่าเนื่องๆ ปัสสนา แปลว่าการรู้เห็น เมื่อรวมแล้วเป็นอนุปัสสนา แปลว่า การรู้เห็นเนื่องๆ ดังนั้นคำว่า อนุปัสสนา ก็ได้แก่ ปัญญาเจตสิก คือวิปัสสนาญาณที่มีการพิจารณารู้เห็นในขั้น ๕ โดยความเป็น อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา เหตุนี้แหละ อนุปัสสนา จึงมี ๓^{๒๑} คือ

๑. อนิจจานุปัสสนา หมายความว่า ปัญญาที่พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงของรูปนาม ที่เนื่องมาจากการเห็นเป็นประจักษ์แห่งความเกิดขึ้นและดับไป ในขณะที่กำหนดรู้รูปนาม อยู่ นั่นแหละ ปัญญาที่ชื่อว่า อนิจจานุปัสสนา^{๒๒}

๒. ทุกขานุปัสสนา หมายความว่า ปัญญาที่พิจารณาเห็นความทนอยู่ไม่ได้ของรูปนาม ที่เนื่องมาจากการพบเห็นเป็นประจักษ์แห่งการเบียดเบียน โดยอาการเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปติดต่อกันอยู่อย่างไม่ขาดสายในขณะที่กำหนดรู้รูปนามตามสภาวะอยู่นั่นแหละปัญญานี้ชื่อว่า ทุกขานุปัสสนา^{๒๓}

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๕.

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ, วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๒๘.

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ, วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๖๒.

๓. อนัตตานุปัสสนา หมายความว่า ปัญญาที่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่มีแก่นสารปราศจากการบังคับบัญชาของรูปนามที่เนื่องมาจากการพบเห็นเป็นประจักษ์แห่งความไม่ใช่ตน เรา เขา โดยอาการเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปติดต่อกันอยู่ไม่ขาดสายในขณะที่กำหนดรู้รูปนามตามสภาพอยู่ ปัญญานี้ชื่อว่า อนัตตานุปัสสนา^{๒๔}

ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นจึงสรุปได้ว่า หลักธรรมในอุพาสกสูตร ที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้แก่สัจจนิกครนถ์ จึงว่าด้วยขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งไม่สามารถที่จะไปบังคับบัญชา ไม่ให้เกิด ไม่ให้แก่ เจ็บ และไม่ให้ตาย ดังปรารถนาได้เปรียบเหมือน พระมหากษัตริย์ผู้มีอำนาจเต็ม ที่ต้องการจะฆ่าใคร รับทรัพย์ใคร เนรเทศใครก็ได้โดยราษฎรไม่มีสิทธิ์คัดค้านใด ๆ ทั้งสิ้น และหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบคือหลักไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ ได้พิจารณา ได้ปฏิบัติไม่ยึดมั่นถือมั่นใน ขั้น ๕ ว่าเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา

๒.๕ ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงพระสูตร

สัจจนิกครนถ์ได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า แต่ไม่ได้บรรลุผลอะไร ไม่ได้ขอบรรพชา ไม่ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัย แต่พระองค์ทรงแสดงเพื่อผลในอนาคต คือทรงเห็นว่า ในชาตินี้ เขาไม่มีอุปนิสัยพอจะรู้แจ้งในธรรม แต่หลังจากพุทธปรินิพพานแล้ว ๒๐๐ ปี พระพุทธศาสนาจะไปเจริญในประเทศศรีลังกา สัจจนิกครนถ์จะไปเกิดที่นั่นจะได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา และจะบรรลุอรหัตผลเป็นพระชินาสพมิชื่อว่า กามพุทธรัทกิตตะ^{๒๕} และจะสำเร็จพระอรหันต์ในชาตินั้น

^{๒๔} คุราวละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๒, หน้า ๑๑๕.

^{๒๕} คุราวละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๒, หน้า (๑๑๕).

นอกจากจะทรงแสดงแก่ สัจจนิกนิครนถ์ โดยตรงแล้ว ผลที่ได้ยังมีผลต่อผู้ที่ร่วมฟังการแสดงพระสูตรนี้ก็คือ เจ้าลิจฉวีจำนวน ๕๐๐ องค์ ซึ่งมีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าอยู่แล้วทำให้เกิดความศัทธามากยิ่งขึ้น จนเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งพระนามว่าทุมมุขะ ตรัสเปรียบเทียบขึ้นว่า พระผู้มีพระภาคทรงหักทิฏฐิของสัจจนิกนิครนถ์ เหมือนพวกเด็กจับปูในสระโบกขรณีมาหักก้ามจนปูไม่สามารถกลับลงสระได้อีกแล้ว และยังเป็นการแสดงธรรมต่อสาวกของพระองค์ที่นั่งฟังอยู่ ณ ที่แห่งนั้นด้วย ให้เข้าใจถึงการพิจารณาขั้น ๕ ตามหลักของไตรลักษณ์ ให้เห็นว่า เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพื่อนำไปเป็นหลักปฏิบัติต่อไป

๒.๖ สาเหตุที่สัจจนิกนิครนถ์ไม่บรรลุนิพพาน

จากการศึกษาอุปสัจจนิกสูตรพบว่า สัจจนิกนิครนถ์แม้จะได้รับฟังพระธรรมเทศนาในเรื่องขั้น ๕ แต่ไม่สามารถที่จะบรรลุนิพพานได้ในขณะนั้น อันเป็นการผิดวิสัยของผู้ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจะต้องได้รับอานิสงส์อย่างใดอย่างหนึ่งตามบุญบารมีของตน

เหตุที่สัจจนิกนิครนถ์ไม่บรรลุนิพพานมาจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่งในสาเหตุแห่งการไม่บรรลุนิพพาน ๘ ประการคือเครื่องกั้นทางหลุดพ้น ๘ ประการ^{๒๖}

๑. กามฉันทะ คือ ความยินดีพอใจในกาม
๒. พยาปาทะ คือ ความหงุดหงิด ไม่พอใจ โกรธ ปองร้าย
๓. ถีนมิททะ คือ ความง่วงซึมเซา
๔. อุทธัจจกุกกุจจะ คือ ความฟุ้งซ่านเดือดร้อนใจ
๕. วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย
๖. อวิชชา คือ ความไม่รู้
๗. อรติคือ ความไม่ยินดีอันหมายถึงการภาวนา
๘. อกุศลธรรมอันเป็นเครื่องกั้นทางหลุดพ้น ตรงข้ามกับกุศลธรรมอันมีทาน ศีล ภาวนา การขวนขวายเป็นต้น

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาญาณเล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, (นครปฐม : พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๗๔.

หลักธรรมทั้ง ๘ ประการดังกล่าวนี้ เป็นเครื่องกางกั้นทางหลุดพ้น เช่นในขณะที่สังขนิครนถ์ฟังพระธรรมเทศนาอาจพบกับอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ(พยาบาทะ) หรือความง่วงซึม (ถีนมิทระ) หรือความฟุ้งซ่านเคือคร้อใจ(อุทธัจจกุกกัจจะ) เพราะก่อนจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้านั้น สังขนิครนถ์ได้ถือว่าตัวเองนั้นมีความรู้ มีปัญญามากกว่าทุกคนจนเอาแผ่นเหล็กมาคาดท้องไว้ เพื่อมิให้ปัญญาไหลออก จึงมีทิฏฐิซึ่งเป็นอุปนิสัยของท่าน จึงไม่สามารถบรรลุธรรมในครั้งนี้ได้

๒.๗ หลักธรรมในจูฬสังกตสูตรที่เกี่ยวกับวิปัสสนา

จากการศึกษาหลักธรรมในจูฬสังกตสูตรพบว่า ชั้นที่ ๕ ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ในจูฬสังกตสูตร เป็นหลักธรรมที่สำคัญ อันเป็นแนวทางในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยมีสติปัญญา ๔ เป็นหลักในการปฏิบัติ ซึ่งเป็นหนทางในการบรรลุธรรม ดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง โดยการพิจารณาชั้นที่ ๕ (นาม รูป) ในสามัญลักษณะทั้ง ๓ คือ อนิจจลักษณะ ความไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ ความเป็นทุกข์ อนัตตลักษณะ ความมิใช่ตัวตน (ไตรลักษณ์) การปฏิบัติตามแนวสติปัญญา ๔ เป็นการปฏิบัติวิปัสสนา ตามหลักของอนุปัสสนา ทำให้เกิดวิปัสสนาญาณ พ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส และการยึดมั่นในชั้นที่ ๕ เพื่อยกขึ้นสู่การปฏิบัติวิปัสสนาในขั้นสูงต่อไป

ชั้นที่ ๕ นับว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญหลักธรรมหนึ่งในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นพระธรรมเทศนากัณฑ์แรกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโปรดปัญจวัคคีย์หลังจากที่พระองค์ตรัสรู้^{๒๓} ในพระสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงเรื่องทุกข์ในอริยสัจ ๔ กล่าวโดยย่อคืออุปาทานชั้นที่ ๕ เป็นทุกข์ และในอนัตตลักษณะสูตรพระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงองค์ประกอบแห่งชั้นที่ ๕ โดยสรุปว่า “ภิกขุทั้งหลาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นอนัตตา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ภิกขุทั้งหลาย ถ้ารูปจะเป็นอัตตาแล้วไซ้ รูปนี้ไม่เป็นไปเพื่ออาหาร”^{๒๔} ผลจากการแสดงแห่งพระสูตรทั้งสอง ครั้งแรกทำให้ปัญจวัคคีย์ได้ดวงตาเห็นธรรมขอบวชบรรลุโสดาบัน และเมื่อได้ฟังพระสูตรที่สองก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ และยังได้

^{๒๓} คุรยลละเอียคใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิกถา, มูลนิธิเผยแพร่ธรรมะ วัดพุทธบูชา, หน้า ๑๖๑.

^{๒๔} คุรยลละเอียคใน วิ.ม.(ไทย) ๔/๒๐/๒๗.

ทรงกล่าว ซึ่งเป็นการแสดงว่า ชั้น ๕ เป็นหลักธรรมที่สำคัญ และเป็นหลักธรรมที่เข้ากับหลักธรรมอื่นๆได้เป็นอย่างดี ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ก็เช่นเดียวกัน ชั้น ๕ ก็ได้เป็นหลักธรรมที่สำคัญ ในการพิจารณา กาย เวทนา จิต และธรรม อันเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๓

หลักปฏิบัติธรรมที่ปรากฏในจูฬจกสูตร

พระไตรปิฎก คือ คัมภีร์ของคำสอนของพระพุทธองค์ และคำสอนของพระสาวกทั้งหลายที่แสดงในสำนักของพระพุทธองค์ ดังเช่น จูฬจกสูตร^๑ เป็นพระสูตรว่าด้วยขั้น ๕ เป็นไตรลักษณ์ เป็นบทรกรรมภยิตของพระอัสสชิ แสดงกับสักกนิครนถ์ ผู้ศึกษาจึงกำหนดประเด็นการศึกษาหลักปฏิบัติธรรมจากข้อความในพระสูตรว่า

“รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง
รูปไม่ใช่อตตา เวทนาไม่ใช่อตตา สัญญาไม่ใช่อตตา วิญญาณไม่ใช่อตตา สังขารทั้งหลาย
ทั้งปวงไม่ใช่อตตา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อตตา”^๒

หลักธรรมดังกล่าวเป็นหลักธรรมที่สำคัญในการปฏิบัติธรรม โดยการพิจารณาขั้น ๕^๓ (นาม รูป) ด้วยการพิจารณา อนิจจลักษณะ ความไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ ความเป็นทุกข์ อนัตตลักษณะ ความมิใช่ตัวตน ให้เห็นสามัญลักษณะแห่งไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) ชัดแจ้ง โดยปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ทำให้เกิดวิปัสสนาญาณ พ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส และการยึดมั่นใน ขั้น ๕ เพื่อยกขึ้นสู่การปฏิบัติวิปัสสนาในขั้นสูงต่อไป ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้กำหนดประเด็นศึกษาไว้ดังนี้

- ๓.๑ นิยามความหมาย ของขั้น ๕
- ๓.๒ สงเคราะห์ขั้น ๕ เป็นรูป นาม
- ๓.๓ ขั้น ๕ กับไตรลักษณ์
- ๓.๔ ขั้น ๕ กับอริยสัจ ๔
- ๓.๕ อารมณ์ของวิปัสสนา

^๑ คุราชละเอียดใน ม.มู (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๘.

^๒ คุราชละเอียดใน ม.มู (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๘.

^๓ คุราชละเอียดใน อภิ. วิ. ๓๕/๑/๑.

๓.๑ นิยามความหมายของชั้น ๕

ขุณฺฐ ตามความหมายของหลักสัททนต์ คือ คำว่าชั้น มาจากภาษาบาลีว่า ขุณฺฐ อันมาจาก ขัณฑุ + ฐา ธารณ + เอ ชั้น ในความหมาย หมู, คณะ, กอง, พรรค, การรวบรวม, การสะสม, การสมทบ

ขัณฑุ ขาด อวยว ธาเรตติ ขุณฺโธ ชั้นที่ทรงอวัยวะคืออินทรีย์ไว้ ชื่อว่า ชั้น

ขานิ จกขุณฺฐุทริยาทีนิ ธารณตติ ขุณฺโธ ชั้นที่ทรงไว้ซึ่งอินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุอินทรีย์เป็นต้น ชื่อว่า ชั้น

อุตตนิจจาทีหิ ขั สุลลณิ ธารณตติ ขุณฺโธ ชั้นที่ทรงความว่างเปล่าในลักษณะความไม่เที่ยงในตน ชื่อว่า ชั้น

ชาติชรามรณาทีหิ ขาทิตพุโพิ ขุณฺโธ ชั้นที่ถูกความเกิด ความแก่ และความตายเกี่ยวกิน ชื่อว่า ชั้น (ขาท ภกขเน+อ, อาเทศ ขาทุ เป็น ขุณฺฐ)

ขุณฺฐ ศัพท์มีอรรถ ๕ อย่างคือ (๑) รูปร่าง ชั้น ๕ มีรูปชั้นเป็นต้น (๒) อังสะใหญ่ (๓) ปกัณณะ ลำต้น (๔) ราสี กอง (๕) คณะ คุณความดี^๔

ชั้นตามความหมายของหลักอรรถนต์ คือ ชั้น หมายถึง กอง พวก หมวด หมู ลำตัว หมวดหนึ่ง ๆ ของรูปธรรมและนามธรรม ทั้งหมดแบ่งออกเป็น ๕ กอง คือ รูปชั้น กองรูป เวทนาชั้น กองเวทนา สัญญาชั้น กองสัญญา สังขารชั้น กองสังขาร วิญญาณชั้น กองวิญญาณ เรียกรวมว่า เบญจชั้น (ชั้น ๕)^๕

ชั้น ๕ หรือเบญจชั้น กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ๕ หมวดที่ประชุมกันเข้าเป็นหน่วยรวมเข้าเป็นชีวิต ชั้น ๕ นี้ย่อลงมาเป็น ๒ คือ นามและรูป จัดเข้าในปรมาตถ-

^๔ ดูรายละเอียด พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชารวศ์พริ้นท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๗๖๒.

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๒.

ธรรม ๔ ได้แก่ วิญญาณชั้นเป็น จิต เวทนาชั้น สัญญาชั้น และสังขารชั้นเป็น เจตสิก รูปชั้น เป็น รูป ส่วน นิพพาน เป็นชั้นวิมุต คือ พ้นจากชั้น ๕^๖

ดังนั้นชั้น ๕^๗ จึงหมายถึง กองแห่งรูปธรรมและนามธรรม ที่ประชุมกันเข้าเป็น กอง ซึ่งสมมุติเรียกกันว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา สิ่งที่ยกกันไว้เป็นกลุ่ม เป็นกอง หรือ เป็นพวก จำนวน ๕ อย่าง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยรูปจัดเป็นรูป ชั้น และ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จัดเป็นนามชั้น

๓.๒ สงเคราะห์ชั้น ๕ เป็น รูป นาม

พระพุทธเจ้าทรงสอนให้มองสิ่งทั้งหลาย เป็นผลมาจากการรวมเข้าของ ส่วนประกอบต่าง ๆ ตัวตนแท้ ๆ ของสิ่งทั้งหลายไม่มี เช่นเดียวกับชั้น ๕ ก็มีองค์ประกอบ อยู่ด้วยกัน ๕ อย่างรวมเข้าเป็นชีวิต^๘ ชั้น ๕^๙ ประกอบไปด้วย

๑. รูปชั้น คือ กองแห่งรูป เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะผันแปรเปลี่ยนแปลงสลาย ไป การแตกดับ เสื่อมสลายไป เมื่อกระทบกับ ความเย็น ความร้อน ลม แดด ของแข็ง เป็นต้น รูปชั้นมี ๒๘ รูป ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ มี ดิน น้ำ ไฟ ลม และ อุปาทายรูป ๒๔ คือ รูปที่อิงอาศัยมหาภูตรูป ๔ เช่น สี เสียง กลิ่น รส โภฏฐัพพารมณ์ รูปชั้น จึงเป็นธรรมชาติที่เป็นส่วนประกอบทางรูปธรรมทั้งหมด ดังนั้นรูปชั้น จึงสงเคราะห์ลงใน ฝ่ายรูป^{๑๐}

๒. เวทนาชั้น คือ กองเวทนา เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะเสวยอารมณ์ เกิด ร่วมกับวิญญาณชั้น การเสวยอารมณ์คือความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้เป็นความรู้สึกสุข ทุกข์

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๒.

^๗ คูรายละเอียดใน อภิ. วิ. ๓๕/๑/๑.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๕.

^๙ คูรายละเอียด ฉันทนา อุตสาหลักษณ์ พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนรัชการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๘๗.

^{๑๐} คูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๓/๓๑๘.

อุเบกขา โสมนัส ความรู้สึกเหล่านี้เกิดขึ้นได้จากการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สิ่งที่มาถูกต้องตามกาย และการได้รู้เรื่องทางใจ เวทนาชั้นจึงเป็นส่วนประกอบชีวิตทางนามธรรม ดังนั้น เวทนาชั้นจึงสงเคราะห์ลงใน ฝ่ายนาม^{๑๑}

๓. สัญญาชั้น คือ กองสัญญา เป็นธรรมชาติที่มีลักษณะจำอารมณ์ จำได้หมายรู้ เกิดร่วมกับวิญญาณชั้น จำอารมณ์ที่วิญญาณกำลังรับรู้อยู่ เพื่อจำไว้ในอนาคต ได้แก่ จำรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง และสัญญาจำธรรมารมณ์ทางใจ สัญญาชั้นจึงเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม ดังนั้นสัญญาชั้นจึงสงเคราะห์ลงใน ฝ่ายนาม^{๑๒}

๔. สังขารชั้น คือ กองสังขาร คำว่าสังขาร มีความหมายหลายอย่าง

สังขาร หมายถึงเจตสิก ๕๐ สังขารแปลว่าปรุงแต่ง เป็นธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิต

สังขาร หมายถึงสังขตธรรม คือธรรมที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เช่น สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ

ส่วนสังขารชั้น เป็นนามธรรมที่เกิดร่วมกับวิญญาณชั้น ในขณะที่กำลังรับรู้ อารมณ์ สังขารชั้นจะปรุงแต่งวิญญาณให้เป็นไปตามตน ซึ่งมีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ(ความถือตัว) ทิฏฐิ(ความเห็นผิด) อิสสา(ความ ริษยา มัจฉริยะ (ความตระหนี่) กุกกุจจะ(ความหึงหวงหิดราคาญ) สังขารชั้นเหล่านี้เป็นฝ่ายอกุศล ส่วนฝ่าย กุศลได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ศรัทธา สติ ปัญญา อโลภะ (ความไม่โลภ) อโทสะ(ความไม่โกรธ) อโมหะ (ความไม่หลง) เป็นต้น สังขารชั้นจึงเป็นส่วนประกอบของชีวิตทางนามธรรม ดังนั้นสังขารชั้นจึงสงเคราะห์ลงใน ฝ่ายนาม^{๑๓}

๕. วิญญาณชั้น คือ กองวิญญาณ ได้แก่จิต เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์^{๑๔} วิญญาณหรือจิตมี ๖ ได้แก่ จักขุวิญญาณ (รูปารมณ์ สีต่าง ๆ ทางตา) โสตวิญญาณ (สัทธา

^{๑๑} คุรยละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๐/๕๐/๗๕.

^{๑๒} คุรยละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๐/๕๐/๗๕.

^{๑๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๗๗๐.

^{๑๔} คุรยละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒-๒๗/๑-๑๔.

รรมณ์ เสียงต่าง ๆ ทางหู) ฌานวิญญาณ (คันธารมณฺ์ กลิ่นต่าง ๆ ทางจมูก) ชิวหาวิญญาณ (รสารมณฺ์ รสต่าง ๆ ทางลิ้น) กายวิญญาณ (โณฐฐัพพารมณฺ์ กายรู้สิ่งที่มีกระทบสัมผัส) และ มโนวิญญาณ (ธรรมชาติที่รู้ารมณฺ์ได้ทั้ง ๖ รู้คิดนึกทางใจ เป็นได้ทั้งกุศล และอกุศล) สงเคราะห์ลงในฝ่าย นาม^๕

สรูป รูปชั้นคือ รูป ส่วนอีก ๔ ชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้นและ วิญญาณชั้น เป็นนาม ชั้น ๕ ย่อลง ได้แก่ รูป กับ นาม^๖ ในการปฏิบัติวิปัสสนานั้น มักจะใช้คำว่า นามรูป หรือรูปนาม ซึ่งก็หมายถึง ชั้น ๕ นั้นเอง

๓.๓ ชั้น ๕ กับ ไตรลักษณ์

ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ต้องมีหมวดธรรมที่เกี่ยวข้องหลายข้อมาประกอบกัน จึงจะถึงจุดประสงค์ ในจุฬาสัจกสูตรนอกจากชั้น ๕ แล้วยังกล่าวถึงหลัก ไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาในเรื่องของชั้น ๕ และไตรลักษณ์ต่อไป

ไตรลักษณ์^๗ มาจากคำว่า ไตร + ลักษณ์ = ไตรลักษณ์, ไตรแปลว่า สาม ส่วนลักษณ์ แปลว่า ลักษณะหรือเครื่องหมาย มี ๓ ประการคือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เรียกว่า สามัญญลักษณ์ เพราะเป็นลักษณะธรรมดาแห่งสังขารเรียกว่า ธรรมนิยาม

ธรรมนิยาม^๘ หมายถึง กฎธรรมชาติ, ความจริงที่มีอยู่หรือดำรงอยู่ตามธรรมดาของมัน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วทรงนำมาแสดงชี้แจงอธิบายให้คนทั้งหลายรู้ มี ๓ อย่างตามพระบาลี^๙ ดังนี้

^๕ คูรายละเอียดใน ม.มู (ไทย) ๑๒/๑๐๑/๕๖ – ๕๗.

^๖ พระพุทธโฆสเถระจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๑๑๑๓ – ๑๑๑๔, หน้า ๕๘๑-๕๘๒.

^๗ พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๑๑.

^๘ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๑๑๑๓ – ๑๑๑๕

๑.) สพุเพ สงฺขาราอนิจจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

๒.) สพุเพ สงฺขาราทุกฺขา สังขารทั้งปวงคงทนอยู่ไม่ได้

๓.) สพุเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งปวง ไม่เป็นตัวตน

สรุป ไตรลักษณ์ หรือ สามัญญลักษณ์ หมายถึง ความเป็นลักษณะสามัญทั่วไป เป็นลักษณะตามธรรมดา ตามธรรมชาติ ตามปกติที่ปรมาตมธรรมทั้งหลาย(เว้นนิพพาน) ต้อง เป็นเหมือน ๆ กัน ในจุฬาสัจจสูตรเป็นการพิจารณาของอนุปัสสนาก็คือ การพิจารณา ลักษณะทั้ง สาม ของไตรลักษณ์ แสดงเครื่องหมายให้วิปัสสนาญาณรู้ได้ ๓ อย่างคือ

อนิจจลักษณ์ ได้แก่ ลักษณะที่ไม่เที่ยงของรูปนาม

ทุกขลักษณ์ ได้แก่ ลักษณะที่ทนอยู่ไม่ได้ของรูปนาม

อนัตตลักษณ์ ได้แก่ ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตนของรูปนาม

๑. ชั้นที่ ๕ กับอนิจจลักษณ์

ชั้นที่ ๕ มีอนิจจลักษณ์^{๑๖} ด้วยเหตุ ๔ ประการได้แก่ เพราะเป็นไปโดยการเกิด และการดับ เพราะเป็นของแปรปรวนคือเปลี่ยนแปลงสภาพไปเรื่อยๆ เพราะอยู่ได้ชั่วขณะๆ แย้งต่อความเที่ยง(ความไม่เที่ยง) การปรากฏให้เห็นความไม่เที่ยงภายในกายและจิต เช่น รูป ชั้นหรือร่างกายของมนุษย์แสดงให้เห็นถึงอนิจจลักษณ์ เริ่มตั้งแต่การปฏิสนธิในครรภ์ของ มารดา การพัฒนาร่างกายจนครบอายุ ๗๒ และคลอດออกมาเป็นทารก การเจริญเติบโต ตามวัย^{๑๗}

จากนั้นร่างกายของมนุษย์จะเริ่มเสื่อมตามธรรมชาติตั้งแต่วัยเจริญพันธุ์และเพิ่ม มากขึ้นในวัยกลางคน และเสียชีวิตในวัยชรา หรือหากมีเหตุปัจจัยเข้ามากระทบ ความสิ้น แห่งกายอาจเกิดขึ้นได้ อันเป็นการแสดงถึงความไม่เที่ยงของ อนิจจลักษณ์ การปฏิสนธิใน

^{๑๖} คูณยละเอียดใน จุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๑/๔๕.

^{๑๗} คูณยละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ไตรลักษณ์, หน้า ๒๘.

^{๑๘} นายันทพล โจรนโกศล, "การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้นที่ ๕ กับการบรรลุธรรม ใน พระพุทธศาสนาเถรวาท" วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ-ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘). หน้า ๘๕.

กรรมมารดา คือการเกิดขึ้นของชีวิต การเจริญเติบโตตามวัย คือการตั้งอยู่ของชีวิต และการเสียชีวิต คือการดับไปของชีวิต

ดังนั้น การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปของรูปขันธ์จึงเป็นสิ่งแปรปรวน เป็นของชั่วคราว และปฏิเสธความเที่ยง ความเกิดและความดับแห่งขันธ์ ๕ ถูกความสืบทอดแห่งขันธ์ ๕ ที่เรียกว่า “สันตติ” ปิดบังอนิจลักษณะไว้ ขันธ์ ๕ ประกอบด้วย การเกิดขึ้น การตั้งอยู่และการดับไปอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นการเกิดดับอย่างรวดเร็วและเป็นไปอย่างหมุนเนื่องติดต่อกัน กล่าวคือ เกิด-ดับ-เกิด-ดับ-เกิด-ดับ ฯลฯ ความเป็นไปอย่างต่อเนื่องและรวดเร็วเช่นนั้น ทำให้บุคคลมองเห็นว่าขันธ์ ๕ นั้นคงที่ถาวร ในความเป็นจริงการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นอยู่ทุกขณะ และต่อเมื่อมองไม่เห็นการเปลี่ยนแปลง อันเป็นการแสดงให้เห็นถึง อนิจลักษณะ ความไม่เที่ยง

๒ ขันธ์ ๕ กับทุกขลักษณะ

ขันธ์ ๕ มีทุกขลักษณะอันเป็นอนิจจัง คือไม่เที่ยง มีการเกิดขึ้นและดับไป โดยการขึ้นนั้น เกิดจากสภาพที่ถูกบีบคั้นกดดัน และการดับไปเกิดจากการเสื่อมสลายตามเหตุปัจจัย ทำให้คงอยู่ในสภาพเดิมมิได้ ดังพุทธพจน์ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์”^{๒๒}

ทุกขลักษณะมีความหมาย ๓ ประการ คือ ทุกขเวทนา หมายถึง สภาพทนได้ยาก ทุกข์ในไตรลักษณ์ หมายถึง สังขารรูปนามทั้งหมดที่มีสภาพน่ากลัว ไม่น่ายินดี หรือถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นและดับไป และทุกข์ในอริยสัจ หมายถึง สภาพว่างเปล่า ไม่มีแก่นสารน่ารังเกียจ อนึ่ง ทุกขลักษณะสามารถจำแนกตามนัยในทุกข์ตาสูตรได้ ๓ ประเภทใหญ่ได้แก่

ก) ทุกขทุกข์ตา คือสภาพทุกข์ที่เป็นความรู้สึกทุกข์ ได้แก่ ความทุกข์ทางกายและใจ เช่น ความเจ็บปวด ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งแห่งเวทนาขันธ์

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน ม.มู (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๕๖.

ข) สังขารทุกข์ตา คือสภาวะทุกข์คือสังขาร หรือทุกข์ตามสภาพสังขาร หมายถึง สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเกิดจากเหตุปัจจัย เป็นสภาพที่ถูกบีบคั้นกดดันด้วยการเกิดขึ้น และการเสื่อมสลายของปัจจัยต่างๆที่ขัดแย้งทำให้คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้^{๒๓}

ค) วิปริณามทุกข์ตา คือสภาวะทุกข์คือความแปรผันไป อันเป็นทุกข์เนื่องด้วยความผันแปรหรือทุกข์ที่แฝงอยู่ในความแปรปรวน เช่น ความรู้สึกสุข อันเป็นเพียงทุกข์ในระดับหนึ่งหรือเรียกว่าทุกข์แฝง ซึ่งจะเห็นความรู้สึกทุกข์ได้ทันทีที่สุขเวทนาลดน้อยลงหรือแปรปรวนไป กล่าวคือความรู้สึกสุขก่อให้เกิดทุกข์ เนื่องจากความสุขมีความแปรผันเปลี่ยนแปลง ไม่สามารถคงอยู่ได้ ความรู้สึกทุกข์ก็เช่นเดียวกัน ดังนั้นจึงไม่มีความสุขหรือความทุกข์ที่เที่ยงหรือถาวร อันเป็นลักษณะแห่งเวทนาขั้น

ดังนั้นขั้น ๕ ที่เป็นทุกข์เพราะมีสภาวะการเปลี่ยนแปลงถึงความเป็นอนิจจัง สภาวะของความทุกข์จึงได้ถูกบีบคั้นกดดัน และมีการดับไปเกิดจากการเสื่อมสลายตามเหตุปัจจัย ทำให้คงอยู่ในสภาพเดิมมิได้

๓. ขั้น ๕ กับอนัตตลักษณะ

ขั้น ๕ มีอนัตตลักษณะ เนื่องจากขั้น ๕ ขั้นใดขั้นหนึ่งหรือทั้งหมดรวมกัน ไม่ใช่อัตตาตัวตนทั้งภายในและภายนอก ขั้น ๕ ไม่อยู่ในอำนาจสังการหรือบังคับบัญชาได้ เช่น บุคคลไม่สามารถสังการและจิต (รูปนาม) ไม่ให้เจ็บปวด หรือเป็นทุกข์ได้ อนึ่งความมีอนัตตลักษณะแห่งขั้น ๕ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับความมีอนิจจลักษณะและความมีทุกขลักษณะแห่งขั้น ๕ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา”^{๒๔}

ดังนั้นขั้น ๕ หรือรูปนามนี้มีสภาวะที่ไม่สามารถบังคับบัญชาได้ ไม่อยู่ในอำนาจของผู้ใด รูปนามนี้จึงเป็นอนัตตา^{๒๕}

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๒/๑/๓๑๖.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน ส.ข.(ไทย) ๑๓/๑๑/๒๕.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

๔. สิ่งที่ปิดบังไตรลักษณ์

สิ่งที่ปิดบัง อนิจจลักษณะ ความเกิดและความดับแห่งขั้น ๕ ถูกความสืบทอดแห่งขั้น ๕ ที่เรียกว่า “สันตติ” ปิดบังอนิจจลักษณะไว้ ขั้น ๕ ประกอบด้วยการเกิดขึ้น การตั้งอยู่และการดับไปอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นการเกิดดับอย่างรวดเร็วและเป็นไปอย่างหมุนเนื่องติดต่อกัน กล่าวคือ เกิด-ดับ-เกิด-ดับ-เกิด-ดับ ฯลฯ ความเป็นไปอย่างต่อเนื่องและรวดเร็วนี้ ทำให้บุคคลมองเห็นว่าขั้น ๕ นั้นคงที่ถาวร ในความเป็นจริงการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นอยู่ทุกขณะและต่อเนื่องจนไม่สามารถเห็นความเปลี่ยนแปลง หรือช่องว่าง^{๒๖}

สิ่งที่ปิดบัง ทุกขลักษณะ ขั้น ๕ ที่มีความบีบคั้นกดคั้นอยู่ตลอดเวลา ก็ถูกอริยาบถ คือความชักย้ายเคลื่อนไหว ปิดบังไว้ ทุกขลักษณะจึงไม่ปรากฏ ภาวะที่ทนอยู่ไม่ได้นี้จะปรากฏอยู่ระยะหนึ่งจนทนไม่ได้แล้ว จึงมีการชักเยื้อง เคลื่อนย้าย หรือแปรเปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่นไปเสียก่อน ทุกขลักษณะจึงไม่ปรากฏ

สิ่งที่ปิดบัง อนัตตลักษณะ สรรพสิ่งอันประกอบไปด้วยขั้น ๕ ถูกความเป็นหน่วยรวมที่เรียกว่า “ฉนะ” ปิดบังอนัตตลักษณะไว้ ดังคำที่ว่า อนัตตลักษณะไม่ปรากฏ เพราะแห่งปิดบังไว้ สรรพสิ่งที่เรียกชื่อตามสมมุติบัญญัติด้วยสัญญา ความจำได้หมายรู้นั้น ล้วนเกิดจากขั้น ๕ มาประชุมรวมกัน เมื่อแยกย่อยออกมาจึงสามารถประจักษ์ชัดในความมิใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตน เรา เขา บุคคล สัตว์ อันเป็นอนัตตลักษณะ “ฉนสัญญา ย่อมปิดบังอนัตตลักษณะ

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าสิ่งที่ปิดบังความเป็นอนิจจลักษณะของขั้น ๕ คือสันตติ สิ่งที่ปิดบังทุกขลักษณะ คืออริยาบถ และสิ่งที่ปิดบังอนัตตลักษณะ คือ ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนเป็นตัวเป็นตน

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *ไตรลักษณ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ พระพุทธศาสนาของธรรมสภา ๒๕๕๔) หน้า ๒๑.

๓.๔ ชั้นที่ ๕ กับอริยสัจ ๔

อริยสัจมาจากภาษาบาลีว่า “อริยสจฺจ” ซึ่งประกอบด้วยคำว่า “อริย” กับคำว่า “สจฺจ” หมายถึง ธรรมทั้งหลายที่มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นตรัสรู้ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นพระอริยะ และสัจจะที่พระอริยะพึงรู้ อริยสัจมี ๔ ข้อ ได้แก่ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ซึ่งหมายถึง ทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

อริยสัจ ๔ เป็นหลักธรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ในการหมุนธรรมจักรครั้งแรก พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า พระองค์เป็นสัมมาสัมพุทธะเพราะทรงรู้แจ้งในอริยสัจ^{๒๓} ในสิลปาวสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสอุปมาว่าจำนวนใบไม้ในป่ากับจำนวนใบไม้ในพระหัตถ์เปรียบได้ดังสิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสรู้กับสิ่งที่พระพุทธองค์นำมาสอนชาวโลก อันเป็นความรู้ส่วนน้อยแต่มีประโยชน์มาก ซึ่งความรู้นี้คืออริยสัจ ๔^{๒๔}

๑. ชั้นที่ ๕ กับทุกขอริยสัจ

ชั้นที่ ๕ เป็นทุกข์เพราะประกอบด้วยอัสวะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน เรียกว่าอุปาทานชั้นที่ ๕ ซึ่งจัดเป็นทวิภูฏี และโลภะ ชั้นที่ แปลว่า กอง ดังนั้นอุปาทานชั้นที่ จึงแปลว่า กองอันเป็นอารมณ์แห่งความถือมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ทุกขอริยสัจแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือสภาวะทุกข์ (ทุกข์โดยสภาพ) ได้แก่ ความเกิด ความแก่ และความตาย และปณิณณกทุกข์ คือทุกข์เบ็ดเตล็ดหรือทุกข์จร ได้แก่ ความโศก ความรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ความต้องประสบและพลัดพรากกับสิ่งอันไปเป็นที่รัก ความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น กล่าวโดยสรุป ทั้งสภาวะทุกข์และปณิณณกทุกข์ใน ทุกขอริยสัจที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงนั้นก็คือทุกข์เพราะมีอุปาทานชั้นที่ ๕ นั่นเอง^{๒๕}

^{๒๓} คุรยลละเอียคใน วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^{๒๔} คุรยลละเอียคใน ส.ม.(ไทย) ๑๕/๑๐๘๑/๕๕๓.

^{๒๕} คุรยลละเอียคใน ส.จ.(ไทย)๑๗/๔๘/๖๗, นายันทพอล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชั้นที่ ๕ กับการบรรลุธรรม ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๔.

คัมภีร์พระอภิธรรมกล่าวว่า ทุกขอริยสังขาระห้เข้ากับ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น ทุกขอริยสังขารจึงจัดเป็นส่วนหนึ่งในอุปาทานชั้น หรือความยึดมั่นในสังขารชั้นทั้ง ๕ ประกอบด้วยโลภะและทิฏฐิ จำแนกเป็น ๔ ประเภท คือ กามอุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) ทิฏฐุปาทาน (ความยึดมั่นในทิฏฐิ) สีสัพพตูปาทาน (ความประพฤติเหมือนโค) โดยเฉพะระอิตตวาอุปาทาน (ความยึดมั่นในสัคกายทิฏฐิหรืออิตตทิฏฐิ) คือมีความเห็นผิดว่ารูป คือ ตัวตน^{๑๑๐} ทิฏฐิและโลภะนี้เป็นส่วนหนึ่งแห่งสังขารชั้น^{๑๑๑}

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าทุกข์ในอริยสังขารประกอบด้วยทุกข์ ๒ อย่างคือสภาวะทุกข์หรือทุกข์โดยสภาพได้แก่ความแก่ ความตาย และปณิกะทุกข์เป็นทุกข์ที่จรไปจรมาเป็นทุกข์ที่เกิดจากความ โสภเสร้างเสียใจ

๒. ชั้น ๕ กับทุกขสมุทัยอริยสังขาร

ทุกขสมุทัยอริยสังขาร เป็นไปตามกระบวนการธรรมที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทสายเกิด^{๑๑๒} เป็นกระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งชั้น ๕ ที่ก่อให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ โสภะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ความเป็นไปแห่งทุกขอริยสังขารเริ่มตั้งแต่สังขาร ชั้นที่เรียกว่า อวิชชา จนถึงสังขารชั้นที่เรียกว่า กรรมภพ กระบวนการปฏิบัติร่วมกันแห่งชั้น ๕ ที่ก่อให้เกิดทุกข์แบบข้ามภพข้ามชาติในปฏิจจสมุปบาทต่อเนื่องกันเป็น ๓ กาล คือ ความเป็นไปแห่งทุกขสมุทัยอริยสังขารเริ่มตั้งแต่อดีตชาติ สืบต่อมาในปัจจุบันชาติ และไปสู่ทุกขอริยสังขารในอนาคต

ส่วนหนึ่งแห่งสังขารชั้นหรือทุกขสมุทัยอริยสังขาร มีบ่อเกิดอยู่ที่ปิยรูปและสาตรูป เนื่องจากสภาวะธรรมทั้งหลายไม่มีสภาพเป็นที่น่ารักน่ายินดี แต่เป็นอนิจจ ทุกขะ อนัตตะ และอสุภะ

^{๑๑๐} ดูลายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑/๒/๓๑๒.

^{๑๑๑} ดูลายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๕/๑๒๒๓/๓๐๕.

^{๑๑๒} ดูลายละเอียดใน อง. ตัก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒.

ขั้น ๕ อันเป็นบ่อเกิดแห่งทุกขสมุทัยอริยสังข์แบ่งเป็น ๑๐ หมวด แต่ละหมวดมี ๖ แยกโดยทวารทั้ง ๖ ได้แก่ อายุตนะภายใน ๖ อายุตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนา ๖ สัญญา ๖ สัญเจตนา ๖ ตัณหา ๖ วิตก ๖ และวิจาร์ ๖ อนึ่งเมื่อทุกขสมุทัยอริยสังข์จะเกิดย่อมเกิดในขั้น ๕ เมื่อตั้งหลักลงย่อมตั้งหลักลงในขั้น ๕ เมื่อจะดับย่อมละได้ดับได้ในขั้น ๕ อันเป็นบ่อเกิดแห่งทุกขสมุทัยอริยสังข์นั่นเอง พระพุทธองค์ทรงตรัสเกี่ยวกับทุกขสมุทัยอริยสังข์ว่า “ทุกขสมุทัยอริยสังข์ คือตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพติดเพลิน มีปกติเพติดเพลินในอารมณ์นั้นๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา”^{๓๓}

๓. ขั้น ๕ กับทุกขนิโรธอริยสังข์

ทุกขนิโรธอริยสังข์กับขั้น ๕ เป็นหลักการปฏิบัติที่นำไปสู่การดับทุกข์ ทุกข์ทั้งหลายดับไปตามกระบวนการซึ่งเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทสายนิโรธวาร เริ่มตั้งแต่ อวิชชาถ้าไม่สืบต่อในการปฏิบัติแห่งขั้นนี้ก็หยุดไป และหมดสิ้นไปแค่นั้น

การปรากฏขึ้นแห่งนิโรธอริยสังข์แสดงให้เห็นว่า เมื่อขั้น ๕ ไม่ประกอบไปด้วย อาสวะแล้ว อวิชชาไม่สามารถปฏิบัติได้ ถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดในทาง พระพุทธศาสนา ภาวะแห่งเป้าหมายในการพัฒนาขั้น ๕ เป็นภาวะธรรมที่อยู่เหนือขั้น ๕ เป็นเรื่องยากต่อการเข้าใจของปุถุชนทั่วไป พระพุทธองค์จึงทรงบรรยายภาวะธรรมอันสมควรแก่การเข้าใจ

นิโรธอริยสังข์ไม่มีลักษณะแห่งอนิจจตาและทุกขตา เนื่องจากไม่ใช่สัตว์หรือบุคคล สถานที่อึดตาอาศัยอยู่ คือการดับกิเลสหรือความสิ้นทุกข์ อันเป็นภาวะที่ไม่เกี่ยวกับสถานที่ หรือดินแดนที่เป็นที่อยู่แห่งอึดตา นิโรธอริยสังข์ไม่เป็นไปตามอำนาจบังคับบัญชาเนื่องจาก ไม่ใช่สิ่งที่สามารถสั่งให้ปรากฏหรือเปลี่ยนไปตามความต้องการได้ ผู้เข้าถึงซึ่งนิโรธอริยสังข์

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

ด้วยการดับกิเลสนั้นก็ไม่มีเปลี่ยนแปลงเป็นอื่นอีก ผู้เป็นพระอริยะย่อมเป็นพระอริยะตลอดไป ผู้บรรลุนิพพานย่อมไม่เสื่อมจากนิพพานตลอดไป^{๓๔}

๔. ชั้น ๕ กับทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อไปให้ถึงซึ่งความพ้นทุกข์ เป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง มิใช่การปฏิบัติที่สุด ๒ อย่างอันได้แก่ อตตกิลมถานุโยค คือการทรมานตนเอง และกามสุขัลลิกานุโยค คือการหมกมุ่นในความสุขอันเกิดจากกามคุณ เป็นหลักปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์และบรรพชิต พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสดังนี้

“ภิกษุทั้งหลาย คงคาไหลไปสู่สมุทร บ่าไปสู่สมุทร หลากไปสู่สมุทร แม้นั้นใดภิกษุก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน”^{๓๕}

๓.๕ อารมณ์ของวิปัสสนา

คำว่า “อารมณ์” มีความหมายโดยรูปศัพท์ว่า อากนตุวา จิตฺตเจตฺตสิกา รมนฺติ เอเตสุติ อารมฺมณานิ รูปเป็นต้นเป็นที่จิตและเจตสิกมายินดี จึงชื่อว่า อารัมมณะ (อา+รุมฺ+รมเน+ยุ) แปลง ยุ เป็น อน, แปลง น เป็น ณ ซ้อน ม^{๓๖} โดยนัยนี้ หมายถึง รูปนามที่เป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิต ในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา อารมณ์ของวิปัสสนาเรียกว่า วิปัสสนาภูมิ^{๓๗} การปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร มีข้าวเจ้า ข้าวเหนียวเป็นต้น ต้องอาศัยพื้นที่มีนาเป็นต้น เป็นที่เพาะปลูกฉันใด แม้วิปัสสนานี้ก็ต้องอาศัยภูมิพื้นที่ปลูกฉันนั้นเหมือนกัน ภูมิพื้นที่เพาะปลูก

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน นันทพล โรจนโกศล, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง ชั้น ๕ กับการบรรลุนิพพาน ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๑ – ๕๓.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑๔/๑๓/๒๐.

^{๓๖} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, หน้า ๑๕๑.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, หน้า ๑๘๗.

ให้วิปัสสนาเจริญงอกงามขึ้น เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ภูมิ คือ เขตแดนหรือพื้นที่ให้วิปัสสนา ปัญญาเกิดขึ้น โดยพิสดารจำแนกออกเป็น ๖ อย่าง คือ ชั้นที่ ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒^{๓๘} วิปัสสนาปัญญา คือ ปัญญาที่ความเห็นแจ้งนี้ จะเกิดนอกจากเขตแดนหรือภูมิทั้ง ๖ นี้ไม่ได้ เหตุฉะนั้น ธรรมทั้ง ๖ หมวด เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ กล่าวโดยย่อ ธรรมทั้ง ๖ หมวดนี้ ย่อลงเป็นรูป และ นามเท่านั้น

รูป – นาม เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของวิปัสสนา

อารมณ์ของวิปัสสนา ผู้ที่จะปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาพึงเจริญสติระลึกถึงรูปนามปรมาตถ์เท่านั้น ไม่ควรใส่ใจต่อบัญญัติ แม้ในปรมาตถ์ก็ควรกำหนดรู้สภาวะที่เป็นโลกียธรรม คือ ธรรมฝ่ายโลก หมายถึง จิต เจตสิกและรูป ไม่ควรกำหนดรู้โลกุตตรธรรม^{๓๙} เพราะปุถุชนไม่อาจเข้าใจสภาวะที่แท้จริงของโลกุตตรธรรมได้ แม้สำหรับพระอริยบุคคลก็ไม่ประโยชน์ที่จะกำหนดรู้ โลกุตตรธรรม เพราะการกำหนดรู้โลกียะธรรมนั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อเพิกถอนกิเลสที่ยึดมั่นว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นอัตตา แต่กิเลสที่ยึดมั่นเช่นนั้นไม่มีในโลกุตตรธรรม ดังนั้น แม้จะกำหนดรู้โลกุตตรธรรมก็ไม่อาจละกิเลสได้ เหมือนการปรับพื้นที่ ที่มีทั้งที่ลุ่มและที่ดอนให้เรียบเสมอกัน เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ แต่การปรับพื้นที่ซึ่งราบเรียบอยู่แล้วย่อมจะไม่ได้ประโยชน์แต่อย่างใด

วิปัสสนามี ๒ แบบ คือ

๑. ปัจจกขวิปัสสนา วิปัสสนาที่ประจักษ์อย่างชัดเจน
๒. อนุমানวิปัสสนาวิปัสสนาที่อนุมานรู้

ปัจจกขวิปัสสนาเป็นการหยั่งเห็นรูปนามตามความเป็นจริง ในปัจจุบันขณะ เหมือนสัมผัสด้วยมือ นักปฏิบัติย่อมรู้เห็นสภาวะลักษณะพิเศษของรูปนามในแต่ละขณะด้วย ปัจจกขวิปัสสนา ทั้งหยั่งเห็นพระไตรลักษณ์ซึ่งเรียกว่าสามัญญลักษณะ คือ ลักษณะทั่วไปอัน

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน อ่างแล้ว.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีไอเอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๓๐.

ได้แก่ อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) ทุกขัง (ความทุกข์) และอนัตตา (ความไม่ใช่ตัวตน) ด้วยเหตุนี้ นักปฏิบัติจึงควรเจริญ^{๔๐} ปัจจกขวิปัสสนา ตั้งแต่เริ่มปฏิบัติธรรมจนกระทั่งบรรลุอนุโลมญาณ เมื่อปัจจกขวิปัสสนามีกำลังแก่กล้าขึ้นตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้นไป นักปฏิบัติจะอนุমানรูรูปร่างนามที่มีได้กำหนดรู้ในปัจจุบันขณะ การอนุমানรูรูปร่างนี้ชื่อว่า อนุমানวิปัสสนา วิปัสสนาประเภทนี้สามารถรับรู้อารมณ์ที่เป็นโลกียธรรมทั้งหมด ซึ่งเกิดภายในภายนอก เป็นอดีต อนาคตหรือปัจจุบัน แต่ไม่สามารถหยั่งเห็นลักษณะพิเศษและลักษณะทั่วไปของรูปร่างอย่างชัดเจนเหมือนปัจจกขวิปัสสนา ทั้งมิใช่วิปัสสนาญาณที่ต้องพยายามทำให้เกิดขึ้น แต่จะเกิดขึ้นเองในขณะที่ปัจจกขวิปัสสนาแก่กล้าแล้ว

ในบรรดาโลกียธรรม นักปฏิบัติที่เริ่มเจริญมานานภาวนาไม่อาจกำหนดรูรูปร่างที่ ๔ ชื่อเนวสัจญานา สัจญายตนะ ฌานดังกล่าวมีความละเอียดสุขุมไม่มีสัญญาปรากฏชัดเจน แม้กระทั่งพระสารีบุตรก็ไม่อาจกำหนดรูสัญญาเป็นต้นที่ละเอียดอย่างในฌานนั้น ส่วนผู้ที่บรรลุฌานแล้วย่อมสามารถกำหนดรู้มหัคคตธรรมได้ ผู้ที่ยังไม่ได้บรรลุฌานย่อมไม่อาจกำหนดได้ เพราะฌานธรรมไม่เคยปรากฏในกระแสจิตของตน ดังสาธกในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาภูิกาวา

ลาภิโน เอว มหัคคตจิตตานิ สุปากฎาणि โหนติ มหัคคตจิตตียมปรากุชชัฏแกผู้บรรลุฌานเท่านั้น

คำว่า เท่านั้น ซึ่งเป็นความหมายของ เอว ศัพท์ แสดงการปฏิเสธว่ามหัคคตจิตตียมปรากุชชัฏแกผู้ที่มีได้บรรลุฌาน

คำว่า ปรากุชชัฏ คือ สภาวะลักษณะของฌานปรากุชชัฏแกปัญญาที่^{๔๑} รู้เห็นอย่างชัดเจน (ปัจจกขญาณ)

คำว่า ไม่ปรากุชชัฏ คือ การอนุমানรูโดยมิได้รับรู้อย่างชัดเจน

ดังนั้นด้วยเหตุดังกล่าว ผู้ที่มีได้บรรลุฌานจึงควรกำหนดรูนามธรรมเท่านั้น เมื่อนามธรรมปรากุชชัฏเจนแล้ว ก็อาจอนุমানรูมหัคคตธรรมได้ อนึ่ง ผู้ที่เจริญวิปัสสนาควรกำหนดรูรูปร่างที่ไม่ปรากุชชัฏอย่างแท้จริง ดังข้อความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาญาณ เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๑๓๑.

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาญาณ เล่ม ๑, หน้า ๑๓๒.

เยปิ จ สมมตฺตูปคา, เตสุ เยยสุส ปากฺกา โหนติ. สุเขน ปริคฺคหํ กจฺจนฺติ, เตสุ เตน สมมตฺนํ อารกิตฺตพฺพํ.

ในบรรดาธรรมที่ควรหยังเห็น ธรรมเหล่าใดปรากฏชัดแก่บุคคลใด ย่อมถึงความ เป็นธรรมที่บุคคลกำหนดรู้ได้โดยสะดวก เขาควรปรารถนา การหยังในธรรมเหล่านั้น

ในรูป ๒๘ อย่าง ควรกำหนดรู้รูปปรมาณูโดยแท้ ๑๘ อย่าง ที่เรียกว่า รูป รูปที่มีการเสื่อมสลายไป นิปผันนรูป รูปที่เกิดจากกรรม จิต อุตฺต และอาหาร ลักษณะรูป รูปที่มีลักษณะของตนที่เป็นสังขตธรรมอันได้แก่ ความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป สัมมตฺตูปคา รูปที่ควรหยังเห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ด้วยวิปัสสนาญาณ สภาวรูป รูปที่มี สภาวะของตน^{๔๒}

นักปฏิบัติไม่ควรกำหนดรูป ๑๐ ประเภทที่เรียกว่า อนิปผันนรูป คือ รูปที่มีได้เกิด จากกรรม จิต อุตฺต และอาหาร

มีข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกาว่า รูปรูปาเนว ทิ อิธ ปริคฺคยฺหนฺติ. น รูปปริจฺเจทฺวิการลฺกขณานิ นักปฏิบัติกำหนดรู้รูปเท่านั้นในเรื่องนี้ไม่ควร กำหนดรู้อากาศธาตุ วิการรูปและลักษณะรูป นอกจาก ปุณฺณและพระเสกขะย่อมไม่อาจ กำหนดรู้กิริยาชวนจิตของพระอรหันต์ได้ บุคคลเหล่านั้นผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาควรกำหนดรู้ รูปนามด้วยปัจจัจจวิปัสสนา ดังนี้

นิปผันนรูป ๑๘ คือ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗ อาโปธาตุ ๑ ภาวรูป ๒ หทัยวัตถุ ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ กามาวจรจิต ๔๕ ดวง คือ อกุศลจิต ๑-อเหตุกจิต ๗ ยกเว้นหสิตูป ปาทจิต มหากุศลจิต ๘ มหาวิปากจิต ๘ เจตสิก ๕๒ ดวง ที่เกิดพร้อมกับจิตเหล่านั้น

ในขณะที่เห็นสีทางจักขุทวาร รูปนามอันได้แก่จักขุประสาท รูปารมณฺ์ คือ สีและ จักขุวิญญาณที่รับรู้อารมณ์ทางจักขุทวาร พร้อมด้วยจิต(จักขุทวาริกจิต)และเจตสิกอื่นๆ ที่เกิด พร้อมกับจักขุวิญญาณ ย่อมปรากฏไปตามลำดับ ได้แก่ จิต ๓๕ ดวง คือ ปญฺจทวาราวชชนจิต ๑ สัมปฏิจฺจนจิต ๒ สันตฺรณจิต ๓ โวภูจฺฐัพพนจิต ๑ กามชวณะ ๒๐ คือ อกุศลชวณะ ๘ ตทารมณจิต ๑๑ คือ สันตฺรณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘^{๔๓}

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน พระโศภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๑๓๔.

ในขณะที่ได้ยินเสียงทางโสตทวาร รูปนามที่เกิดขึ้น คือ โสตประสาท สัททารมณ์ (เสียง) และโสตวิญญาณที่รับรู้อารมณ์ทางโสตทวาร พร้อมด้วยโสตทวาริกจิตและเจตสิกอื่น ๆ ที่เกิดพร้อมกับโสตวิญญาณ ย่อมปรากฏโดยมีลำดับจิต ๓๕ ดวงข้างต้น

ในขณะที่รู้สึกถึงทางฆานทวาร รูปนามที่เกิดขึ้น คือ ฆานประสาท คันธารมณ์ (กลิ่น) และฆานวิญญาณที่รับรู้อารมณ์ทางฆานทวาร พร้อมด้วยฆานทวาริกจิตและเจตสิกอื่น ๆ ที่เกิดพร้อมกับฆานวิญญาณ ย่อมปรากฏโดยมีลำดับจิต ๓๕ ดวงข้างต้น

ในขณะที่ลิ้นรับรสทางชีวาทวาร รูปนามที่เกิดขึ้น คือ ชิวหาประสาท รสารมณ์ (รส) และชีวาวิญญาณที่รับรู้อารมณ์ทางชีวาทวาร พร้อมด้วยชีวาทวาริกจิตและเจตสิกอื่น ๆ ที่เกิดพร้อมกับชีวาวิญญาณ ย่อมปรากฏโดยมีลำดับจิต ๓๕ ดวงข้างต้น

ในขณะที่สัมผัสทางกายทวาร รูปนามที่เกิดขึ้น คือ กายประสาท โผฏฐัพพารมณ์ (ธาตุดินอันได้แก่สภาวะแข็ง-อ่อน ธาตุไฟอันได้แก่สภาวะเย็น-ร้อน ธาตุลมอันได้แก่สภาวะห่อน-ตึง) และกายวิญญาณที่รับรู้อารมณ์ทางกายทวาร พร้อมด้วยกายทวาริกจิตและเจตสิกอื่น ๆ ที่เกิดพร้อมกับกายวิญญาณ ย่อมปรากฏโดยมีลำดับจิต ๓๕ ดวงข้างต้น

ในขณะที่รับรู้ความเป็นหญิงหรือชาย อติถิภาวรูปที่แสดงความเป็นหญิงหรือบุริสภวรูปที่แสดงความเป็นชาย ย่อมเกิดขึ้นทางมโนทวาร

ในขณะที่กลิ่น ในขณะที่บัวน หรือจีตาไหล จีมูกไหล เหงื่อไหล อาโปธาตุที่มีสภาวะไหล-เกาะกุม ย่อมเกิดขึ้นทางมโนทวาร^{๔๔}

ในขณะที่คิดพิจารณา หรือกำหนดรู้ปัจจุบันอารมณ์ หทัยวัตถุซึ่งเป็นรูปที่อาศัยเกิดของจิตเจตสิกย่อมเกิดขึ้น จิตที่คิดพิจารณากามธรรม คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ฯลฯ มี ๓๒ ดวง คือ มโนทวารวชิชนจิต ๑ กามชวนะ ๒๐ ตทารัมมณจิต ๑๑ ส่วนจิตที่กำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน คือ มโนทวารวชิชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ ตทารัมมณจิต ๑๑

อนึ่ง แม้วิปัสสนาชวนจิตที่เป็นญาณวิปยุตตจิตก็มีได้ในบางคราว ดังมีสาธกว่า

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๑๓๕.

ภาเวนุโตปี เตสฺเชว อณฺฺตเรน ภาเวติ.

แม้ผู้เจริญภาวนาข่อมเจริญได้ด้วยมหากุศลจิต ๘ ดวง ดวงใดดวงหนึ่ง

กทาจิ ปริจยพลน ฌาณวิปฺยุตฺตจิตฺเตหิปี สมิตฺนํ

บางคราวการกำหนดรู้ข่อมมีด้วยจิตที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาด้วย กำลังของความคุ้นเคย(มหากุศลญาณวิปยุตตจิต ๔)

ปลฺกฺณํ สมถวิปฺสฺสนาภาวนํ อณฺฺยุชฺชนตฺสฺส อนฺฺตรนฺฺตรา ฌาณวิปฺยุตฺตจิตฺเตนาปี มนสิกาโร ปวตฺตติ.

การใส่ใจข่อมเป็นไปได้บ้างในบางขณะแก่ผู้เจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาที่คล่องแคล่วแม้ด้วยจิตที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา

นอกจากนี้ แม้ตทารมฺมณฺจิตข่อมมิได้โดยเกิดขึ้นในลำดับต่อจากวิปัสสนาชวนจิตที่มีกำลังอ่อน ดังสาธกในคัมภีร์ปฏิฐานว่า

อนิจฺจโต ทฺกขฺโต อนตฺตโต วิปฺสฺสนฺติ. กุสฺเล นิรุทฺเท วิปาโก ตทารมฺมณฺตา อฺปฺปชฺชติ.^{๔๕}

ข่อมยังเห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เมื่อกุศลดับแล้ว วิบากข่อมเกิดขึ้นโดยความเป็นตทารมณ

อาหารรูปเป็นสารอาหาร ข่อมปรากฏเมื่อกินอาหารแล้วมีกำลังวังชาเพิ่มขึ้น หรือเมื่อมิได้กินอาหารแล้วหมดเรี่ยวแรง

ชีวิตรูปที่มีสภาพตามรักษารูปที่เกิดจากกรรม (กรรมชรูป) ให้ดำเนินต่อไป ข่อมปรากฏเพื่อตามรักษาปสาทรูป ภาวรูป และหทัยรูปซึ่งเป็นกรรมชรูปที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

โดยประการดังนี้ นักปฏิบัติพึงเจริญวิปัสสนาภาวนาด้วยการกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏชัดในปัจจุบันนั้นๆตามความเป็นจริง

แม้ว่าอารมณ์ของวิปัสสนาจะเป็นได้ทั้งอารมณ์ภายในและภายนอก ดังข้อความในมหาสติปัฏฐานสูตร แต่นักปฏิบัติควรเริ่มจากการกำหนดรู้อารมณ์ภายใน คือ รูปนามที่อยู่ในร่างกายที่ยาวไม่เกินวา หนาเพียงคืบ กว้างเพียงศอก เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าแล้วก็จะสามารถรับรู้อารมณ์ภายนอกได้เอง วิธีนี้เป็นวิธีปฏิบัติของสาวกทั้งหลาย ดังปรากฏในฎีกา

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนาหัย เล่ม ๑, หน้า ๑๓๖.

ของอนุปทสูตรที่อธิบายเรื่องของพระโมคคัลลานเถระผู้กำหนดรู้สภาวะธรรมบางส่วนแล้วได้
บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ มีข้อความดังนี้

เอกเทศเมวาทิ สกอตตภาเว สงฺขารे อนวเสสโต ปริกฺกเหตุญจ สมฺมสติญจ อสฺก
โกนฺติ อุตฺตโน อภินิหารสมฺมทาคตณฺณพลาณรूपิ เอกเทศเมว ปริกฺกเหตุวา สมฺมสมฺโตะ^{๔๖}

คำว่า เอกเทศเมว (เพียงบางส่วน) มีความหมายว่า พระเถระได้กำหนดหยั่งเห็น
เพียงบางส่วนซึ่งตนไม่อาจกำหนดรู้และหยั่งเห็นสังขารธรรมในอรรถภาพของตน โดยสิ้นเชิง
ตามกำลังปัญญาที่ได้สั่งสมมา

ตสุมา สสนฺตาคเต สพฺพชฺมฺเม, ปฺรสนฺตาคเต จ เตสํ สนฺตานิวิภาคิ อกฺตฺวา
พหิทฺธาภาวสามญฺโตะ สมฺมสติ. อโย สวากานํ สมฺมสนฺจาโร.

พระเถระจึงหยั่งเห็นธรรมทั้งปวงที่เป็นไปในกระแสรูปนามของตนและหยั่งเห็น
ธรรมที่เป็นไปในกระแสรูปนามของคนอื่นโดยความเป็นธรรมภายนอกทั่วไป มิได้กระทำให้
การจำแนกกระแสรูปนามของบุคคลเหล่านั้น วิชฺรณํเป็นวิธีหยั่งเห็นของสาวกทั้งหลาย

ด้วยเหตุนี้ นักปฏิบัติจึงไม่ควรแสวงหาหรือกำหนดรู้อารมณ์ภายนอก เช่น เสียง
โดยไม่สนใจต่อสภาวะได้ยินซึ่งเป็นอารมณ์ภายใน เพราะจะทำให้จิตซัดสายฟุ้งซ่าน ส่งผล
ให้สมาธิและปัญญาไม่เจริญขึ้น แม้จะปฏิบัติติดต่อกัน ๑๕ วันหรือ ๑ เดือน ก็ไม่อาจประสบ
ความก้าวหน้าและผู้ที่มีได้กำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน แต่กลับไปพิจารณาว่าเป็นรูปหรือนาม
ตามที่ตนเคยศึกษามา ก็ไม่ถูกต้อง เพราะเป็นการนึกคิดด้วยสัญญา ไม่ใช่เป็นการเจริญสติ
ระลึกรู้อย่างแท้จริง ดังนั้น นักปฏิบัติจึงควรกำหนดรู้อารมณ์ภายในเป็นหลัก และอาจ
กำหนดอารมณ์ภายนอกที่มาปรากฏเองทางทวารทั้ง ๖ ได้เช่นกัน ดังคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหา
ฎีกากล่าวว่า

อชฺชมฺมุตฺตํ วา หิ วิปฺสฺสนาภินิเวโส โหตุ พหิทฺธา วา. อชฺชมฺมุตฺตสิทฺธิยํ ปน
ลกฺขณฺโต สพฺพมฺปิ นามรूपิ อนวเสสโต ปริกฺกหิตเมว โหติ.^{๔๗}

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน พระไตรปิฎกมหาเถระ (มหาศีลยาคอ), วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑, หน้า ๑๓๘.

การเจริญวิปัสสนาอาจมีได้ทั้งภายในหรือภายนอก แต่เมื่อการกำหนดรู้สำเร็จภายใน ก็เป็นอันกำหนดรู้รูปนามทั้งหมดโดยลักษณะ(ที่เป็นสภาวะลักษณะและสามัญญ-ลักษณะ)โดยสิ้นเชิง^{๔๘}

รูปปนลกฺขณํ	มีการแปรผัน เป็นลักษณะ
วิกิรณรตํ	การกระจัดกระจาย เป็นกิจ
อพฺยาทตปจฺจปฺภฺจฺจํ	มีความเป็นอภัยาทะ เป็นผล
วิญฺญาณปทฺถฺจฺจํ	มีวิญญาณ เป็นเหตุใกล้ ^{๔๙}

ลักษณะการปรากฏรูป – นาม

รูป – นาม ที่ปรากฏชัดเจนในขณะที่เห็น เช่น รูปตาที่ใสเรียกว่า จักขุปสาทรูป วรรณรูปที่บุคคลสามารถเห็นได้ เรียกว่า รูปารมณํ จิตที่ทำหน้าที่เห็นที่เห็น จักขุวิญญาณ และจิตในวิถีเดียวกัน แห่งจักขุวิญญาณ รวมถึงเจตสิกที่ประกอบกับจิต จะปรากฏขึ้นอย่างประจักษ์ในขณะที่บุคคลเห็นรูปารมณํ ในบรรดารูปนามที่ปรากฏเกิดขึ้นในขณะที่เห็น รูปารมณํจะปรากฏเฉพาะรูปใดรูปหนึ่งที่มีสภาวะลักษณะอย่างชัดเจน

การที่กล่าวว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในวิถีเดียวกันนั้น หมายถึงจิต ๓๘ ดวง คือ ปัจจทวาราวชชนจิต ๑ ดวง สัมปฏิจจนจิต ๒ ดวง สันตிரณ ๓ ดวง โวภูฏัพพนจิต ๑ ดวง กามกุศลชวณะ ๘ ดวง อกุศลชวณะ ๑๒ ดวง และตทาทัมพนจิต ๑๑ ดวง จิตเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุทวาร ถ้าเป็นการนับด้วยวิธีแบบ อคคหิตคหมนัย คือนัยที่ไม่นับเอาสิ่งที่นับไปแล้ว เรียกว่า ไม่นับรวมของเดิมก็จะได้จิต ๓๕ ดวง นี่คือตัวอย่างของการปรากฏรูปนามในขณะที่

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน สมพร ศรีวราทิพย์, ลักษณะทางจิตกະ อภิธัมมัตถสังคหะ และศัพท์พารมี, (โรงพิมพ์ หจก.ทิพย์วิสุทธ์, ๒๕๔๓), หน้า ๔.

เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้ลิ้มรส เป็นต้น ฟังทราบโดยทำนองเดียวกันจิตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นสามารถเปรียบเทียบได้ในขณะที่จักขุวิญญาณเกิดขึ้น^{๕๐}

ในขณะที่บุคคลได้ยินอยู่นั้น รูปนาม เช่น โสตปสาทรูป สัททรูป ที่เป็นอารมณ์หรือที่เรียกว่าสัททอารมณ์ โสตวิญญาณคือ จิตที่ได้ยินและเจตสิกที่เกิดขึ้นในวิถีเดียวกันกับโสตวิญญาณ ก็จะปรากฏชัดในขณะที่บุคคลได้ยินเสียง รูปนามทั้งหลายเช่น ฆานปสาทรูป คันธารมณ ฆานวิญญาณที่จิตได้กลิ่น รวมทั้งจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นในวิถีเดียวกัน ย่อมปรากฏเกิดขึ้นในขณะที่บุคคลได้กลิ่นหรือดมกลิ่น

รูปนามทั้งหลายเช่น ชิวหาปสาทรูป รสอารมณ์ ชิวหาวิญญาณที่เป็นจิตที่ลิ้มรส รวมทั้งจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นในวิถีเดียวกันกับชิวหาวิญญาณนั้น จะปรากฏชัดในขณะที่บุคคลกินหรือลิ้มรสอาหาร รูปนามทั้งหลายเช่น กายปสาทรูป โสภฐัพพารมณ ซึ่งได้แก่ปลิวรูปที่หยาบหรืออ่อนนุ่ม เตโชรูปที่เป็นอ่อนนุ่ม วาโยรูปที่เคลื่อนไหว และกายวิญญาณ ซึ่งเป็นจิตที่ทำหน้าที่สัมผัสรวมทั้งจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นในวิถีเดียวกันกับกายวิญญาณนั้น จะปรากฏชัดในขณะที่บุคคลได้สัมผัสทางกาย

ในขณะที่บุรุษและสตรีเกิดจิตสำคัญว่าตนเป็นชายหญิง อติถิภาวรูป ซึ่งเป็นรูปที่เอื้อให้เกิดความเป็นหญิง ปุมภาวรูปซึ่งเป็นรูปที่เอื้อให้เกิดความเป็นชาย ก็จะปรากฏชัดเจนในขณะที่ตนเองรู้ตัวว่าเป็นชายหรือหญิง ส่วนในขณะที่บุคคลกลืน หลังน้ำตา หรือขี้มูกไหล อาโปธาตุซึ่งทำหน้าที่ไหลเอิบอาบ ก็ปรากฏชัดในขณะนั้น

ดังนั้นในการที่จะละจากความเป็นหญิงเป็นชายได้นั้นจะต้องปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพื่อให้รู้เห็นตามความเป็นจริง การกำหนดรู้ในขั้นที่ ๕ นั้นการที่มีสติจดจ่ออยู่กับสภาวะปัจจุบันเป็นการกำหนดคณุปัสสนา มีสติกำหนดจดจ่อต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา วิธีการปฏิบัตินั้นก็คือการเจริญสติปัฏฐานซึ่งเป็นการกำหนดในฐานทั้ง ๔

---

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), **วิปัสสนาธุณี**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์), หน้า ๑๖๑.

บทที่ ๔

หลักพิจารณาของอนุปัสสนาในจุฬาสัจจกสูตร

วิปัสสนาเป็นการเจริญปัญญา เข้าไปเห็นแจ้งในสภาวะธรรมของรูปนาม ตามความเป็นจริง คือเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็นรูปนาม เห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่าง ๆ อนุปัสสนาเป็นการตามรู้ ตามเห็น สภาวะของรูปนาม เมื่อตามรู้ตามเห็นแล้วก็จะเห็นสภาวะของอนิจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ เมื่อจิตรู้เห็นตามความเป็นจริงแล้ววิปัสสนาญาณย่อมเกิดขึ้น ในจุฬาสัจจกสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงคือหลักไตรลักษณ์ ให้เห็นถึงอนิจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ จนไตรลักษณ์ปรากฏชัดแจ้งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขั้นตอนการเจริญคือหลักการพิจารณาของ “อนุปัสสนา”^๒ อนุปัสสนาเป็นการเจริญปัญญา เป็นการเจริญหรือการพิจารณาที่มีอยู่ในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้กำหนดประเด็นศึกษาไว้ดังนี้

๔.๑ ความหมายอนุปัสสนา

๔.๒ ลักษณะที่จิตตกะ

๔.๓ ประเภทอนุปัสสนา

๔.๔ อนุปัสสนาในวิปัสสนาญาณ ๑๐

๔.๕ แนวทางการเจริญอนุปัสสนา

๔.๖ การเจริญอนุปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

---

^๑ ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิบัติภา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก. ประชาราษฎร์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า๑๖.

^๒ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๒, (นครปฐม : โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วน ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๓.

๔.๑ ความหมายของอนุปัสสนา

ก. ความหมายอนุปัสสนาตามหลักสัททนต์

ความหมายของคำว่าอนุปัสสนาตามคัมภีร์อภิธานวรรณนาได้ให้ความหมายไว้ว่า อนุ อุปสัค มีอรรถ ปังณา ภายหลัง, ภูสัตตะ ความคล้อยตาม, สาทิสะ ความเหมือนกัน อนุปัจฉินนะ ความไม่ขาด อนุวัตติ การติดตาม, หีนะ ความเลวทราม ตติยัตตะ อรรถตติยาวิ กัทธิ, อโธภาคะ ส่วนล่าง อนุคตะ การตามไป หิตะ ความเกื้อกูล, เทสะ สถานที่ ลักษณะ อรรถลักษณะ วิจจา อรรถวิจจา อิตถัมภูตะ อรรถอิตถัมภูตะ ภาตะ อรรถภาคะ เป็นต้น^๓

อนุ เป็นอุปสัค แปลว่า น้อย ภายหลัง ตามลำดับ^๔ หรือ อนุ แปลว่า น้อย ภายหลัง ตาม, หนึ่งๆ, คล้าย

คำว่า ปสฺสนา สำเร็จรูปจาก ทิส+ยุ ปัจจัย แปลง ทิส เป็น ปสฺส แปลง ยุ เป็น อน ลง อา อิตถิโชตกปัจจัย ประกอบ สิ ปฐมาวิภคติ สำเร็จเป็น ปสฺสนา ทิส ชาติใน คัมภีร์ชาต วัตถสังคหะปาฐนีสตยะ^๕ แสดงอรรถของ ทิส ชาติไว้ว่า ทิส เพกขณหีสอาปฺปิตทานโพนเน ทิส ชาติมีอรรถว่า เฟงดู เบียดเบียน เกลียดชัง ให้ ให้อู้ (บอก กล่าว) ในรูปคำ ปสฺสนา ทิส ชาติมีอรรถ เพกขณ

^๓ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรินต์), หน้า ๑๐๗๘-๑๐๗๙.

^๔ พระอัครคุณาธิการ, พจนานุกรม บาลี - ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร - จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑.

^๕ พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ ชาติวัตถสังคหะปาฐนีสตยะ, แปลโดย พระราชปริยัติโมลี (อุปสโม) นายเสรี อาจสาคร นายวิชานนท์ สำน้อย, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.พ.), หน้า ๑๕๘ - ๑๕๙

อนุปัสสนา = อนุ + ตรุสนา หมายถึง ปัญญาเครื่องพิจารณา^๖

ดังนั้นอนุปัสสนา = อนุ + ปัสสนา อนุ แปลว่าเนื่อง ๆ ปัสสนา แปลว่าการรู้เห็น เมื่อรวมแล้วเป็นอนุปัสสนา แปลว่า การรู้เห็นเนื่อง ๆ^๗

ข. ความหมายอนุปัสสนาตามหลักอรรถนัย

ในคัมภีร์อรรถกถาได้ให้ความหมายของคำว่า อนุปัสสนาไว้ดังนี้ อนิจจสุตฺต อนุปสฺสนา อนิจฺจานุปสฺสนา การพิจารณารู้เห็นรูปนาม ที่เป็นอนิจจังอยู่เนื่อง ๆ จนอนิจจลักษณะปรากฏ ชื่อว่า อนิจฺจานุปสฺสนา หรืออีกนัยหนึ่ง อนิจจตาย อนุปสฺสนา อนิจฺจานุปสฺสนา การพิจารณารู้เห็นความไม่เที่ยงอยู่เนื่อง ๆ ชื่อว่า อนิจฺจานุปสฺสนา องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิก

อนุปัสสนา นิยามความหมายที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ได้กล่าวถึง “อนุปัสสนา”^๘ หมายถึง การรู้การเห็นด้วยปัญญาของวิปัสสนาญาณคือ ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกเฟ้น ความสอดส่องธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคิดค้น ความใคร่ครวญ ปัญญาจุแค้นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ปัญญาเครื่องเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาจุปกัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาจุคัสตรา ปัญญาจุปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาจุดวงประทีป ปัญญาจุดวงแก้ว ความไม่หลงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม

อนุปัสสนา^๙ หมายถึง วิปัสสนา, หรือวิปัสสนา หมายถึง อนุปัสสนา ๗ ประการ คือ (๑) อนิจฺจานุปสฺสนา (พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) (๒) ทุกขานุปสฺสนา (พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์) (๓) อนัตตานุปสฺสนา (พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน) (๔)

^๖ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๔๘

^๗ คูรายละเอียดใน อภิธรรมโชติกวิทยาลัย, วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๒๘.

^๘ คูรายละเอียดใน พ.จ. (ไทย) ๓๐/๒๐/๑๒๔.

^๙ คูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๕/๕๗.

นิพพิทานุปีสสนา (พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย) (๕) วิจารณ์ุปีสสนา (พิจารณาเห็นความคลายกำหนด) (๖) นิโรธานุปีสสนา (พิจารณาเห็นความดับกิเลส) (๗) ปฏิณิสัสคคานุปีสสนา (พิจารณาเห็นการสลัดทิ้งไปของกิเลส)

อนุปีสสนา^{๑๐} หมายความว่า การรู้เห็นเนื่อง ๆ ชื่อว่า อนุปีสสนา เมื่อแยกบทแล้วได้ บทคือ อนุ + ปีสสนา อนุ แปลว่าเนื่อง ๆ ปีสสนา แปลว่าการรู้เห็น เมื่อรวมแล้วเป็นอนุปีสสนา แปลว่า การรู้เห็นเนื่อง ๆ

วิปีสสนา (ความเห็นแจ้ง)^{๑๑} ความเห็นแจ้งดังกล่าวนี้ หมายถึง ความเห็นแจ้งในสังขาร^{๑๒} มีลักษณะความเห็นแจ้ง ๗ ประการ หรือ อนุปีสสนา^{๑๓}

จากการศึกษาความหมายของคำว่า “อนุปีสสนา” สรุปได้ว่า อนุปีสสนาคือ ตัวปัญญาที่รู้แจ้ง รูป – นาม โดยการพิจารณาเห็นอยู่เนื่อง ๆ ตามรู้ตามเห็นถึงความเป็นของไม่เที่ยง ตามรู้ตามเห็นโดยความเป็นทุกข์ และตามรู้ตามเห็นโดยความไม่เป็น อตตตา (อนัตตา) หรืออาจจะกล่าวได้ว่าอนุปีสสนาก็คือปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติวิปีสสนานั้นเอง โดยองค์ธรรมคือ ปัญญาเจตสิก และ สหชาตธรรมที่เกิดร่วมกับปัญญา ได้แก่ วิริยะ สัมปชัญญะ สติ และสมาธิ เป็นต้น

๔.๒ ลักษณะทิจตุกะ

ธรรมอันมีเนื้อความไม่ผันเปลี่ยนแปลง คือปรมัตตธรรม มีลักษณะอยู่ ๒ ประการคือ สามัญญลักษณะ และ วิเสสลักษณะ

สามัญญลักษณะ เป็นลักษณะปกติของปรมัตตธรรม (เว้นนิพพาน) ซึ่งจะต้องมีต้องเป็นเหมือนกัน ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง และ อนัตตา จึงได้ชื่อว่าไตรลักษณ์

^{๑๐} อภิธรรม โขติกวิฑยาลัย, วิปีสสนากรรมฐาน, หน้า ๒๘.

^{๑๑} คูรายละเอียดใน อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๓/๑๒๗.

^{๑๒} คูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรธ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๒๐, หน้า ๑๒๗.

^{๑๓} คูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรธ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๒, หน้า ๕๗.

วิเสสลักษณะ เป็นลักษณะพิเศษจำเพาะตัวของปรมัตถธรรมแต่ละอย่าง จึงมีหลักการพิจารณา ๔ อย่าง คือ

- ๑) ลักษณะ คือคุณภาพ
- ๒) รสชาติ คือหน้าที่ หรือกิจการงาน
- ๓) ปัจจุปัฏฐาน คือผลของรสชาติ หรือ อาการปรากฏ
- ๔) ปทัฏฐาน คือเหตุใกล้ที่ทำให้ธรรมนั้น ๆ เกิดขึ้น

เพราะเหตุว่า วิเสสลักษณะมี ๔ ประการจึงได้ชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าลักษณะทิจตุกะ^{๑๔} จิต เจตสิก รูป มีสามัญญญลักษณะ หรือ ไตรลักษณ์ ครอบบริบูรณ์ทั้ง ๓ ประการ ส่วนนิพพานมี ๑ คือ อนัตตาท่านั้น และจิต เจตสิก รูป มีวิเสสลักษณะ หรือ ลักษณะทิจตุกะครบทั้ง ๔ ประการ แต่ นิพพาน มีเพียง ๓ ประการ คือ ลักษณะ รสชาติ ปัจจุปัฏฐานเท่านั้น

ส่วนบัญญัติธรรม นั้น ไม่มีวิเสสลักษณะ และสามัญญญลักษณะเลย เพราะบัญญัติไม่ใช่ปรมัตถธรรม ไม่ใช่ปรมัตถสัจจะ เป็นแต่เพียงสมมติสัจจะที่ชาวโลกสมมติขึ้นบัญญัติขึ้น เพื่อให้พูดจาว่าขานกันในกลุ่มในเหล่า จะเห็นว่าของเหมือนกันก็เรียกต่างกัน หรือออกเสียงเหมือนกันแต่ก็หมายถึงของต่างกัน

จากการศึกษาความหมายของอนุปัสสนาดังกล่าวแล้ว ทำให้ทราบว่าอนุปัสสนาคือปัญญา จัดเป็นเจตสิกธรรม ซึ่งมีลักษณะทางปัญญาดังต่อไปนี้

ลักษณะทิจตุกะ ของ ปัญญาเจตสิก^{๑๕}

ชมุสสภาวะปฏิเวชลक्षण	มีการรู้แจ้งซึ่งสภาวะธรรม	เป็นลักษณะ
โมหนุชการวิทธีสนรสา	มีการกำจัดความมืด	เป็นกิจ
อสมโมหปจจุปฏฐานา	มีความไม่หลง	เป็นผล
สมาธิปทฐฐานา	มีสมาธิ	เป็นเหตุใกล้

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน ขุนสรพรกจิโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), รวบรวม ลักษณะทิจตุกะแห่งปรมัตถธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คัลเลอร์ส โฟร์ จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๓.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕-๒๖.

ลักษณะที่จุดกะ ของ ปัญญา อีกนัยหนึ่ง^{๑๖}

ยถาภูตปฏิเวธลักษณะ	มีการรู้แจ้งตามความเป็นจริง	เป็นลักษณะ
วิสโยภาสจรสา	มีการกระทำอารมณ์ให้แจ่มแจ้ง	เป็นกิจ
อสมุโมหหปจุปฏฐานา	มีความไม่หลงในอารมณ์	เป็นอาการปรากฏ
โยนิโสมนสิการปทฐฐานา	มีความใสเป็นอันดีในอารมณ์นั้น	เป็นเหตุใกล้
(วา) อินุทริยปริปากตาปทฐฐานา	มีวินัยที่บริบูรณ์ด้วยปัญญา	เป็นเหตุใกล้
(วา) กิเลสทริภาวปทฐฐานา	มีความห่างจากกิเลสทั้งหลาย	เป็นเหตุใกล้
(วา) ติเหตุกปฏิสนธิกตาปทฐฐานา	มีปฏิสนธิจิตเป็นไตรเหตุ	เป็นเหตุใกล้

ถ้าได้เรียนรู้ วิเศษลักษณะ หรือ ลักษณะที่จุดกะ ซึ่งแสดงสภาวะประจำตัว โดยเฉพาะ ก็จะทำให้มีความเข้าใจถึงสภาพแห่งปรมัตถธรรมนั้น ๆ ดียิ่งขึ้น ลักษณะที่จุดกะแห่งปรมัตถธรรมนั้นมีมากมาย แต่ที่นำมาแสดงนั้นเฉพาะที่เกี่ยวกับอนุปัสสนาในจุฬาสัจจสูตรเท่านั้น

๔.๓ ประเภทอนุปัสสนา

อนุปัสสนา จากคำจำกัดความที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังแบ่งออกได้ ๓ ประเภท ตามลักษณะการใช้ เพื่อการพิจารณา ตามสภาวธรรมของขั้นที่ ๕ การตามรู้ตามเห็นอยู่เนื่อง ๆ ในสามัญญลักษณะทั้ง ๓ แห่งไตรลักษณ์ ให้เห็นเป็น อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา อันได้แก่ อนุปัสสนา ๓ อนุปัสสนา ๗ และมหาวิปัสสนา ๑๘ คือ

---

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จุดกะแห่งปรมัตถธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑, หน้า ๒๖.

๑. อนุปัสสนา ๓^{๑๑}

ก) อนิจจานุปัสสนา พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ปัญญาที่พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงของรูปนาม ที่เนื่องมาจากการเห็นเป็นประจักษ์แห่งการเกิดขึ้นและดับไป ในขณะที่กำหนดรู้รูปนามอยู่นั้น ปัญญานี้ได้ชื่อว่า อนิจจานุปัสสนา ปัญญาที่เห็นไม่เที่ยงอยู่เนื่องๆ ในรูปนามหรือขันธ ๕ ย่อมเห็นรูปนามขันธ ๕ เป็นอนิจจัง เพราะว่ามีควมวิปริตเปลี่ยนแปลงไปด้วยความเกิดดับ เป็นการที่เสื่อมสิ้นไป เป็นการดับสลายไปแห่งรูปนาม ที่เกิดขึ้นแล้วไม่ตั้งอยู่ในอาการนั้น ในการพิจารณาเห็นรูปนามไม่เที่ยงนั้นจึงชื่อว่า อนิจจานุปัสสนา

ข) ทุกขานุปัสสนา การพิจารณาเห็นรูปนามที่เป็นทุกข์อยู่เนื่องๆ จนทุกขลักษณะปรากฏเกิดขึ้น ปัญญาที่พิจารณาเห็นความทนอยู่ไม่ได้ของรูปนาม ที่เนื่องมาจากการพบเห็นเป็นประจักษ์แห่งการเบียดเบียน โดยอาการเกิดขึ้นแล้วดับไปติดต่อกันอยู่อย่างไม่ขาดสาย ในขณะที่กำหนดรู้รูปนามตามสภาวะอยู่นั้น ซึ่งปัญญานี้ชื่อว่า ทุกขานุปัสสนา

รูปนามที่เป็นสังขารทุกข์ เพราะมีการจัดแจงปรุงแต่งด้วยการเกิดดับ รูปนามเป็นอนิจลักษณะ มีการเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ส่วนอาการที่เกิดดับนั้นเป็น ทุกขลักษณะ เครื่องหมายที่ทำให้ธรรมเหล่านี้เป็นทุกข์ เพราะขันธ ๕ นี้ถูกเบียดเบียนอยู่เสมอนั่นเอง

ค) อนัตตานุปัสสนา ปัญญาที่พิจารณาเห็นความเป็นอนัตตา ไม่มีแก่นสารปราศจากการบังคับบัญชาของรูปนาม ที่เนื่องมาจากการพบเห็นเป็นประจักษ์แห่งการไม่ใช่ตัวตน เรา เขา โดยการเกิดขึ้นแล้วดับไปติดต่อกันอยู่อย่างไม่ขาดสายในขณะที่กำหนดรู้รูปนามตามสภาวะซึ่งปัญญานี้ชื่อว่า อนัตตานุปัสสนา

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าอนุปัสสนา ๓ นี้ได้แก่ ปัญญาที่พิจารณาเห็นรูปนามโดยความไม่เที่ยง มีความเสื่อมสิ้นไป มีความเป็นทุกข์ทนอยู่ไม่ได้ และไม่ใช่ตัวตนเป็นของสูญเปล่าเมื่อกำหนดรู้ได้ดังนั้นแล้ว ก็จะทราบด้วยปัญญาว่ารูปนามนี้เป็นสิ่งที่น่ากลัว ไม่มีแก่นสารจิตจึงหมดความยึดมั่นในรูปนาม

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ, วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๓๑-๖๒.

๒. อนุปัสสนา ๗^{๘๘}

- ก) อนิจจานุปัสสนา พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง
- ข) ทุกขานุปัสสนา พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์
- ค) อนัตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน
- ง) นิพพิทานุปัสสนา พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย
- จ) วิราคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความคลายกำหนด
- ฉ) นิโรธานุปัสสนา พิจารณาเห็นความดับกิเลส
- ช) ปฏินิสัคคานุปัสสนา พิจารณาเห็นการสลัดทิ้งไปของกิเลส

๓. มหาวิปัสสนา ๑๘^{๘๙}

- ก) เมื่อเจริญอนิจจานุปัสสนา ปัญญาคำนึงเห็นความไม่เที่ยงเกิดขึ้น ย่อมละนิจสัญญา ที่สำคัญตนว่าเที่ยงให้หมดไปได้
- ข) เมื่อเจริญทุกขานุปัสสนา ปัญญาคำนึงถึงความ เป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญา ความสำคัญว่าเป็นสุขให้หมดไปได้
- ค) เมื่อเจริญอนัตตานุปัสสนา ปัญญาที่เห็นว่ามิใช่ตนเจริญขึ้น ย่อมละอัตตสัญญา ความสำคัญว่าเป็นตนให้หมดไปได้
- ง) เมื่อเจริญนิพพิทานุปัสสนา ปัญญาที่คำนึงถึงความเบื่อหน่ายเจริญขึ้น ย่อมละความเพลิดเพลินให้หมดไปได้
- จ) เมื่อเจริญวิราคานุปัสสนา ปัญญาที่คำนึงด้วยความคลายกำหนด ย่อมละราคะ ความกำหนดได้ความกำหนดให้หมดไปได้
- ฉ) เมื่อเจริญนิโรธานุปัสสนา ปัญญาคำนึงเห็นความดับไปเกิดขึ้น ย่อมละสมุทัยความเกิดให้หมดไปได้

---

^{๘๘} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ(มหาศีลยาตอ)รจนา, แปลโดย อาจารย์จ้ำรุงกู ธรรมดา, **วิปัสสนาขุณี**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ ประยูรสาส์นไทย, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า ๓๐๓,

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ(มหาศีลยาตอ), แปลโดย อาจารย์จ้ำรุงกู ธรรมดา, **วิปัสสนาขุณี**, หน้า ๖๔๕ - ๖๔๘,

ข) เมื่อเจริญปฏิณิสต์คานุปัสสนา ปัญญาที่เห็นความสละคืนจากการถือว่าเป็นนิจจัง เป็นสุข และเห็นว่าเป็นสิ่งที่สวยงามแล้ว น้อมนึกไปในพระนิพพานให้เจริญขึ้น ย่อมละการเกิดกิเลสให้หมดไปได้

ช) เมื่อเจริญขยานุปัสสนา คือปัญญาที่เห็นความสิ้นไปแห่งรูปนาม ย่อมละฉนัตถัญญา ความสำคัญว่าเป็นกลุ่ม เป็นกอง เป็นแท่งให้หมดไปได้

ฌ) เมื่อเจริญขยานุปัสสนา ปัญญาคำนึงเห็นความเสื่อมไปของสังขารธรรมที่ดับไปแล้ว และจักมีขึ้นในข้างหน้า โดยเปรียบเทียบกับความเสื่อมไปของสังขารธรรมที่กำลังมืออยู่เฉพาะหน้าเจริญขึ้น ย่อมละความคั่นร่นเพื่อความสุขความก้าวหน้าให้หมดไปได้

ญ) เมื่อเจริญวิปริณามานุปัสสนา ปัญญาคำนึงเห็นความปรวนแปรไปไม่คงที่ ย่อมละความสำคัญว่าคงที่ ความสำคัญว่ามั่นคงให้หมดไปได้

ฎ) เมื่อเจริญอนิมิตตานุปัสสนา ปัญญาเห็นความไม่มีนิมิต รูปร่างสัณฐานซึ่งเป็นที่ตั้งอยู่ ย่อมละนิมิต คือ สิ่งที่ถือเอาเป็นเครื่องหมายในความเป็นกลุ่มเป็นก้อนได้

ฏ) เมื่อเจริญอัปปณิหิตานุปัสสนา ปัญญาเห็นเป็นสิ่งที่ไม่น่ายินดีปรารถนา ย่อมละความยินดีสิ่งที่น่าปรารถนาให้หมดไปได้

ฐ) เมื่อเจริญสุญญตานุปัสสนา ปัญญาคำนึงเห็นความว่างเปล่า ย่อมละความถือมั่นว่าเป็นเราเป็นเขาให้หมดไปได้

ฑ) เมื่อเจริญอธิปัญญาธัมมวิปัสสนา ปัญญาเห็นแจ้งในธรรมอันเป็น อธิปัญญา ย่อมละความงมงาย ความถือมั่นว่าเป็นแก่นสารคงทน ให้หมดไปได้

ฒ) เมื่อเจริญยถาภูตญาณทัสนะ ความรู้เห็นตามจริง ย่อมละการถือมั่นด้วยความหลงให้หมดไปได้

ด) เมื่อเจริญอาทินวานุปัสสนา คือปัญญาคำนึงเห็นโทษในรูปนาม มีสภาพเป็นอนิจจังเกิดขึ้น ย่อมละความยึดมั่นด้วยอำนาจความอาลัยให้หมดไปได้

ต) เมื่อเจริญปฏิสังขานุปัสสนา ปัญญาคำนึงด้วยพิจารณาหาทางพ้นย่อมละความไม่พิจารณาให้แจ้งประจักษ์ในรูปนาม ที่มีสภาพเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อันเป็นตัวโมหะให้หมดไปได้

ถ) เมื่อเจริญวิวิฏฐานุปัสสนา ปัญญาคำนึงเห็นวิวิฏฐะ คือปัญญาที่เห็นรูปนาม มีสภาพเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เกิดการท้อแท้ใคร่ที่จะปล่อยปละละทิ้ง อันเป็นตัวสังขา

รูปเอกขญาณ ย่อมละความยึดมั่นประกอบติดในรูปนาม อันเป็นตัวตัณหา มานะ ทิฏฐิให้
หมดไปได้

อนุปัสสนา ๓ เป็นข้อใหญ่ของอนุปัสสนาทั้งหมดเป็นการแสดงตามไตรลักษณ์
อนุปัสสนา ๗ เป็นการพิจารณาอนุปัสสนา ๓ ออกเป็น ๗ ประการ ส่วน มหาวิปัสสนา ๑๘
เป็นการแสดง อนุปัสสนาโดยพิสดาร หรือการพิจารณารูปนามไปตามสภาวะของการเห็น

ความสัมพันธ์ระหว่างอนุปัสสนาทั้ง ๓ เมื่ออนุปัสสนา ๗ ตั้งแต่อนิจจานุปัสสนา
ถึงปฏินิสสัคคานุปัสสนาบริบูรณ์แล้ว ก็เท่ากับว่าวิปัสสนา ๑๐ ประการ บริบูรณ์ไปในตัว
นอกจากเรื่องอนุปัสสนา ๗ แล้ว ถ้าโยคีปฏิบัติอนุปัสสนา ๓ เป็นเหตุให้นิพพิทานุปัสสนา
วิราคานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา และปฏินิสสัคคานุปัสสนาสำเร็จได้โดยอัตโนมัติ ในประ
ไตรปิฎกนั้น โดยส่วนมากแล้วทรงแสดงเพียงอนุปัสสนา ๓ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา
เท่านั้น

เมื่ออนุปัสสนาถูกแบ่งเป็น ๗ ประเภท ๑๘ ประเภท เป็นต้น แต่ก็ยังรวมเข้าใน
วิปัสสนา อันเป็นอนุปัสสนา ที่พัฒนาถึงจุดสูงสุด จึงตั้งอยู่ด้วยอำนาจของ อนิจจานุปัสสนา
เป็นต้นเท่านั้น

อนิจจานุปัสสนาและอนิมิตตานุปัสสนา ๒ อย่างนี้ มีความหมายเท่ากัน ต่างกัน
เฉพาะศัพท์เท่านั้น ทุกขานุปัสสนาและอัปณิหิตานุปัสสนา ๒ อย่างนี้มีความหมายเท่ากัน
ต่างกันเฉพาะพยัญชนะ อนัตตานุปัสสนาและสุญญตานุปัสสนา ๒ อย่างนี้มีความหมาย
เท่ากัน ต่างกันเฉพาะศัพท์เท่านั้น ถ้าอนิจจานุปัสสนาบริบูรณ์แล้ว ก็เท่ากับว่าอนิมิตตา
नुปัสสนาบริบูรณ์ด้วย ถ้าทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนาบริบูรณ์ อัปณิหิตานุปัสสนา
และสุญญตานุปัสสนาก็บริบูรณ์ด้วย

ครั้นเมื่ออนิจจานุปัสสนาสำเร็จแล้ว นิโรธานุปัสสนา ขยานุปัสสนา วยานุปัสส
นา และวิปริณามานุปัสสนาก็ชื่อว่าสำเร็จแล้วเป็นบางส่วน ครั้นทุกขานุปัสสนาสำเร็จแล้ว
นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา และอาทีนวานุปัสสนาก็สำเร็จเหมือนกัน เมื่ออนัตตา
नुปัสสนาสำเร็จแล้ว อนุปัสสนาที่เหลือ เช่น ปฏินิสสัคคานุปัสสนา ปฏิสังขานุปัสสนา
และวิวิฏฐานุปัสสนาย่อมสำเร็จด้วยเหมือนกัน ที่กล่าวว่า สำเร็จแล้วเป็นบางส่วน เป็นการ

กล่าวในสัมมสนญาณเท่านั้น แต่ถ้าได้ญาณชั้นสูงตั้งแต่ภังคญาณขึ้นไป วิปัสสนาต่าง ๆ ก็จะสำเร็จได้โดยบริบูรณ์

ดังนั้น เมื่ออนิจจานุปีตนาสำเร็จ ก็ย่อมได้อนุปีตนา ๔ อย่าง คือ นิโรธานุปีตนา ขยานุปีตนา วยานุปีตนา และวิปริณามานุปีตนา และเมื่อได้ทุกขานุปีตนาแล้ว ก็ย่อมเชื่อว่าได้อนุปีตนา ๓ อย่างเหล่านี้ คือ นิพพิทานุปีตนา วิราคานุปีตนา และอาทินวานุปีตนาด้วย และถ้าได้อันตทานุปีตนา ก็ย่อมเชื่อว่าได้อุปีตนา ๓ อย่างเหล่านี้ คือ ปฏินิสสัคคานุปีตนา ปฏิสังขานุปีตนา และวิวัฏฏานุปีตนาด้วย

จะอย่างไรก็ตาม อนิจจานุปีตนา ทุกขานุปีตนา และอนัตตานุปีตนา ทั้ง ๓ อย่างนี้ จะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อได้พิจารณาความดับของนามรูปด้วยญาณที่แก่กล้าเท่านั้น

อาจารย์บางท่านกล่าวว่า ในภังคญาณนี้ มิใช่เป็นการแยกพิจารณาเห็นทีละอย่าง เช่นพิจารณาเห็นเป็นของไม่เที่ยงอย่างเดียว โดยไม่พิจารณาความเป็นทุกข์หรืออนัตตา แท้จริงแล้ว ย่อมเห็นอาการทั้งหมดได้ด้วยภังคญาณ เมื่อถึงจุดสูงสุดแล้วเท่านั้น

๔.๔ อุปีตนาในวิปัสสนาญาณ ๑๐^{๒๐}

ในการปฏิบัติวิปัสสนานั้น เป็นปัญญาที่ละเอียดลึกซึ้ง วิปัสสนาญาณเท่านั้นที่จะเป็นเครื่องวัดว่าอยู่ในระดับไหน อุปีตนาก็เป็นปัญญาญาณที่อยู่ในวิปัสสนาญาณ ๑๐ นี้ ด้วยเช่นกัน

วิปัสสนาญาณ ๑๐ ประการคือ

- ๑) สัมมสนญาณ ญาณที่พิจารณารู้ รูปนามที่เป็นพระไตรลักษณ์
- ๒) อุทกัปปยญาณ ญาณกำหนดรู้ ความเกิดดับของรูปนาม
- ๓) ภังคญาณ ญาณกำหนดรู้ ความแตกสลายไปแห่งรูปนาม
- ๔) ภยญาณ ญาณกำหนดรู้ รูปนามเป็นภัยที่น่ากลัว
- ๕) อาทินวญาณ ญาณกำหนดรู้ โทษของรูปนาม

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหัทธมัญญานจริยะ, วิปัสสนาธุระ, หน้า ๒๑๘ - ๒๓๖.

- ๖) นิพพิทาญาณ ญาณกำหนดรู้ ความเบื่อน่ายในรูปนาม
- ๗) มุญจितุกัมมตาญาณ ญาณที่เกิดความปรารถนา ใครจะหลุดพ้นไปจากรูปนาม
- ๘) ปฏิสังขยาญาณ ญาณที่พิจารณารูปนามโดยพระไตรลักษณ์ อีกครั้งหนึ่ง
- ๙) สังขารูปกขาญาณ ญาณที่วางเฉยในรูปนาม
- ๑๐) อนุโลมญาณ ญาณที่เห็นสอดคล้องกับวิปัสสนาญาณข้างต้น

วิปัสสนาญาณที่กล่าวทั้งหมดนี้มีความสอดคล้องกันทุกญาณ หรือเรียกว่าปฏิปทาญาณทัสนวิสุตติ อันเป็นความบริสุทธิ์ที่นำไปสู่มรรคผลนิพพานในที่สุด ส่วนญาณที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับอนุปัสสนาในจุฬาสัจจกสูตร คือสัมมสนญาณ เป็นญาณที่กำหนดรู้รูปนามโดยอาการที่ปรากฏเป็นพระไตรลักษณ์ ซึ่งได้แก่ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ เห็นลักษณะสภาวะของรูปนามเป็นไตรลักษณ์ชัดเจน คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือเห็นพระไตรลักษณ์ปรากฏอย่างชัดเจนทุกขณะ ส่วนปฏิสังขยาญาณเป็นญาณที่พิจารณาไตรลักษณ์อีกรอบหนึ่ง เพื่อต้องการให้พ้นจากรูปนามอย่างแท้จริง เพื่อหาทางเข้าสู่พระนิพพานในที่สุด รูปนามปริจเฉทญาณ และปัจฉยปริคคหญาณ อันเป็นญาณที่ต้องเข้าใจในรูปนาม ชั้น ๕ ว่าอะไรเป็นรูป อะไรเป็นนาม ยังไม่นับว่าเป็นปัญญาในวิปัสสนาญาณ และยังรวมญาณที่ไม่ได้กล่าวถึงจึงเหลือเพียง ๑๐ ญาณในทั้งหมด ๑๖ ญาณ^{๒๐}ที่เกี่ยวข้องโดยตรงเท่านั้น

๔.๕ แนวทางการเจริญอนุปัสสนา

ก อนุปัสสนา เป็นวิภาคของวิปัสสนา^{๒๑}

อนุปัสสนาเป็นการพิจารณาในเบื้องต้นของวิปัสสนา อนุปัสสนาไม่ใช่หลักปฏิบัติ แต่เป็นสภาวะของความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนา เป็นปัญญาพิจารณาชั้น ๕ อันเป็นภูมิของวิปัสสนา ด้วยการตามรู้ตามดู อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ จนไตรลักษณ์ปรากฏชัดเจนคือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ญาณหรือปัญญาในขั้นนี้จะอยู่ในสัมมสนญาณ คือ

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ(มหาศีลยาตอ), แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, วิปัสสนาธุณี, หน้า ๖๕๕ – ๗๑๔.

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครมหัทธมัญญานจริยะ, วิปัสสนาธุระ, หน้า ๑๑๖.

ญาณในการพิจารณาู้เห็นรูปนามเป็นไตรลักษณ์ อันเป็นการเจริญวิปัสสนาในเบื้องต้น (อนุปัสสนา) จนถึงอุท্থัพพญาณ คือการกำหนดรู้ความเกิดดับแห่งรูปนาม ทำให้จิตใจผ่องแผ้ว โดยอำนาจแห่งสมาธิญาณที่ตนได้เจริญมาเป็นเวลานาน จนเป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนูปกิเลส มีโอกาสเป็นต้น ซึ่งอาจจะเป็นการเข้าใจผิดคิดว่าตนเองสำเร็จแล้วถ้าหากขาดอาจารย์ หรือผู้รู้แนะนำ ปัญญาในขั้นนี้เป็นปัญญาอย่างอ่อน แต่ถ้ามีอุปนิสัยวาสนาบารมีมาแต่อดีตชาติ ก็เป็นบุคคลที่ควรบรรลุมรรคผลเพราะปฏิสนธิด้วยไตรเหตุ และสามารถพาตนให้ผ่านวิปัสสนูปกิเลสไปได้ ญาณก็จะดำเนินไปในแนวทางแห่งรูปนาม มีอาการเกิดดับชัดเจน และจะชัดเจนยิ่ง ๆ ขึ้น อันเป็นการแสดงถึงวิปัสสนาญาณที่แก่กล้าขึ้น บรรลุถึงอุท্থัพพญาณอย่างแก่เต็มที่แล้วรอเวลาที่จะก้าวขึ้นสู่ญาณเบื้องสูงต่อไป ดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นขบวนการพิจารณาในส่วนที่เรียกว่า อนุปัสสนาอันเป็นส่วนหนึ่งของวิปัสสนากาวนา หรืออาจกล่าวได้ว่า อนุปัสสนาเป็นวิภาคของวิปัสสนาดังกล่าวแล้ว

ข แนวทางเจริญ หรือหลักการพิจารณาอนุปัสสนา

การเจริญ หรือหลักการพิจารณาอนุปัสสนา ที่มีมาในอนุปัสสนา ๗ เพื่อเป็นหลักการพอสังเขปดังนี้

๑) อนิจจานุปัสสนา ปัญญาที่เห็นความไม่เที่ยงอยู่เนื่อง ๆ ของรูปนามที่เนื่องมาจากความเห็นอันประจักษ์แห่งความเกิดขึ้นและดับไปของขั้น ๕ ในขณะที่กำหนดรู้รูปนาม ให้เห็นว่าเป็นอนิจลักษณะ จนเกิดญาณ ปัญญา เห็นอนิจจังชัดเจน ไตรลักษณ์ ปัญญา^{๒๓}ได้ชื่อว่า อนิจจานุปัสสนา^{๒๓} โดยอนุปัสสนานี้เป็นการตามรู้เห็นสภาวะในรูปนาม

อนิจจะ	ธรรมที่ไม่เที่ยง
อนิจลักษณะ	เครื่องหมายที่รู้ว่าไม่เที่ยง
อนิจจานุปัสสนา	ปัญญาที่พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงอยู่เนื่อง ๆ

ในรูปนามขั้น ๕ หรือกายใจ รูปนามขั้น ๕ ชื่อว่า “อนิจจัง” เพราะว่ามี การวิปริตผิดแปลกเปลี่ยนแปลงไปด้วยความเกิดดับ และเป็นอย่างอื่น (ขรา) หรืออีกในหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมสิ้นดับไปไม่มีเหลือลักษณะนั้น ชื่อว่า “อนิจลักษณะ” คือรูปนามขั้น ๕ ไม่

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ, วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๒๘.

ตั้งอยู่ในลักษณะเดิม การพิจารณาเห็นในรูปธรรมเป็นต้นว่าไม่เที่ยง ด้วยอำนาจแห่งอนิจจลักษณะขณะนั้น ได้ชื่อว่า อนิจจานุปัสสนา ลักษณะหลังนี้ เกิดขึ้นแล้วดับไปไม่มีเหลือ จะมีปรากฏชัดแก่ปัญญาของผู้ปฏิบัติ หรือพระโยคีในเมื่อวิปัสสนาญาณเบื้องต้นตั้งแต่ภังคญาณเกิดเป็นต้นไป ก็กล่าวได้ว่า อนิจจานุปัสสนานี้ได้เจริญดียิ่งเป็นพิเศษ ยังมีลักษณะอีก ๔ ประการ ในการที่จะทำให้รู้ได้ว่า รูปนามขันธ ๕ เป็นอนิจจัง

(ก) อุปปาทวะชะวันตตตา	มีการเกิด ดับ เป็นที่สุด
(ข) วิปะริณามะ	มีการเปลี่ยนไปไม่คงที่
(ค) ตาวะการิกะ	ตั้งอยู่ชั่วขณะ
(ง) นิจจะปะฎิกเขปะ	มีการปฏิเสธความเที่ยง

ลักษณะทั้ง ๔ ประการนี้ อรรถกถาจารย์มิได้นำมาแสดงพร้อมกัน คงยกมาแสดงไว้เป็นประธานแต่คำว่า หุตฺวา อภาว อย่างเดียวเท่านั้น เพราะลักษณะทั้ง ๔ มีอุปปาทวายนุตตตา รวมอยู่ในลักษณะ หุตฺวา อภาว (การเกิดขึ้นแล้วดับไปไม่มีเหลือ) อยู่แล้ว หมายความว่า เมื่อผู้ปฏิบัติหรือโยคีบุคคลได้พิจารณาเห็น รูปนาม โดยความเป็นอนิจจังตามลักษณะ หุตฺวา อภาว เวลาใด เวลานั้นก็มีความรู้ในลักษณะทั้ง ๔ นี้ไปด้วย

ธรรมเหล่าใดที่มีปัจจัย ๔ ประการทำให้เกิดขึ้น ธรรมเหล่านี้ชื่อว่า สังขตธรรม สังขตธรรมทั้งหลายย่อมมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป (อุปปาทวะ จูติ ภังคะ) อันเป็นสังขตลักษณะ คือเครื่องหมายที่จะให้รู้จำได้ว่าเป็นสังขตธรรม และอุปปาทวะ จูติ ภังคะ ทั้ง ๓ ขณะนี้ เรียกว่า ชาติ ชรา มรณะ เกิด แก่ ตาย ก็ได้

สังขตธรรม และ สังขตลักษณะทั้ง ๒ นี้ เมื่อว่าโดยการพิจารณาเห็นของวิปัสสนาญาณแล้ว สังขตธรรมเป็นอนิจจัง สังขตลักษณะเป็นอนิจจลักษณะ โดยเหตุนี้อุปปาทวะ จูติ ภังคะ แต่ละขณะๆนี้จึงเป็นอนิจจลักษณะด้วยกันทั้งสิ้น แม้ว่าจะเป็นอนิจจลักษณะโดยการเป็นเครื่องหมายของ สังขตธรรมด้วยกันก็จริง แต่กระนั้นก็ตาม ขณะเกิด และขณะแกะนั้น อนิจจลักษณะหาใช่ปรากฏชัดเหมือนกับขณะดับไม่

ด้วยเหตุนี้พระอรรถกถาจารย์จึงได้กล่าวว่า ในอนิจจลักษณะ อนิจจานุปัสสนา พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง สมจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน “อนัตตลักขณสูตร”^{๒๔}สรุปได้ว่า

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอนัตตา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือ ประณีต ไกลหรือใกล้ ถ้ารูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้จักเป็นอัตตาแล้ว ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือ ภายนอก หยาบหรือละเอียดเลวหรือ ประณีต ไกลหรือใกล้ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้ก็จะไม่ต้องอาพาธ^{๒๕}

พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ครั้นเมื่อผู้ปฏิบัติได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อม หลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณว่าหลุดพ้นแล้ว ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว เรียกว่า ผู้มีปกติพิจารณาเห็นด้วย ปัญญาของวิปัสสนาญาณด้วยหลักอนิจจานุปัสสนา

อนิจจานุปัสสนา แท้ และ เทียม ธรรมที่เป็น อนิจจัง และ อนิจจลักษณะ ทั้ง ๒ มีความต่างกัน เมื่อได้พิจารณา รูปนาม และได้ติดตามดูขบวนการเกิด การ เปลี่ยนแปลง อนิจจลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมจะปรากฏ แล้วเห็น โดยความเป็นอนิจจัง ในขณะนั้นพร้อมกันไปด้วย การรู้เห็นในความเป็นอนิจจังด้วยการกำหนดรู้ที่อยู่เช่นนี้เรียกว่า อนิจจานุปัสสนาแท้

แต่ถ้ามิได้มีการพิจารณา รู้ในอนิจจธรรมที่เกิดอยู่เฉพาะหน้าแต่ประการใด เพียงแต่นึกคิดพิจารณาไปในอนิจจลักษณะ ด้วยการบริกรรมว่า สัพเพ สงฺขารา อนิจจา

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์, หน้า ๕๔๔.

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง อันเป็นบัญญัติอนิจจะอยู่อย่างนี้ อนิจจลักษณะไม่มีโอกาสที่จะปรากฏได้ การปฏิบัติอย่างนี้เรียกว่า อนิจจานุปัสสนาเทียม ^{๒๖}

จากการศึกษาพบว่าอนิจจานุปัสสนา เป็นการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ปัญญาที่พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงของรูปนาม ที่เนื่องมาจากการเห็นเป็นประจักษ์แห่งการเกิดขึ้นและดับไป ในขณะที่กำหนดรู้รูปนามอยู่นั้น ปัญญานี้ได้ชื่อว่า อนิจจานุปัสสนา ^{๒๗} ปัญญาที่เห็นไม่เที่ยงอยู่เนื่องๆ ในรูปนามหรือขันธ ๕ ย่อมเห็นรูปนามขันธ ๕ เป็นอนิจจัง เพราะว่ามี ความวิปริตเปลี่ยนแปลงไปด้วยความเกิดดับ เป็นการเสื่อมสิ้นไป เป็นการดับสลายไปแห่งรูปนาม ที่เกิดขึ้นแล้วไม่ตั้งอยู่ในอาภารนั้น ในการพิจารณาเห็นรูปนามไม่เที่ยงนั้นจึงชื่อว่า อนิจจานุปัสสนา

๒) ทุกขานุปัสสนา การพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ ได้แก่ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ โสภปริเทวทุกข์โทมนัสอุปายาสทุกข์ ทุกข์คือความเสียหายทุกข์เนื่องจากการเกิดในนรก ทุกข์เนื่องจากการเกิดในกำเนิดเดรัจฉาน ทุกข์เนื่องจากการเกิดในเปรตวิสัย ทุกข์เนื่องจากการเกิดในโลกมนุษย์ ทุกข์เนื่องจากการถือกำเนิดในครรภ์ ทุกข์เนื่องจากการอยู่ในครรภ์ ทุกข์เนื่องจากการคลอดจากครรภ์ ทุกข์ที่สืบเนื่องมาจากผู้เกิดทุกข์ของผู้เกิดที่เนื่องมาจากผู้อื่น ทุกข์ที่เกิดจากความพยายามของตนเอง ทุกข์ที่เกิดจากความพยายามของผู้อื่น

ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ทุกข์ในสังสาร ทุกข์ที่เกิดจากความแปรผัน โรคทางตา โรคทางหู โรคทางจมูก โรคทางลิ้น โรคทางกาย โรคศีรษะ โรคหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด ไข้หวัด ไข้พิษ ไข้เชื่อมซึม โรคท้อง เป็นลมสลบ ลงแดง จุกเสียด อหิวาตกโรค โรคเรื้อน ฝี กลาก มองคร่อ ลมบ้าหมู หิดเปื่อย หิดด้าน หิด หูด โรคละลอก โรคคีชาน โรคคีกำเริบ โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง ความ

^{๒๖} คุรยละเอียด พระอาจารย์ ดร. กัททันตะ อาสภมหาเถระ ชัมมาจาริยะ อัครมหากรรมฐานจาริยะ, ปฐมวิปัสสนวงศ์ ในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ อัมรินทร์พรินติ้ง, ๒๕๕๔), หน้า ๗๑.

^{๒๗} คุรยละเอียดใน พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ, วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๓๑.

เจ็บป่วยที่เกิดจากดี ความเจ็บป่วยที่เกิดจากเสมหะ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากลม ไข้สันนิบาต ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดู

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการผลัดเปลี่ยนอริยาบถไม่ได้ส่วน ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความพากเพียรเกินกำลัง ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผลกระทบ ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์ที่เกิดจากสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ทุกข์เพราะมารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย ทุกข์เพราะพี่ชายน้องชายตาย ทุกข์เพราะพี่สาวน้องสาวตาย ทุกข์เพราะบุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตาย ทุกข์เพราะความพินาศของญาติ ทุกข์เพราะความเสียหายที่เกิดจากโรค ทุกข์เพราะโรคทรพีพินาศ ทุกข์เพราะศีลวิบัติ ทุกข์เพราะทฎฐิวิบัติ^{๒๘}

ความเกิดขึ้นแห่งกรรมเหล่าใดปรากฏในเบื้องต้น ความดับแห่งกรรมเหล่านั้นย่อมปรากฏในเบื้องปลาย วิบากอาศัยกรรม กรรมก็อาศัยวิบาก รูปอาศัยนาม นามก็อาศัยรูป นามรูปเป็นไปตามชาติ ชราติดตาม พยาธิครอบงำ มรณะเบียดเบียน ตกอยู่ในความทุกข์ ไม่มีที่ต้านทาน ไม่มีที่หลีกเลี่ยง ไม่มีที่พึ่ง ไม่มีที่อาศัย เหล่านี้เรียกว่า ทุกข์

การรู้การเห็นด้วยการพิจารณาเห็นมูล พิจารณาเห็นเหตุ พิจารณาเห็นต้นเหตุ พิจารณาเห็นการเกิดขึ้น พิจารณาเห็นแดนเกิด พิจารณาเห็นสมุฏฐาน พิจารณาเห็นอาหาร พิจารณาเห็นอารมณ์ พิจารณาเห็นปัจจัย พิจารณาเห็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ ประกอบพร้อม ดำเนินไป ดำเนินไปพร้อม เป็นไป เป็นไปพร้อม เพียบพร้อมด้วยปัญญา เครื่องพิจารณาอย่างเห็นนี้ เรียกว่า ผู้มีปกติพิจารณาเห็นด้วยปัญญาของวิปัสสนาญาณ การพิจารณาเห็นเช่นนี้ เป็นการพิจารณาเห็นด้วยปัญญา ด้วยหลักทุกขานุปัสสนา สมจริงดังที่พระพุทธเจ้าได้กล่าวไว้ใน“เมตตคฺฆมาณวปัญหานิสเทส”^{๒๙}ว่า ผู้ใดแล ไม่มีปัญญา ย่อมก่ออุปธิ ผู้นั้นจัดว่าเป็นคนเขลา ย่อมเข้าถึงทุกข์บ่อย ๆ เพราะฉะนั้น บุคคลรู้อยู่ เป็นผู้มีปกติพิจารณาเห็นทุกข์ว่า มีชาติเป็นแดนเกิด

^{๒๘} คุรยลละเอียคใน บุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๘/๑๑๘.

^{๒๙} คุรยลละเอียคใน บุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๘/๑๒๔.

จากการศึกษาผู้พบว่า ทุกขานุปัสสนา เป็นการพิจารณาเห็นรูปนามที่เป็นทุกข์อยู่เนื่อง ๆ จนทุกขลักษณะปรากฏเกิดขึ้น ปัญญาที่พิจารณาเห็นความทนอยู่ไม่ได้ของ รูปนาม ที่เนื่องมาจากการพบเห็นเป็นประจักษ์แห่งการเบียดเบียน โดยอาการเกิดขึ้นแล้วดับไปติดต่อกันอยู่อย่างไม่ขาดสาย ในขณะที่กำหนดรู้รูปนามตามสภาวะอยู่นั้น ซึ่งปัญญานี้ชื่อว่า ทุกขานุปัสสนา^{๑๐}

๓) อนัตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตนสมจริงดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน อนัตตานุปัสสตีสูตรว่า กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา มีธรรมอันเหมาะสม คือ พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นอนัตตาในรูปอยู่ ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญูณอยู่ ผู้ใดพิจารณาเห็นอนัตตาในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญูณอยู่ ก็จะกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ ผู้นั้นเมื่อกำหนดรู้รูป กำหนดรู้เวทนา กำหนดรู้สัญญา กำหนดรู้สังขาร กำหนดรู้วิญญูณ ย่อมพ้นจากรูป ย่อมพ้นจากเวทนา ย่อมพ้นจากสัญญา ย่อมพ้นจากสังขาร ย่อมพ้นจากวิญญูณ ย่อมพ้นจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส และย่อมพ้นจากทุกข์ นี้เรียกว่า ผู้มีปกติพิจารณาเห็นด้วยปัญญาของวิปัสสนาญาณด้วยหลัก อนัตตานุปัสสนา^{๑๑}

จากการศึกษาพบว่า อนัตตานุปัสสนา เป็นปัญญาที่พิจารณาเห็นความเป็นอนัตตาไม่มีแก่นสารปราศจากการบังคับบัญชาของรูปนาม ที่เนื่องมาจากการพบเห็นเป็นประจักษ์แห่งการไม่ใช่ตัวตน เรา เขา โดยการเกิดขึ้นแล้วดับไปติดต่อกันอยู่อย่างไม่ขาดสายในขณะที่กำหนดรู้รูปนามตามสภาวะซึ่งปัญญานี้ชื่อว่า อนัตตานุปัสสนา^{๑๒}

๔) นิพพิทานุปัสสนา พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่ายคือ กุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา มีธรรมอันเหมาะสม พึงเป็นผู้มากด้วยความเบื่อหน่ายในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ ผู้ใดมากด้วยความเบื่อหน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญูณอยู่ ก็จะกำหนดรู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ ผู้นั้นเมื่อกำหนดรู้รูป กำหนดรู้เวทนา กำหนดรู้สัญญา กำหนดรู้สังขาร กำหนดรู้วิญญูณ ย่อมพ้นจากรูป ย่อมพ้นจากเวทนา

^{๑๐} คุรายละเอียดใน พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ, วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๕๕.

^{๑๑} คุรายละเอียดใน ศ.บ. (ไทย) ๑๗/๑๔๕/๒๓๗.

^{๑๒} คุรายละเอียดใน พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ, วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๖๒.

ย่อมพ้นจากสัญญา ย่อมพ้นจากสังขาร ย่อมพ้นจากวิญญาณ ดังนั้นย่อมพ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส และย่อมพ้นจากทุกข์ เรียกว่า ผู้มีปกติพิจารณาเห็นด้วยปัญญาของวิปัสสนาญาณด้วยหลักนิพพิทานุปัสสนา^{๓๓}

จากการศึกษาผู้พบว่า ผู้ปฏิบัติที่มีการพิจารณาเห็นถึง รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือขั้นที่ ๕ อยู่เนืองๆ เห็นถึงความไม่เที่ยง เห็นถึงความเป็นทุกข์ ความไม่ใช่ตัวตน จิตย่อมเกิดความเบื่อหน่าย การกำหนดรู้นี้จึงเป็นนิพพิทานุปัสสนา

๕) วิราคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความคลายกำหนด พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ใน “ทุคิยนันทิกขยสูตร” ว่า จมมนสิการน้อมใจไปในรูปโดยแยกกาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูปตามความเป็นจริง เมื่อมนสิการรูปโดยแยกกาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งรูปตามความเป็นจริง ก็ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เพราะสิ้นความเพติดเพลินจึงสิ้นความกำหนด เพราะสิ้นความกำหนดจึงสิ้นความเพติดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพติดเพลินและความกำหนดจิตจึงหลุดพ้น เราเรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว

จมมนสิการเวทนาโดยแยกกาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งเวทนาตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุมนสิการเวทนาโดยแยกกาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งเวทนาตามความเป็นจริง ก็ย่อมเบื่อหน่ายในเวทนา เพราะสิ้นความเพติดเพลินจึงสิ้นความกำหนด เพราะสิ้นความกำหนดจึงสิ้นความเพติดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพติดเพลินและความกำหนด จิตจึงหลุดพ้นเราเรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว

จมมนสิการสัญญาโดยแยกกาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งสัญญาตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุมนสิการสัญญาโดยแยกกาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งสัญญาตามความเป็นจริง ก็ย่อมเบื่อหน่ายในสัญญา เพราะสิ้นความเพติดเพลินจึงสิ้นความกำหนด เพราะสิ้นความกำหนดจึงสิ้นความเพติดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพติดเพลินและความกำหนด จิตจึงหลุดพ้นเราเรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว

จมมนสิการสังขารโดยแยกกาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งสังขารตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุมนสิการสังขารโดยแยกกาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่ง

^{๓๓} คูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๔๖/๒๓๖.

สังขารตามความเป็นจริง ก็ย่อมเป็นอภัยในสังขาร เพราะสิ้นความเพติดเพลินจึงสิ้นความกำหนด เพราะสิ้นความกำหนดจึงสิ้นความเพติดเพลินเพราะสิ้นทั้งความเพติดเพลินและความกำหนด จิตจึงหลุดพ้น เราเรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว

จงมนสิการวิญญาณโดยแยกกาย และจงพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งวิญญาณตามความเป็นจริง เมื่อภิกษุมนสิการวิญญาณโดยแยกกาย และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแห่งวิญญาณตามความเป็นจริง ก็ย่อมเป็นอภัยในวิญญาณเพราะสิ้นความเพติดเพลินจึงสิ้นความกำหนด เพราะสิ้นความกำหนดจึงสิ้นความเพติดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพติดเพลินและความกำหนด จิตจึงหลุดพ้น เราเรียกว่า หลุดพ้นดีแล้ว นี้เรียกว่า ผู้มีปกติพิจารณาเห็นด้วยปัญญาของวิปัสสนาญาณ ด้วยหลักวิราคานุปัสสนา^{๓๔}

จากการศึกษาพบว่า วิราคานุปัสสนา เป็นการกำหนดรู้ในชั้น ๕ หรือรูปนามที่มีการเกิดดับ ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกฎของไตรลักษณ์ โดยการพิจารณาเห็นชั้น ๕ โดยตามความเป็นจริงแล้วจิตย่อมความคลายกำหนด หมดความเพติดเพลิน จิตย่อมหลุดพ้นจากสิ่งยึดเหนี่ยวทั้งปวง

๖) นิโรธานุปัสสนา พิจารณาเห็นความดับกิเลส พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ใน “อนันตสูตร” ว่า รูปไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่งอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา ความดับแห่งรูปนั้น เรียกว่า นิโรธ เวทนาไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา ความดับแห่งเวทนานั้น เรียกว่า นิโรธ สัญญาไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา ความดับแห่งเวทนานั้น เรียกว่า นิโรธ

สังขารไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา ความดับแห่งสังขารนั้น เราเรียกว่า นิโรธ วิญญาณไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น

^{๓๔} คู่มือละเอียดใน ส.บ. (ไทย) ๑๗/๕๒/๗๓.

มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความคลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา ความดับแห่งวิญญาณนั้น เราเรียกว่า นิโรธ^{๓๕}

จากการศึกษาพบว่านิโรธานุปัตสนา คือการที่จิตไปตามรู้ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แล้วเห็นแต่ความเสื่อมไปของสังขารหรือขั้น ๕ มีแต่ความดับไป มีแต่ความสิ้นไป เมื่อจิตเห็นดังนั้นจิตย่อมถึงความดับไป

๓) ปฏิบัติสักคานุปัสสนา พิจารณาเห็น ความสลัดทิ้งกิเลสใน“ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น หมายถึงขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ เป็นธรรมที่ไม่ควรยึดมั่นด้วยอำนาจตัณหา และทิฏฐิ เพราะเป็นภาวะไม่ดำรงอยู่โดยอาการที่บุคคลจะยึดถือได้ พิจารณาเห็นความรู้ยิ่งในธรรมทั้งปวง ครั้นรู้ยิ่งในธรรมทั้งปวงแล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงแล้ว เมื่อได้เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม เมื่อพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง พิจารณาเห็นความคลายกำหนด พิจารณาเห็นความดับ และพิจารณาเห็นความสลัดทิ้งในเวทนาทั้งหลายนั้นอยู่ เมื่อพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง พิจารณาเห็นความคลายกำหนด พิจารณาเห็นความดับ และพิจารณาเห็นความสลัดทิ้งในเวทนาทั้งหลายนั้นอยู่ ย่อมไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสได้เฉพาะตนและรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

นี้เรียกว่า ผู้มีปกติพิจารณาเห็นด้วยปัญญาของวิปัสสนาญาณ ด้วยหลักปฏิบัตินิสัยสักคานุปัสสนา^{๓๖}

จากการศึกษาพบว่า การรู้การเห็นด้วยปัญญาของวิปัสสนาญาณตามความเป็นจริงว่าขั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน ไม่สามารถยึดมั่นถือมั่นไว้ได้เพราะเป็นกฎแห่งไตรลักษณ์ ส่วนอนุปัสสนาที่เหลือนั้นก็มีหลักพิจารณาในหลักการอันเดียวกัน ที่อยู่ในหลักใหญ่ ๓ ประการคือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา และอนัตตานุปัตสนา

^{๓๕} คูรายละเอียดใน ส.บ. (ไทย) ๑๓/๒๐/๓๒.

^{๓๖} คูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๐/๔๒๑.

๔.๖ การเจริญอนุสติตามหลักสติปัฏฐาน ๔

การเจริญอนุสติในสติปัฏฐานนี้ เป็นวิธีปฏิบัติที่พระองค์ทรงสรรเสริญว่าเป็นทางพ้นทุกข์^{๓๓} สติปัฏฐานเป็นที่ตั้ง ของสติในการกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง ไม่ถูกต้องครอบงำด้วยความยินดียินร้ายที่ทำให้ความเห็นผิดไปตามอำนาจของกิเลสซึ่งในพระไตรปิฎกที่มกนิคาย กล่าวถึงสติปัฏฐาน ๔ โดยมีใจความสำคัญว่า ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความระงับความเศร้าโศก และความคร่ำครวญ เพื่อความดับทุกข์และโทมนัสและเพื่อบรรลุซึ่งธรรม ทำให้แจ้งพระนิพพาน ทางนี้ก็คือ สติปัฏฐาน ๔

๑. ความหมายของ สติปัฏฐาน

คำว่า สติปัฏฐาน แยกเป็น ๒ บท คือ สติ และ ปฏฐาน คำว่า สติ สำเร็จรูปจาก สร หีสาย+ ตี ปัจจัย สร ชาตุมีอรรถว่า เบียดเบียน คือ เบียดเบียนความประมาท มีรูปวิเคราะห์ว่า ปมาท สรตี หีสตีติ สติ ความรู้สึกตัวที่เบียดเบียนความประมาท ชื่อว่า สติ (ลบ ร ที่สุดชาตุ) หรือ มาจาก สร จินตาย + ตี สร ชาตุมีอรรถว่า ระลึก มีรูปวิเคราะห์ว่า สรตี จินตตีติ สติ อากาที่ระลึกได้ ชื่อว่า สติ^{๓๔}

สติปัฏฐาน แปลว่า อารมณ์เป็นที่เกี่ยวไปของสติหรืออารมณ์เป็นที่ตั้งของสติ อีกนัยหนึ่ง แปลว่า ที่ตั้งอันเป็นศูนย์รวมแห่งสติ วิเคราะห์ว่า ปฏฐาติ อสฺมินฺติ ปฏฐานํ สติยา ปฏฐานํ สติปัฏฐานํ สติยา ปฏฐานํ สติปัฏฐานํ (ปฏฐาน คือที่ตั้งอันเป็นศูนย์รวม สติปัฏฐาน คือที่ตั้งอันเป็นศูนย์รวมแห่งสติ)^{๓๕} จากการศึกษารูปคำไวยากรณ์บาลี สติปัฏฐาน ตั้งรูปวิเคราะห์คำได้ ๓ ประการ คือ

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๓๔} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, หน้า ๒๑๗.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน จำรูญ ธรรมดา, พระไตรปิฎกนิสสยะ(ฉบับพิเศษ), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ประชาราษฎร์ไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๓.

ก) ที่ตั้งของสติ หมายถึง อารมณ์ของสติ ๔ ประเภท คือ กองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม ตามนัยนี้ ปฏฐาน แปลว่า ที่ตั้ง ลง ยุ ปัจจัยในอริกถสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปตัญญาติ เหตุถาติ ปฏฐานํ, สติยา ปฏฐานํ สติปฏฐานํ (สติปฏฐาน คือ ที่ตั้งของสติ)

ข) สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติหมายถึง การล่วงความยินดียินร้าย ตามนัยนี้ ปฏฐาน แปลว่า สภาวะที่พึงตั้งไว้ ลง ยุ ปัจจัย ในกรรมสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปฏฐเปตพพุนติ ปฏฐานํ, สติยา ปฏฐานํ สติปฏฐาน คือ สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ

ค) สติที่เข้าไปตั้งไว้ หรือ สติที่ตั้งไว้มั่น ตามนัยนี้ ปฏฐาน แปลว่า เข้าไปตั้งไว้ หรือ ตั้งไว้มั่น ลง ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปฏฐาตีติ ปฏฐานํ, สติยา ปฏฐานํ สติปฏฐานํ สติปฏฐาน คือ สติที่เข้าไปตั้งไว้มั่น อุปสรรคคือ ป ตามนัยนี้ใช้ในความหมายว่า เข้าไป, แล่นไป หรือ ยิ่ง, มั่นคง^{๔๐}

ตามรูปศัพท์ไวยากรณ์บาลี คำว่า สติปฏฐาน จะสามารถตั้งรูปวิเคราะห์ความหมายได้ ๓ รูปแบบ แต่ในแนวทางการเจริญสติเพื่อให้เกิดปัญญา (การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา) สติปฏฐาน มีความหมายตามนัยที่ ๓ คือ สติที่เข้าไปตั้งไว้มั่น ดังที่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรได้แสดงไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ว่า กายเป็นอุปฏฐาน คือ เป็นสถานที่เข้าไปตั้งมั่น ไม่ใช่ตัวสติ ส่วนสติเป็นได้ทั้ง อุปฏฐานและเป็นได้ทั้งตัวสติ นอกจากนั้นพระอรรถกถาจารย์ยังได้อธิบายไว้ใน อรรถกถาสัมโมหวิโนทนี วิภังค์ อธิกว่า อารมณ์ที่ชื่อว่า ปฏฐาน เพราะเป็นที่ตั้งมั่นของสติ

๒. สติปฏฐานเป็นหลักวิปัสสนา

การปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่อความสิ้นทุกข์ คือ การบรรลุมรรคผล นิพพาน แม้ในพระไตรปิฎกจะแสดงเรื่องเกี่ยวกับแนวทางการบรรลุมรรคผล นิพพาน คือ ธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ๕ ประการเหล่านี้ซึ่งมีอยู่ในธรรมนั้น เมื่อภิกษุเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้ว จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบย่อมถึง

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิขยาตอ), แปลโดยพระคันธสารากิจิ์, มหาสติฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๒๔.

ซึ่งความสิ้นรอบ หรือยอมบรรลุธรรมตามลำดับธรรมซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอันยิ่งกว่าที่ตนยังไม่ได้บรรลุตามลำดับธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ๕ ประการ คือ

ก) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พระพุทธเจ้าหรือ เพื่อนสหพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุรูปใดรูปหนึ่ง ย่อมแสดงธรรมแก่ภิกษุ เธอยอมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่พระพุทธเจ้าหรือ เพื่อนสหพรหมจารีแสดงธรรมแล้วอย่างไร

เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรมปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น เมื่อปราโมทย์ ปิติย่อมเกิด เมื่อใจมีปิติ กายย่อมระงับ ผู้มีกายระงับแล้วย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่คือธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีคนส่งไปแล้ว จิตที่ยังไม่หลุดพ้นย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นรอบยอมถึงซึ่งความสิ้นรอบ^{๔๐} หรือยอมบรรลุธรรมตามลำดับธรรมซึ่งความเกษมจากโยคะอันไม่มีอันยิ่งกว่าที่ตนยังไม่ได้บรรลุ

ข) พระพุทธเจ้าหรือ เพื่อนสหพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุรูปใดรูปหนึ่ง ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แต่เธอแสดงธรรมตามที่ได้ฟังมา ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแก่ชนทั้งหลายเหล่านี้โดยพิสดาร เธอนั้นยอมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรมในธรรมนั้น ตามที่แสดงแก่ชนเหล่านี้โดยพิสดารตามที่ได้ฟังมาแล้วเล่าเรียนมาแล้วอย่างไร

เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรมปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอนั้น เมื่อปราโมทย์ ปิติย่อมเกิด เมื่อใจมีปิติ กายย่อมระงับ ผู้มีกายระงับแล้วย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่คือธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ

ค) พระพุทธเจ้าหรือ เพื่อนสหพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุรูปใดรูปหนึ่ง ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุและไม่ได้แสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายเหล่านี้โดยพิสดาร ตามที่ได้ฟังมา ได้ศึกษาเล่าเรียนมา แต่ทำการทอ้งบ่นสาธยายซึ่งโดยพิสดารตามที่ได้ฟังมาแล้วเล่า

---

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ปิยทัสสี ภิกษุ, วิมุตติธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๕.

เรียนมา เธอนั้นย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรม ในธรรมนั้นตามที่ เธอแสดงแก่ชนเหล่าอื่นโดยพิสดารตามที่เธอได้ฟังมาแล้วเล่าเรียนมาแล้วอย่างไร^{๔๒}

เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรมปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้นแก่ เธอนั้น เมื่อปราโมทย์ ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมระงับ ผู้มีกายระงับแล้วย่อมเสวย สุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่คือธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ

ง) พระพุทธเจ้าหรือ เพื่อนสหพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครุรูปใดรูปหนึ่ง ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุและไม่ได้แสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายเหล่าอื่นโดยพิสดาร ตามที่ได้ ฟังมา ได้ศึกษาเล่าเรียนมา และไม่ได้ทำการทองบนสาธยายซึ่งโดยพิสดารตามที่เธอได้ฟัง มาแล้วเล่าเรียนมา ทั้งที่เธอก็ไม่ได้ตรึกตามที่ด้วยใจตามเพ่ง^{๔๓} ด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่เธอฟัง มาแล้วเล่าเรียนมา แต่ว่าสมาธิมีตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่ถือดีแล้ว กระทำไว้ในใจดีแล้ว ทรงไว้ดีแล้วแทงตลอดด้วยปัญญา เธอย่อมเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่ง ธรรมในธรรมนั้นตามที่สมาธิมีตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่ถือด้วยดี กระทำไว้ในใจดี เข้า ไปทรงไว้ดีแล้ว แทงตลอดด้วยปัญญา

เมื่อเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งอรรถ รู้พร้อมเฉพาะซึ่งธรรมปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้นแก่ เธอนั้น เมื่อปราโมทย์ ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมระงับ ผู้มีกายระงับแล้วย่อมเสวย สุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่คือธรรมเป็นเครื่องให้ถึงวิมุตติ

ธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องเข้าถึงวิมุตติ ๕ ประการเหล่านี้ ซึ่งในธรรมนั้น เมื่อภิกษุ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส มีตนส่งไปแล้วอยู่ จิตที่ยังไม่หลุดพ้น อาสวะที่ยัง ไม่สิ้นรอบย่อมถึงซึ่งความสิ้นรอบหรือย่อมบรรลุธรรมตามลำดับธรรมซึ่งความเกษมจาก โยคะอันไม่มีอื่นยิ่งกว่าที่ตนยังไม่ได้บรรลุตามลำดับดังนี้แล^{๔๔}

แต่เมื่อศึกษาโดยละเอียดแล้ว พบว่า ไม่มีใครบรรลุธรรมโดยมิได้เจริญสติปัญญาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะวิปัสสนาญาณและมรรคญาณ เป็นปัญญาที่เกิดจากการอบรมจิต

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน ปิยทัสสี ภิกษุ, วิมุตติธรรม, หน้า ๑๑.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

เมื่อจิตระลึกรู้สภาวะธรรมล้วน ๆ และมีสมาธิตั้งมั่นอยู่ในสภาวะธรรม ปัญญาที่เกิดขึ้นพร้อมกับ สติ และสมาธิย่อมจะพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ ปัญญาดังกล่าวเรียกว่า ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญา ที่เกิดจากการอบรม จัดเป็นปฏิเวธธรรมในพระพุทธศาสนา แม้ในคัมภีร์ อรรถกถา ก็ปรากฏหลักฐานแสดงให้เห็นว่า ภาวนามยปัญญา (วิปัสสนาปัญญา) ต้องเกิดจากการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐานเท่านั้นว่า

ยสุมา ปน กายเวทนาจิตตมฺเมสุ กณฺหิ ชมฺมํ อนามสิตฺวา ภาวนา นาม นตฺถิ,
ตฺสฺมา เตปิ อิมินาว มกฺเคน โสกปริเทเว สมตฺกฺกนฺตาทิ เวทิตพฺพา^{๕๕}

อนึ่ง ขึ้นชื่อว่า ภาวนาที่ไม่เนื่องด้วยกาย เวทนา จิต หรือสภาวะธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมไม่มี ดังนั้น ฟังทราบว่า แม้ท่านเหล่านั้น (อริยบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น) ได้ล่วงพ้นความโศก และความรำพันคร่ำครวญด้วยทางสายนี้เอง

จากหลักฐานดังกล่าวนี้ จึงสรุปได้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนา การปฏิบัติกรรมฐาน หรือ การปฏิบัติธรรม คือ การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔^{๕๖} ดังนั้น สติปัฏฐาน จึงเป็นหลักสำคัญในการปฏิบัติวิปัสสนา เพื่อความทุกข์ทั้งหมด พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยสาวกทั้งหลายใน ๔ อสงไขยกัปนี้และกัปอื่น ๆ ได้บรรลุความหมดจดจากกิเลสด้วยทางสายเดียวคือสติปัฏฐาน

๓. สัมปยุตตธรรมของสติ

สัมปยุตตธรรม หมายถึง ธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับ สติ ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน พระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า จตุตาโร สติปัฏฐานา ไม่ตรัสเป็น จตุตารี สติปัฏฐานานิ ตามรูปคำไวยากรณ์บาลี เพราะมีพระพุทธประสงค์สัมปยุตตธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับ สติ คือ

สัมมาสติเป็นองค์มรรคข้อที่ ๒ ในหมวดสมาธิหรือ อธิจิตตสิกขา มีคำจำกัดความแบบพระสูตร ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสติเป็นไฉน ? นี้เรียกว่าสัมมาสติ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

^{๕๕} ที.อ. (บาลี) ๒/๓๒๖.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

ก) พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสียได้

ข) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้

ค) พิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสียได้

ง) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้

คำจำกัดความอีกแบบหนึ่ง ที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธรรม ว่าดังนี้ สัมมาสติ เป็นไฉน? สติ คือ การคอยระลึกถึงอยู่เนืองๆ การหวนระลึก (กัถิ) สติ คือ ภาวะที่ระลึกได้ ภาวะที่ทรงจำไว้ ภาวะที่ไม่เลือนหาย ภาวะที่ไม่ลืม (กัถิ) สติ คือ สติที่เป็นอินทรีย์สติที่เป็นพละ สัมมาสติสติสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาสติ

สัมมาสติ ตามคำจำกัดความแบบพระสูตรนั้น ก็คือหลักธรรมที่ เรียกว่า สติปัญญา ๔ นั้นเอง หัวข้อทั้ง ๔ ของหลักธรรมหมวดนี้มีชื่อเรียกสั้นๆ คือ

- (๑) กายานุปัสสนา (การพิจารณากาย, การตามดูรู้ทันกาย)
- (๒) เวทนานุปัสสนา (การพิจารณาเวทนา, การตามดูรู้ทันเวทนา)
- (๓) จิตตานุปัสสนา (การพิจารณาจิต, การตามดูรู้ทันจิต)
- (๔) ธัมมานุปัสสนา (การพิจารณาธรรมต่างๆ, การตามดูรู้ทันธรรม)^{๔๗}

วิริยะสติ สมาธิและปัญญาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญกล่าวคือ

วิริยะ ทำให้ผู้ปฏิบัติ จดจ่อในรูปนามปัจจุบันด้วยความเพียรทางกายและใจ

สติ เป็นเครื่องกำหนดรูปนามอย่างต่อเนื่องไม่ขาดช่วง ตั้งแต่ตื่นนอนจนหลับ

สนิท

สมาธิ ทำให้จิตแนบชิดตั้งมั่นอยู่ในสภาวะธรรม

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๐๓-๘๐๔.

ปัญญา ทำให้ยังเห็นลักษณะพิเศษของสภาวะธรรมแต่ละอย่างไม่ชัดเจนว่า มีเพียงรูปนามที่ไม่ใช่บุคคล เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี และมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงามเป็นต้น^{๔๔}

การเจริญสติมีประโยชน์ทำให้จิตตั้งมั่นมีสมาธิ เพื่อการพัฒนาปัญญา อุปมาเหมือนลำธารใสที่ตะกอนนอนก้นย่อมเห็นสิ่งต่าง ๆ ในลำธารได้ ปัญญาที่เกิดขึ้นระหว่างปฏิบัติธรรมนี้มีหลายขั้นตอนเริ่มตั้งแต่การรับรู้สภาวะธรรมเบาหนักรุนแรง นั่นคือปัญญาขั้นแรกแล้วต่อไปปัญญานี้จะพัฒนามากขึ้นจนกระทั่งยังเห็นความเกิดดับของสภาวะธรรมเบาหนักได้ นั่นคือผู้ปฏิบัติได้สังสมเมล็ดพันธ์แห่งวิปัสสนาไว้ในกระแสจิต เพื่อบรรลุมรรคผล และนิพพานต่อไป สมเด็จพระพุทธคาร์สว่า

สมาธิ ภิกขเว ภาเวถ. สมาหิตโต ภิกขเว ภิกขุ ยถาภูตํ ปชานาติ. ทิณฺณํ ยถาภูตํ ปชานาติ. รูปสุตฺต สมุทฺทยญฺจ อตฺตงฺกมฺมญฺจ, สลฺลยาย สมุทฺทยญฺจ อตฺตงฺกมฺมญฺจ, สงฺขรณํ สมุทฺทยญฺจ อตฺตงฺกมฺมญฺจ, วิญฺญาณสุตฺต สมุทฺทยญฺจ อตฺตงฺกมฺมญฺจ^{๔๕}

พึงเจริญสมาธิ ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่นย่อมรู้แจ้งตามความเป็นจริงย่อมรู้แจ้งอะไรตามความเป็นจริง ย่อมรู้แจ้งความเกิดขึ้นและดับไปของรูป ความเกิดขึ้นและดับไปของเวทนา ความเกิดขึ้นและดับไปของสัญญา ความเกิดขึ้นและดับไปของสังขาร ความเกิดขึ้นและดับไปของวิญญาน วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญานี้ แท้จริงแล้วก็คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นั่นเอง กล่าวคือ วิริยะ ได้แก่ สัมมาวาจา สติ ได้แก่ สัมมาสติ สมาธิ ได้แก่ สัมมาสมาธิ จัดเป็นสมาธิขั้นต้น ปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ จัดเป็นปัญญาขั้นต้น ส่วนมรรค อีก ๓ ประการ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเป็นศีลขั้นต้น ผู้ปฏิบัติธรรมจำต้องรักษาให้บริสุทธิ์ก่อนเริ่มปฏิบัติธรรม^{๔๖} สัมมาวาจาเป็นต้นเป็นอริยมรรคที่เกิดขึ้นก่อน เพราะผู้ปฏิบัติธรรมได้สมาทานศีลก่อนการปฏิบัติ เพื่อให้ความประพฤติ ทางกายและวาจาบริสุทธิ์ ส่วนอริยมรรคอีก ๕ อย่างเป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติธรรมตั้งสมอบรมในเวลาเจริญวิปัสสนา เมื่อเป็นดังนี้เขาได้ชื่อว่า เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น ในขณะที่

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, หน้า ๖๑.

^{๔๕} ศ.บ. (บาลี) ๑๓/๕/๑๒

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, หน้า ๖๘.

ปฏิบัติธรรม โดยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงสรุปได้ว่าการเจริญสติปัฏฐาน ก็คือการเจริญ สติ สมาธิ ปัญญาหรือเจริญมรรคมืองค์ ๘ อันเป็นมัชฌิมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสาย กลาง) เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมดำเนินไปตามทางสายกลางนี้ แล้วตั้งสติระลึกฐภวธรรม ปัจจุบัน ที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ ก็จะมีรู้เห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง เกิดญาณปัญญาที่รู้แจ้ง พระนิพพาน ดังพุทธคำรัสทรวงตรัสไว้ในธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรว่า มชฌิมา ปฏิปทา จกขุภรณิ ญาณภรณิ (ทางสายกลางอันทำให้เกิดจักขุ ทำให้เกิดปัญญา)^{๕๐}

๔. อนุปัสสนาในไตรลักษณ์ และในสติปัฏฐาน ๔

อนุปัสสนาในไตรลักษณ์ มีอนิจานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา หมายถึงตัวปัญญาที่รู้แจ้งขั้น ๕ มุ่งโดยตรงสู่พระไตรลักษณ์ เป็นการพิจารณาสภาวะ ลักษณะถึงลักษณะของไตรลักษณ์ที่กำลังปรากฏให้เห็นถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น อนัตตา เมื่อไตรลักษณ์ปรากฏชัดแจ้ง จึงยกไตรลักษณ์ขึ้นสู่วิปัสสนาในขั้นสูงต่อไป

อนุปัสสนาในสติปัฏฐานอันมีกายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธรรมานุปัสสนา เป็นบทกิริยาที่ขยายความหมายของคำว่าสติ รวมหมายถึง วิริยะ สมาธิ และปัญญา ซึ่งจัดเป็นสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมกันทั้งหมด โดยมีสติทำหน้าที่เป็นประธาน อนุปัสสนาในสติปัฏฐาน ๔ เป็นทั้งสมถและวิปัสสนา คือเป็นเพียงการรู้รูปและนาม กิริยา อาการของรูปและนาม ที่ดำเนินไปในอิริยาบถต่าง ๆ ตลอดจนการคิดนึก ในปัจจุบันอารมณ์ ไตรลักษณ์ยังไม่ปรากฏชัดแจ้ง ปัญญาเป็นได้ทั้งโลกียะ และ โลกุตตระ สติปัฏฐาน ๔ เป็นการพิจารณาที่มุ่งถึงอารมณ์หรือภูมิของวิปัสสนา

๕. เจริญสติปัฏฐาน เป็นการเจริญสัมโพชฌงค์

โพธิปักขิยธรรม คือ ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ เป็นธรรมเกื้อหนุนแก่มรรค ทำให้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ จัดว่าเป็นแนวปฏิบัติที่บริบูรณ์ เพื่อความดับทุกข์ มี ๓๗ ประการ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมืองค์

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

บรรดาโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนั้น สติปัญญา ๔ เป็นธรรมหลักในการเจริญวิปัสสนา เพราะเมื่อเจริญสติปัญญา ๔ ในกองรูป เวทนา จิตและสภาวะธรรม โดยกำหนดรู้อารมณ์ที่เห็น ได้ยิน สัมผัส และจิตที่กำหนดรู้ในปัจจุบันขณะ ก็ชื่อว่าเจริญสัมมัตตปัญญา ๔ กล่าว คือ ไม่เปิดโอกาสให้อกุศลเกิดขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปอีกด้วย และในขณะที่เดียวกันยังก่อให้เกิดวิปัสสนากุศล ซึ่งยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น พร้อมทั้งยังเป็นการพัฒนาวิปัสสนากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและเจริญไปบุลย์ถึงระดับมรรคกุศล จึงกล่าวได้ว่า ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมเจริญวิปัสสนากำหนดรู้สภาวะธรรมนั้น ก็เท่ากับกำลังเจริญสัมมาวายามะหรือสัมมัตตปัญญา ๔ ซึ่งได้แก่^{๕๒}

- (๑) พยายามป้องกันไม่ให้อกุศลเกิดขึ้น
- (๒) พยายามขจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
- (๓) พยายามทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
- (๔) พยายามทำกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและพัฒนาให้บริบูรณ์

เมื่อเจริญสัมมัตตปัญญา ๔ ชื่อว่า เจริญอิทธิบาท ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา เมื่อเจริญอิทธิบาท ๔ ชื่อว่า เจริญอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญญินทรีย์ เมื่อเจริญอินทรีย์ ๕ ชื่อว่าเจริญพละ ๕ คือ สัทธาพละ วิริยะพละ สติพละ สมธิพละ ปัญญาพละ เมื่อเจริญพละ ๕ ชื่อว่าเจริญโพชฌงค์ ๗ คือ สติ ธรรมวิจย วิริยะ ปิณีต ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา เมื่อเจริญโพชฌงค์ ๗ ชื่อว่าเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสมาธิ สัมมาสมาธิ จึงกล่าวได้ว่า ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมเจริญสติปัญญา ๔ เท่ากับเจริญโพธิปักขิยธรรมไปพร้อมกัน ดังในคัมภีร์เนติอรรถกถากล่าวว่า

เมื่อภิกษุเจริญสติปัญญา ๔ อยู่ สัมมัตตปัญญา ๔ ข้อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา เมื่อเธอยังเจริญสัมมัตตปัญญา ๔ อยู่ อิทธิบาท ๔ ข้อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา เมื่อเจริญอิทธิบาท ๔ อยู่ อินทรีย์ ๕ ข้อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา เมื่อเจริญอินทรีย์ ๕ อยู่ พละ ๕ ข้อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา เมื่อเจริญพละ ๕ อยู่ โพชฌงค์ ๗ ข้อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา เมื่อเจริญโพชฌงค์ ๗ อยู่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ข้อมถึงความบริบูรณ์ด้วยภาวนา ถ้ามว่า

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวงศ์ปฏิปทา, หน้า ๖๔.

เพราะเหตุใด ตอบว่า เพราะโพธิปักขิยธรรม ทั้งปวงที่ดำเนินไปสู่การตรัสรู้มีลักษณะอย่าง เดียวกัน โดยลักษณะนำหมู่สัตว์ออกจากสังสารวัฏ ธรรมเหล่านั้นย่อมถึงความบริบูรณ์ด้วย ภาวนา เพราะมีลักษณะเหมือนกัน^{๕๓}

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ย่อมประชุมพร้อมกันเสมอ เพราะโพธิปักขิยธรรมทั้ง ๓๗ ต้องบำเพ็ญไปพร้อมๆกันอยู่เช่นนี้ ต่างแต่ว่าในขณะที่กำลังปฏิบัติอยู่นั้นเป็นเพียงบุรพภาค มรรค(มรรคอันมีส่วนในเบื้องต้น)จึงยังไม่เป็นธรรมสมังคี ต่อเมื่อถึง สัจจานุโลมิกญาณ (อนุโลมญาณ)ถึงอริยมรรค(มรรคญาณ คือ ญาณ ๑๔)จึงจะเป็นธรรมสมังคีแท้ โพธิปักขิย ธรรมทั้ง ๓๗ ประการจึงจะเกิดขึ้นพร้อมกันอย่างบริบูรณ์ในคัมภีร์ฎีกาธรรมจักกัปปวัตตน- สุตร หน้า ๗๒ กล่าวว่า โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนี้จัดเป็นคุมแห่งพระธรรมจักร ดังมี ข้อความว่า

โพธิปักขิยธรรมทั้งปวง คือ พระสติปัญญา ๔ ทั้ง ๓๗ ประการนี้จัดเป็นคุมแห่ง พระธรรมจักรนั้น เพราะเหตุว่าเป็นที่ประชุมแห่งพระปฏิจสุมุปบาทธรรมมีอวิชาและ สังขารเป็นต้นเป็นเดิม แท้จริงพระโยคาวจรเจ้าพระสติปัญญาและพระสัมมัปปธาน พระ อธิปัตถนั้นก็ดีเจริญพระอินทรีย์ พละ โพชฌงค์และอังกัจจิกมรรคก็ดี จะได้ปราศจาก พิจารณาสังขารและวิญญูณ ปราศจากพิจารณานามรูปและสพายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทานนั้นหามิได้ แต่ล้วนพิจารณาสังขารเป็นอารมณ์ พิจารณานามรูปเป็นอารมณ์ พิจารณาสพายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นอารมณ์สิ้นด้วยกันเหตุนี้ พระโพธิปักขิยธรรม ๓๗ มีพระสติปัญญาเป็นอาทินี้ จึงจัดเป็นคุมเป็นที่ประชุมแห่งก่า อันกล่าว คือ พระปฏิจสุมุ- ปบาทธรรมทั้งปวง นักปราชญ์สันนิษฐานเถิดว่า พระธรรมเทศนาอันพระศาสดาจารย์ตรัส เทศนานั้นมีพระโพธิปักขิยธรรมเป็นคุม มีพระปฏิจสุมุปบาทเป็นกำลัง มีพระจตุราริยสังข์ เป็นกตรัสเทศนานั้นมีอตตะไหวถึงกัน สำแดงแต่คุมก็ไหวถึงตลอดก่าตลอดอง สำแดงแต่ก่ง ก็ไหวตลอดก่าตลอดคุม สำแดงแต่กำลังก็มีนัยอันไหวตลอดคุมตลอดอง^{๕๔}

^{๕๓} ุรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, หน้า ๖๕.

^{๕๔} ุรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา, หน้า ๖๖.

๖. สติปัญญา ๔ ประเภท

การเจริญสติปัญญานี้ เป็นวิธีปฏิบัติธรรมที่นิยมกันมาก และยกย่องนับถือกันอย่างสูง ถือว่ามีพร้อมทั้งสมณะและวิปัสสนาในตัว ผู้ปฏิบัติอาจเจริญสมณะจนได้มานอย่างที่จะกล่าวถึงในเรื่องสัมมาสมาธิอันเป็นองค์มรรคข้อที่ ๘ ก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนาตามแนวสติปัญญานี้ไปจนถึงที่สุดก็ได้หรือจะอาศัยสมาธิเพียงขั้นต้นๆ เท่าที่จำเป็นมาประกอบเจริญแต่วิปัสสนาฝ่ายเดียวตามแนวสติปัญญานี้ ไปจนถึงที่สุดก็ได้ วิปัสสนา เป็นหลักปฏิบัติสำคัญในพระพุทธศาสนาที่ได้ยินได้ฟังกันมาก พร้อมกับที่มีความเข้าใจไขว่ไขว่อยู่มากเช่นเดียวกัน จึงเป็นเรื่องที่ควรทำความเข้าใจตามสมควร จากการศึกษาคร่าวๆ ในเรื่องสติปัญญาต่อไปนี้ จะช่วยให้เกิดความเข้าใจในความหมายของวิปัสสนาดีขึ้น ทั้งในแง่สาระสำคัญ^{๕๕} ขอบเขตความกว้างขวางและความยืดหยุ่นในการปฏิบัติ ตลอดจนโอกาสที่จะฝึกฝนปฏิบัติ โดยสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตของคนทั่วไป ว่าเป็นไปได้และมีประโยชน์เพียงใด เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ไม่ได้มุ่งอธิบายเรื่องวิปัสสนาโดยตรง คงมุ่งเพียงให้เข้าใจวิปัสสนาเท่าที่มองเห็นได้จากสาระสำคัญของสติปัญญานี้เท่านั้น

ก) กายานุปัสสนา การพิจารณากาย คือการมีสติกำหนดพิจารณากาย หรือตามคัมภีร์ทันกายมี ๑๔ ข้อ ได้แก่ พิจารณาลมหายใจเข้าออก อิริยาบถ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน สัมผัสสัญญาคืออิริยาบถย่อย มีการเหยียดก้น เป็นต้น ปฏิภาณคืออาการ ๓๒ ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม และป่าช้า ๘ รวมเป็น ๑๔ ข้อ

(๑) อานาปานสติคือ ไปในที่สงัด นั่งขัดสมาธิตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก โดยอาการต่างๆ

(๒) กำหนดอิริยาบถ คือ เมื่อยืน เดิน นั่ง นอน หรือร่างกายอยู่ในอาการอย่างใดๆ ก็รู้ชัดในอาการที่เป็นอยู่นั้นๆ

(๓) สัมผัสสัญญา คือ มีสัมผัสสัญญาในการกระทำและความเคลื่อนไหวทุกอย่าง เช่น การก้าวเดินการเหลียวมอง การเหยียดมือ นุ่งห่มผ้า กิน ดื่ม เคี้ยว ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การตื่น การหลับการพูด การนั่ง เป็นต้น

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๑๐.

(๔) ปฏิภูมมนสิการ คือ พิจารณาร่างกายของตนตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ซึ่งมีส่วนประกอบที่ไม่สะอาดต่างๆ มากมายมารวมๆ อยู่ด้วยกัน

(๕) ธาตุมนสิการ คือ พิจารณาร่างกายของตน โดยให้เห็นแยกประเภท เป็นธาตุ๔ แต่ละอย่างๆ

(๖) นวสีวติกา คือ มองเห็นศพที่อยู่ในสภาพต่างๆ กัน โดยระยะเวลา ๕ ระยะเวลา ตั้งแต่ตายใหม่ๆ ไปจนถึงกระดูกผุแล้วในแต่ละกรณีนั้น ให้ย้อนมานึกถึงร่างกายของตน ว่าก็จะต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน

จากการศึกษาพบว่าการกำหนดรู้ในกาย เป็นการกำหนดเห็นสภาวะรูปที่มีการเกิดดับ เห็นการเปลี่ยนแปลง ตามรู้ตามเห็นอย่างต่อเนื่องติดต่อกัน ไปอยู่ตลอดเวลา การตามรู้ตามเห็นดังนี้เป็นการกำหนดกายานุปัสสนาสติปัญญา

ข เวทนานุปัสสนา การตามรู้ทันเวทนา คือเมื่อเกิดความรู้สึกสุขก็ดีทุกข์ก็ดีเฉย ๆ ก็ดีทั้งที่เป็นชนิดสามิส และนิรามิส ก็รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้นๆ เวทนามี ๕ ข้อ

ก จิตตานุปัสสนา การตามรู้ทันจิต คือจิตของตนในขณะนั้นๆ เป็นอย่างไร เช่น มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิหลุดพ้น ยังไม่หลุดพ้น ฯลฯ ก็รู้ชัดตามที่มันเป็นอยู่ในขณะนั้นๆ อาการต่าง ๆ ของจิตมี ๑๖ ข้อ

ง ัมมมานุปัสสนา การตามรู้ทันธรรม คือการมีสติกำหนดพิจารณาสภาพธรรมต่าง ๆ มี ๕ ข้อ ได้แก่ นิ वर्ณ ๕ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔

(๑) นิ वर्ณคือ รู้ชัดในขณะนั้นๆ ว่า นิ वर्ณ ๕ แต่ละอย่างๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว ละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปอย่างไร รู้ชัดตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้นๆ

(๒) ชั้น ๕ คือ กำหนดรู้ว่าชั้น ๕ แต่ละอย่าง ก็อะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ดับไปได้อย่างไร^{๕๖}

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๑๑.

(๓) อายตนะ คือ รัชต์ในอายตนะภายในภายนอกแต่ละอย่าง ๆ รัชต์ในสัญโญชน์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอายตนะนั้น ๆ รัชต์ว่าสัญโญชน์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไรที่เกิดขึ้นแล้ว ละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปอย่างไร

(๔) โภชนงค์ คือ รัชต์ในขณะนั้น ๆ ว่า โภชนงค์๗ แต่ละอย่าง ๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้นได้อย่างไรที่เกิดขึ้นแล้ว เจริญเต็มบริบูรณ์ได้อย่างไร

(๕) อริยสัจ คือ รัชต์อริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง ๆ ตามความเป็นจริง ว่าคืออะไร เป็นอย่างไรในตอนท้ายของทุกข้อที่กล่าวนี้มีข้อความอย่างเดียวกันว่าภิกษุพิจารณาเห็นภายในภายใน(ของตนเอง) อยู่บ้าง พิจารณาเห็นภายในภายในภายนอก (=ของคนอื่น) อยู่บ้าง พิจารณาเห็นภายในภายใน ทั้งภายในภายนอกอยู่บ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเสื่อมสิ้นไปในกายอยู่บ้าง พิจารณาเห็นธรรมคือความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไปในกายอยู่บ้าง ก็แล มีสติปรากฏชัดว่า “กายมีอยู่” เพียงพอเป็นความรู้และพอสำหรับระลึกเท่านั้น แลเธอเป็นอยู่อย่างไม่อิงอาศัย และไม่ยึดมั่นสิ่งใดๆ ในโลก

จากใจความย่อของสติปัญญาที่แสดงไว้แล้วนั้น จะเห็นว่า สติปัญญา (รวมทั้งอนุปัสสนาด้วย) ไม่ใช่หลักการที่จำ กัดว่า จะต้องปลีกตัวหลบลิไปนั่งปฏิบัติอยู่นอกสังคมหรือจำเพาะในกาลเวลาตอนใดตอนหนึ่ง โดยเหตุนี้ท่านผู้รู้จึงสนับสนุนให้นำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันทั่วไป

จากข้อความในคำแสดงสติปัญญาแต่ละข้อข้างต้น จะเห็นได้ว่า ในเวลาปฏิบัตินั้น ไม่ใช่ใช้สติเพียงอย่างเดียว แต่มีธรรมข้ออื่น ๆ ควบอยู่ด้วยธรรมที่ไม่บังถึงไว้ก็คือสมาธิซึ่งจะมีอยู่ด้วยอย่างน้อยในขั้นอ่อน ๆ พอใช้สำหรับการนี้ ส่วนธรรมที่ระบุไว้ด้วย ได้แก่

(ก) อาตปปี= มีความเพียร (ได้แก่องค์มรรคข้อ ๖ คือสัมมาวายามะ ซึ่งหมายถึงเพียรระวังป้องกันและละความชั่ว กับเพียรสร้างและรักษาความดี)

(ข) สัมปชาโน = มีสัมปชัญญะ (คือตัวปัญญา ได้แก่สัมมาทิฐิ)^{๕๗}

(ค) สติมา = มีสติ (หมายถึงสติที่กำลังพูดถึงนี้คือสัมมาสติ)

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๑๒.

ข้อนำสังเกตคือ สัมปชาโน ซึ่งแปลว่ามีสัมปชัญญะ สัมปชัญญะนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นธรรมที่มักปรากฏควบคู่กับสติ สัมปชัญญะก็คือปัญญา ดังนั้น การฝึกฝนในเรื่องสตินี้จึงเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการพัฒนาปัญญานั้นเอง สัมปชัญญะ หรือ ปัญญา ก็คือ ความรู้ ความเข้าใจตระหนักชัดต่อสิ่งที่สติกำหนดไว้ นั่น หรือต่อการกระทำในกรณีนั้นว่า มีความมุ่งหมายอย่างไร สิ่ง ที่ทำนั้น เป็นอย่างไร ปฏิบัติต่อ มันอย่างไร และไม่เกิด ความหลงหรือความเข้าใจผิดใด ๆ ขึ้นมาในกรณีนั้น ๆ

ข้อความต่อไปที่ว่า “กำจัดอกิขมาและโทมนัสในโลกละเสียได้” แสดงถึงท่าทีที่เป็นผลจากการมีสติสัมปชัญญะว่าเป็นกลาง เป็นอิสระ ไม่ถูกกิเลสผูกพัน ทั้งในแง่จิตใจอยากได้ และขัดเคืองเสียใจในกรณีนั้นๆ

ข้อความต่อท้ายเหมือน ๆ กันของทุกข้อที่ว่า “มองเห็นความเกิดความเสื่อมสิ้นไป” นั้น แสดงถึงการพิจารณาเข้าใจตามหลักไตรลักษณ์ จากนั้น จึงมีทัศนคติที่เป็นผลเกิดขึ้น คือการมองและรู้สึกต่อสิ่งเหล่านั้น ตามภาวะของมันเอง เช่นที่ว่า “กายมีอยู่” เป็นต้น ก็หมายถึงรับรู้ความจริงของสิ่งนั้นตามที่เป็นอย่างนั้นของมันเอง โดยไม่เอาความรู้สึกสมมติ และยึดมั่นต่าง ๆ เข้าไปสวมใส่ให้มัน ว่าเป็นคน เป็นตัวตน เป็นเขา เป็นเรา หรือกายของเรา เป็นต้น ท่าทีอย่างนี้ก็คือท่าทีแห่งความเป็นอิสระ ไม่อิงอาศัย คือไม่ขึ้นต่อสิ่งนั้นสิ่งนี้ที่เป็นปัจจัยภายนอก และไม่ยึดมั่นสิ่งต่าง ๆ ในโลกด้วยคณหาอุปาทาน

เพื่อให้มองเห็นเนื้อหาความชัดเจนยิ่งขึ้น ขอยกบาลีที่สำคัญมาแปลและแสดงความหมายไว้โดยย่อ ดังนี้

กาเย กายานุปสสี แปลว่า พิจารณาเห็นกายในกาย คือมองเห็นในกายว่าเป็นกาย มองเห็นกายตามสภาวะซึ่งเป็นที่ประชุมหรือประกอบกันเข้าแห่งส่วนประกอบ คืออวัยวะน้อยใหญ่ต่าง ๆ ไม่ใช่มองเห็นกายเป็นเขาเป็นเรา เป็นนายนั้นนางนี้ เป็นของฉัน ของคนนั้น คนนี้ หรือเห็นชายนั้นหญิงนี้ ในผลในชน ในหน้าตา เป็นต้น หมายความว่าเห็นตรงตามความเป็นจริง ตรงตามสภาวะ ให้สิ่งที่ดูตรงกันกับสิ่งที่เห็น คือ ดูกายก็เห็นกาย ไม่ใช่ดูกาย ไพล่ไปเห็นนาย ก. บ้าง ดูกาย ไพล่ไปเห็นคนชังบ้าง ดูกายไพล่เห็นเป็นคนชอบอยากชมบ้าง เป็นต้น เข้าคติคำของโบราณจารย์ว่า “สิ่งที่ถูกมองไม่เห็น ไพล่ไปเห็นสิ่งที่ไม่ได้ดู, เมื่อไม่เห็น ก็หลงติดกับ เมื่อติดอยู่ก็พันไปไม่ได้”

อาตาศรี สมบุชาโน สติมา แปลว่า มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ ได้แก่มี สัมมาวายามะ สัมมาทิฏฐิและสัมมาสติ^{๕๘} ซึ่งเป็นองค์มรรคประจำ ๓ ข้อ ที่ต้องใช้ควบไป ด้วยกันเสมอในการเจริญองค์มรรคทั้งหลายทุกข้อ ความเพียรคอยหนุนเร้าจิต ไม่ให้ย่อท้อ หดหู่ไม่ให้ร้อล้าหรือถอยหลัง จึงไม่เปิดช่องให้อกุศลธรรมเกิดขึ้น แต่เป็นแรงเร่งให้จิตเดิน รุดหน้าไป หนุนให้อกุศลธรรมต่างๆเจริญยิ่งขึ้น สัมปชัญญะคือ ตัวปัญญาที่พิจารณาและรู้เท่า ทันอารมณ์ที่สติกำหนดทำให้ไม่หลงไหลไปได้ และเข้าใจถูกต้องตามสภาวะที่เป็นจริง สติ คือ ตัวกำหนดจับอารมณ์ไว้ ทำให้ตามทันทุกขณะไม่ลืมนั่นและพลาดสับสน

วิเนยฺย โลก อภิขฌาโทมนสฺส แปลว่า กำจัดอภิขฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ หมายความว่า เมื่อปฏิบัติเช่นนี้ จิตใจก็จะปลอดโปร่งเบิกบาน ไม่มีทั้งความติดใจอยากได้ และความขัดใจเสียใจ เข้ามาครอบงำรบกวน

อดฺธิ กาโยติ วา ปนสฺส สติ ปจฺจุปฏฺฐิตา โหติ ยาวเทว ฌาณเมตฺตตาย ปฏิสฺสติมตฺตตาย แปลว่า เธอมีสติปรากฏชัดว่า “กายมีอยู่” เพียงเพื่อเป็นความรู้ และพอสำหรับระลึกเท่านั้น คือ มีสติกำหนดชัดเจนตรงความจริงว่า มีแต่กาย ไม่ใช่สัตว์ บุคคล หญิงชาย ตัวตน ของ ตน ของเขา ของใคร เป็นต้น ทั้งนี้เพียรเพื่อเป็นความรู้และสำหรับใช้ระลึก คือ เพื่อเจริญ สติสัมปชัญญะ หรือเพื่อให้สติปัญญาเจริญเพิ่มพูน มิใช่เพื่อจะคิดฟุ้งเพื่อละเมอฝัน ประุ่งแต่ง ฟ้ามเฟือไป แม้ในเวทนา จิต และธรรม ก็พึงเข้าใจอย่างเดียวกันนี้

อนิสฺสโต จ วิหฺรติ แปลว่า และเธอเป็นอยู่ไม่อิงอาศัย คือ มีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ ขึ้นต่อสิ่งใด ไม่เอาใจไปฝากไว้กับสิ่งนั้นสิ่งนั้น บุคคลนั้นบุคคลนี้เป็นต้น ว่าตามหลัก คือ ไม่ ต้องเอาตัณหาและทิฏฐิเป็นที่อิงอาศัย หรือไม่ต้องขึ้นต่อตัณหาและทิฏฐินั้น เช่น เมื่อรับรู้ ประสบการณ์ต่าง ๆ ก็รับรู้โดยตรงตามที่สิ่งนั้น ๆ เป็นอยู่ ไม่ต้องอาศัยตัณหาและทิฏฐิมาช่วย วาดภาพระบายสีเสริมแต่งและกล่อมให้เคลิ้มไปต่าง ๆ โดยฝากความคิดนึกจินตนาการและ สุขทุกข์ไว้กับตัณหาและทิฏฐินั้น เป็นต้น

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๑๓.

น จ กิณฺจ โลก อุปาทิยติ แปลว่า อีกสิ่งไม่ถึม่นอะไร ๆ ในโลก คือ ไม่ยึดติด ถึม่นสิ่งใด ๆ ไม่ว่าจะเป็รรูป หรือเวทนา หรือสัณฺญา หรือ สัณฺขาร หรือวิญฺญาณ ว่าเป็ร อตฺตา หรืออตฺตานียา เช่นว่าเป็รตัวตน เป็รของตน เป็รตน

สรุปได้ว่าการเจริญสติปัฏฐาน เป็รแนวทางการเจริญวิปัสสนาที่ทำให้เกิดปัญญา หยั่งเห็นรูปรนามตามความเป็นจริง เมื่อจิตรู้รูปรนามตามความเป็นจริงแล้วจิตย่อมถึม่น ถึม่นความยึดมั่นถึม่น ว่าเป็รเรา เป็รเขา เป็รสัตว์ บุคคล ไตรลักษณะญาณย่อมเกิดแก่บุคคลผู้นั้น จิตย่อมหยั่งถึม่นถึงอริยสัจ ๔ ได้อย่างแท้จริง การเจริญสติปัฏฐานกับการเจริญวิปัสสนาจึงเหมือนกัน การกำหนดอนุปัสสนาจึงเป็รการกำหนดวิปัสสนาด้วยเช่นกัน โดยการกำหนด สติอยู่กับฐานทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม เมื่อสติพร้อมบริบูรณ์แล้วมรรคผล นิพพานย่อมเกิดแก่บุคคลผู้นั้น

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง ศึกษาอนุปัสสนาที่ปรากฏในจูฬสังกตสูตร มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในจูฬสังกตสูตร และเพื่อศึกษาหลักการของ อนุปัสสนา ในการปฏิบัติ วิปัสสนากวนาเฉพาะใน จูฬสังกตสูตร โดยศึกษาค้นคว้าจากในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยการเรียบเรียงข้อมูล ตรวจสอบความถูกต้องเนื้อหา และนำมาบรรยายเชิงพรรณนา

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๑. เนื้อหาหลักธรรมจูฬสังกตสูตร

จูฬสังกตสูตร เป็นพระสูตรที่มีลักษณะการสนทนาธรรมระหว่างพระพุทธเจ้าและพระสังกนิกธรรณ พระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวลีกะ มีเนื้อหาที่กล่าวถึงชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใชตัวตน

จากการศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในจูฬสังกตสูตร พบว่า ชั้น ๕ ได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มีสถานะที่เป็นของไม่เที่ยง มีสถานะเป็นทุกข์ และมีสถานะเป็นอนัตตา มีสภาพเป็นไตรลักษณ์จะกำหนดรู้ได้ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ เท่านั้น

๒. หลักปฏิบัติธรรมในจูฬสังกตสูตร

หลักปฏิบัติธรรมที่ปรากฏในจูฬสังกตสูตร ซึ่งมีข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรคือ จากบทสนทนาดังระหว่างพระอัสสชิ กับสังกนิกธรรณก็ดี และสังกนิกธรรณได้วาทะกับพระพุทธเจ้าก็ดี ผู้วิจัยเห็นว่าหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าและพระอัสสชิได้กล่าวนั้น เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นขบวนการ พิจารณาชั้น ๕ อยู่เนื่อง ๆ ให้เกิดปัญญาปรากฏเห็นไตรลักษณ์ชัดเจน โดยแยกออกเป็น ๓ ประเด็นคือ หลักการพิจารณาชั้น

๕ กับอนิจจา หลักการพิจารณาขั้น ๕ กับทุกขตา และหลักการพิจารณาขั้น ๕ กับอนัตตา โดยกล่าวถึงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณไม่เที่ยง ไม่ใช่อัตตา ขั้น ๕ ไม่เที่ยง ก็คือ อนิจจัง ขั้น ๕ ไม่ใช่อัตตา ก็หมายถึงขั้น ๕ เป็นอนัตตา และในอาการไม่เที่ยงก็คือ ทุกขตา

ส่วนในบทสรุปท้ายของการได้วาทะ สัจจนิกรนถ์ได้ทูลถามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นความรู้ ถึงวิธีการปฏิบัติตามหลักคำสอน ของสาวกและภิกษุ จนสามารถออกจากทุกข์ และสำเร็จเป็นพระอรหันต์ พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการพิจารณาขั้น ๕ (วิปัสสนา-อนุปัสสนา) ด้วย กิริยา อาการ ตามรู้ขึ้นอยู่กับ ในขั้น ๕ คือการพิจารณาขั้น ๕ ให้เห็น ลักษณะทั้ง ๓ คือ อนิจจังลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ จนเกิดปัญญาเห็นชัดแจ้ง ในไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) และเอาเป็นอารมณ์ ของวิปัสสนาภาวนา จนหลุดพ้น เข้าสู่นิพพาน พ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง

๓. หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

จากการศึกษาเนื้อหาหลักธรรมในจุฬาสัจจกสูตร พบว่า มีหลักธรรมที่สำคัญในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ ขั้น ๕ และการเจริญอนุปัสสนา วิปัสสนา จากการตรวจสอบเนื้อหาตามลำดับพระสูตร พบว่า หลักขั้น ๕ และหลักการปฏิบัติอธิบายถูกต้องสอดคล้องกับพระพุทธวจนะ

ในการศึกษาครั้งนี้ พบว่า ขั้น ๕ มีสภาวะของความไม่เที่ยง มีสภาวะที่เป็นทุกข์ และมีสภาวะที่เป็นอนัตตา หลักธรรมในจุฬาสัจจกสูตร ที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้แก่ สัจจนิกรนถ์ จึงว่าด้วยขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเราไม่สามารถที่จะไปบังคับบัญชา ไม่ให้เกิด ไม่ให้แก่ เจ็บ และตายดังปรารถนาได้ เปรียบเป็นบุคคลซึ่งอยู่ในการปกครองของพระมหากษัตริย์ผู้ได้รับราชาภิเษกแล้ว ที่ต้องการจะฆ่าใครรับทรัพย์ใคร เนรเทศใครก็ได้ และหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบคือหลักไตรลักษณ์อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์พิจารณา ไม่มียึดมั่นถือมั่นด้วยว่า ขั้น ๕ ว่าเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอตตาของเรา

จากการที่จะเห็นสภาวะต่างๆเหล่านั้น ได้ก็ต้องกำหนดรู้ในขั้น ๕ ให้ติดต่อก่อนเนื่องอยู่ตลอดเวลา ปัญญาที่พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงของ รูป นาม ที่เนื่องมาจากการ

เห็นเป็นประจักษ์แห่งความเกิดขึ้นและดับไป ในขณะที่กำหนดรูรูปร่าง อยู่ นั่นแหละ ปัญญาที่ชื่อว่า อนิจจานุสสนา ปัญญาที่พิจารณาเห็นความทนอยู่ไม่ได้ของรูปร่าง ที่เนื่องมาจากการพบเห็นเป็นประจักษ์แห่งการเบียดเบียน โดยอาการเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ติดต่อกันอยู่อย่างไม่ขาดสาย ในขณะที่กำหนดรูรูปร่างตามสภาวะอยู่นั้นแหละปัญญาที่ชื่อว่า ทุกขานุสสนา ปัญญาที่พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ไม่มีแก่นสารปราศจากการบังคับบัญชาของรูปร่างที่เนื่องมาจากการพบเห็นเป็นประจักษ์แห่งความไม่ใช่ตน เรา เขา โดยอาการเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปติดต่อกันอยู่อย่างไม่ขาดสาย ในขณะที่กำหนดรูรูปร่างตามสภาวะอยู่ ปัญญาที่ชื่อว่า อนัตตานุสสนา และวิธีการกำหนดให้รูรูปร่างตามความเป็นจริงได้ก็คือ การเจริญสติปัฏฐาน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๑. ข้อเสนอแนะในการนำข้อมูลไปใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษามุ่งประเด็นศึกษา การเจริญ อนุสสนา และหลักธรรม ในจุฬาสัจจสูตรเท่านั้น ซึ่งเป็นเนื้อหาที่กล่าวถึง ชั้นที่ ๕ โดยมีรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มีสภาพเป็นไตรลักษณ์ ผู้จะนำข้อมูลไปใช้ในการศึกษาหรืออ้างอิง ควรจะศึกษาเรื่อง อินทรีย์ เรื่องธาตุ อริยสัจสี่ และปฏิจสมเด็จพระพุทธเจ้าเพิ่มเติมด้วย ดังนั้น ผู้จะนำข้อมูลไปใช้อ้างอิงควรศึกษาเนื้อหาเหล่านี้ เพิ่มเติมในจุฬาสัจจสูตร และพระสูตรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

๒. ข้อเสนอแนะในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งต่อไป เพื่อให้ข้อมูลในการศึกษาเรื่องนี้ มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ผู้ศึกษาควรเริ่มศึกษาในรายละเอียดของหลักธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในจุฬาสัจจสูตร คือ

- ก) การศึกษาหลักของไตรลักษณ์ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ข) การศึกษาเรื่องชั้นที่ ๕ ในพระสูตรอื่น ๆ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาและอรรถกถา แปล. ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

ขุนสรรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). ลักษณะที่จตุกะแห่งปรมัตถธรรม.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท คัลเลอร์ส โฟร์ จำกัด, ๒๕๓๗.

ฉันทนา อุดสาหลักษณ์. พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธน

รัชการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒.

นายวรรณสิทธิ์ ไชยยะเสวี. คู่มือการศึกษาพระพุทธศาสนาพื้นฐาน. กรุงเทพมหานคร :

หจก. ทิพยสุทธิ จำกัด, ๒๕๔๕.

ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัครคัมภักมัญฐานจริยะ. วิปัสสนาธุระ. กรุงเทพมหานคร :

C 100 DESIGN CO. LTD, ๒๕๐๐.

ปิยทัสสี ภิกขุ. วิมุตติธรรม. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ธรรมสภา, ๒๕๕๑.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๕ ราชบัณฑิต) พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์

ชุด ศัพท์วิเคราะห์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง และขยายความ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

_____ **ไตรลักษณ์**. กรุงเทพฯ มหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธรักษาของธรรมสภา ๒๕๕๔.

_____ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพฯ มหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท เอส.อาร์.พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘.

พระพุทธโฆสเถระรจนา. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อ.จ. อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง.

คัมภีร์วิสุทธิมรรค. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

พระมหาสมปอง มุกิโต. **คัมภีร์ อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์ พรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ **ธาตุวัตตอุลลังคปาฐนิสสยะ**. แปลโดย พระราชปริยัติโมลี

(อุปลโม). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.พ.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. นครปฐม : โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วน ซีไอเอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐.

_____ **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. แปลโดย พระคันธสาราภิงค์. นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด

ซีไอเอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐.

_____ **วิปัสสนาขุณี**. แปลโดย จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด

ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๑.

_____ **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วน

จำกัด ไทยรายวันการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๕.

พระอาจารย์ ดร. กัททันตะ อาสภมหาเถระ ชัมมาจารย์ยะ อัครมหากรรมฐานาจารย์ยะ รจนา.

ปฐมวิปัสสนวงศ์ ในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อัมรินทร์ -

พรีนติ้ง, ๒๕๕๔.

พระอุตรคุณาธิการ. **พจนานุกรม บาลี-ไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร -

จำกัด, ๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถาน**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์

พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวังสปฏิปทา**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก. ประยูรสาส์นไทย, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระนิพนธ์. **ปฐมสมโพธิกถา**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัทธรรมสภา, ๒๕๕๔.

อภิธรรมโชติกวิทยาลัย. **วิปัสสนากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

นางสาวอัญญา ศุภวรรณมิตร. “ศึกษาไตรลักษณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔. เฉพาะกรณี การปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน” **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

นายจิรโชติ สงวนปิยะพันธ์. “ศึกษาผัสสะเจตสิก กับการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ๗ เดือน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

นายันทพล โรจนโกศล. “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องขั้น ๕ กับการบรรลุธรรม ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระครูประคุณสรกิจ (สุชาติ ชีโนโร). “ศึกษาวิธีการสอนวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางของวิเวกอาศรม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระมหานิยม สีส้วโร (เสนาริน). “ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเรื่องอนัตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (ปรัชญา)**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาประเสริฐ มนุชเสวี (พรหมจันทร์). “ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติอานาปานสติกาวนา เฉพาะกรณีคำสอนพุทธทาสภิกขุ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระแสนปราชญ์ ฐิตสทุโธ (เสาศิริ). “ศึกษาเชิงวิเคราะห์สติปัญญาในกัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พรรณราย รัตน์ไพฑูรย์, “การศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัญญา ๔ . ศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชหมานูณี (โชดก ฉฺยานสิทฺธิ)”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

ภาคผนวก

มหาจุฬาทิปิฎกั สุตตฺตฺนปิฎกเก มชฌิมนิกายเ มูลปณณาสกปาลี

อนุสฺสรณียั พุทฺทฺชาสเส ๒๕๐๐

๕. ฉุพฺสจฺจกสฺสฺตฺต

[๓๕๓] เขวมฺเม สฺคฺ:- เอกํ สฺมยํ ภคฺวา เวธํลยิํ วิหริติ มหาเวเน กุฎฺทา-
การธํดาธยั. เตน โข ปน สฺมยเณ สฺจจโก นิคณฺชปฺคฺโต เวธํลยิํ ปฏฺิวสฺสฺติ
ภสฺสฺสฺปวาทโก ปณฺชิตฺวาโท สฺารสฺมมโต พุทฺชนสฺสฺ. โส เวธํลยิํ ปริสฺสฺติ เหว
วาคํ ภาสฺสฺติ “นาหิํ คํ ปสฺสฺสฺมิ สฺมณิํ วา พฺราหฺมณิํ วา สฺงฆิํ คณิํ คณฺจารยิํ,
อปี อรหณฺคํ สฺมมาสฺมฺพุทฺธํ ปฏฺิจานมานํ, โย มยา วาเทณ วาหิํ สฺมารทฺโฆ น
สฺงกมฺเปยฺย น สฺมปกมฺเปยฺย น สฺมปเวเชยฺย, ยสฺสฺ น กจฺเจหิ เตทา มุจฺเจยฺย,
อญฺจเจปาลี อเจคณิํ วาเทณ วาหิํ สฺมารภยฺย, สฺมิ มยา วาเทณ วาหิํ สฺมารทฺธา
สฺงกมฺเปยฺย สฺมปกมฺเปยฺย สฺมปเวเชยฺย. โโก ปน วาโท มนุสฺสฺสฺกฺตฺสฺ”ติ.

อถ โข อายสฺมา อสฺสฺสฺสิ ปุพฺพนหฺสฺมยิํ นิวาเสคฺวา ปคฺตจฺจวราทาย เวธํลยิํ
ปึณฺทาย ปาวิสิ. อทฺทสา โข สฺจจโก นิคณฺชปฺคฺโต เวธํลยิํ ชงฺฆาวิหาริ
อนุจฺงกมาโน อนุจิจฺจมาโน อายสฺมนฺคํ อสฺสฺสฺสิ ทฺวโศว อากจฺจนฺคํ; ทิสฺวาน,
เยนายสฺมา อสฺสฺสฺสิ, เตนฺปสฺงกมิ; อปสฺงกมิตฺวา อายสฺมคฺวา อสฺสฺสฺสิ นาสฺสฺสิ สฺมโมทิ;
สฺมโมทณิํ กถิํ สฺารณิํ วิคิธํเรคฺวา เอกมฺนคํ อฏฺจํสฺสิ. เอกมฺนคํ จิโต โข
สฺจจโก นิคณฺชปฺคฺโต อายสฺมนฺคํ อสฺสฺสฺสิ เอกทฺโวจ “กถิํ ปน โโก อสฺสฺสฺสิ สฺมโณ
โคคโม สฺวเก วิเนติ? กถิํภาคา จ ปน สฺมณฺสฺสฺ โคคมฺสฺสฺ สฺวเกสฺสฺ อนุสฺสาสนิํ
พฺหุตา ปวคฺคฺคิ”ติ. เหว โข อคฺคิเวสฺสฺน ภคฺวา สฺวเก วิเนติ, เหวภาคา จ
ปน ภคฺวโต สฺวเกสฺสฺ อนุสฺสาสนิํ พฺหุตา ปวคฺคฺคิ “รฺมึ ภิภฺชเว อนิจฺจํ, เวทนา
อนิจฺจา, สฺญณา อนิจฺจา, สฺงขารวา อนิจฺจา, วิญฺญาณิํ อนิจฺจํ; รฺมึ ภิภฺชเว
อนคฺตา, เวทนา อนคฺตา, สฺญณา อนคฺตา, สฺงขารวา อนคฺตา, วิญฺญาณิํ อนคฺตา;
สฺพเพ สฺงขารวา อนิจฺจา, สฺพเพ รฺมฺมา อนคฺตา”ติ. เหว โข อคฺคิเวสฺสฺน ภคฺวา
สฺวเก วิเนติ, เหวภาคา จ ปน ภคฺวโต สฺวเกสฺสฺ อนุสฺสาสนิํ พฺหุตา ปวคฺคฺคิ.

วคฺค]

๕. จุฬจกฺค

ทุฏฺฐํ วก โภ อสฺสชฺช อสฺสํมุห, เย มยฺ เหววาทิ สมนํ โคตมํ อสฺสํมุห;
อปฺเปว นาม มยฺ กทาจิ กรหจิ เตน โภตา โคตเมน สทฺธิ สฺมาคฺจฺเจยฺยาม,
อปฺเปว นาม ตียา โภจิวทว กถาสฺตฺตาโป, อปฺเปว นาม ตสฺมา ปาปกา ทิวฺจิจฺคา
วิเวเจยฺยามาติ.

[๓๕๔] เตน โช ปน สมนเณ ปณฺจมนฺตทานิ ติจฺจณฺวิสฺตทานิ สฺนถาคาว
สฺนนิปตฺตานิ โหนฺติ เณจิวทว กรณฺเณน. อถ โช สจฺจโก นิคฺคณฺสฺปฺคฺโค, เชน
เต ติจฺจณฺ, เตนฺปสฺงฺกมิ; อฺปสฺงฺกมิคฺวา เต ติจฺจณฺ เอตทวโจ “อภิกฺกมนฺคฺ โภนฺโต
ติจฺจณฺ, อภิกฺกมนฺคฺ โภนฺโต ติจฺจณฺ; อชฺช เม สมนเณน โคตเมน สทฺธิ กถาสฺตฺตาโป
ภวิสฺสํติ. สเจ เม สมนเณ โคตโม ตถา ปตฺทิวฺจิสฺสํติ, ยถา จิ เม ฉาตณฺณคฺเรน
สํวเณน อสฺสํชฺชานา นาม ภิกฺกุนา ปตฺทิวฺจิจิ. เสยฺยถาปิ นาม พทฺวา ปุริสํ
ทิสฺสโถมิกํ เหวกํ โถเมตฺ คเหตุว อากทฺเจยฺย ปริกทฺเจยฺย สฺมฺปริกทฺเจยฺย;
เฮวเมวาทิ สมนํ โคตมํ วาเทน วาทิ อากทฺจฺมิสฺสํมิ ปริกทฺจฺมิสฺสํมิ
สฺมฺปริกทฺจฺมิสฺสํมิ. เสยฺยถาปิ นาม พทฺวา โสณฺทิกากมฺมกาโร มหนฺคํ โสณฺทิกาก
กิตฺตณฺ คมฺภีเว อทฺกรทเท ปกฺขิปฺคฺวา กณฺเณ คเหตุว อากทฺเจยฺย ปริกทฺเจยฺย
สฺมฺปริกทฺเจยฺย; เฮวเมวาทิ สมนํ โคตมํ วาเทน วาทิ อากทฺจฺมิสฺสํมิ ปริกทฺ
จฺมิสฺสํมิ สฺมฺปริกทฺจฺมิสฺสํมิ. เสยฺยถาปิ นาม พทฺวา ปุริสํ โสณฺทิกากคฺโค ถาถิ
กณฺเณ คเหตุว โอชฺชเนยฺย นิตฺทฺชฺชเนยฺย นิปฺโปเจยฺย; เฮวเมวาทิ สมนํ โคตมํ
วาเทน วาทิ โอชฺชณฺมิสฺสํมิ นิตฺทฺชฺชณฺมิสฺสํมิ นิปฺโปจิสฺสํมิ. เสยฺยถาปิ นาม กุณฺชโร
สฺจฺจวิหายน คมฺภีโร ปกฺขรณฺ โอคาเหตุว สํณโรจิกํ นาม กิพฺพิชฺชาคํ กิพฺพิ;
เฮวเมวาทิ สมนํ โคตมํ สํณโรจิกํ มณฺเเว กิพฺพิชฺชาคํ กิพฺพิสฺสํมิ. อภิกฺกมนฺคฺ
โภนฺโต ติจฺจณฺ, อภิกฺกมนฺคฺ โภนฺโต ติจฺจณฺ; อชฺช เม สมนเณน โคตเมน สทฺธิ
กถาสฺตฺตาโป ภวิสฺสํ”ติ. คคฺเรกฺจฺเจ ติจฺจณฺ เหวมาหิสุ “กิ สมนเณ โคตโม
สจฺจกฺค นิคฺคณฺสฺปฺคฺคสฺสํ วาทิ อวโรเปสฺสํติ? อถ โช สจฺจโก นิคฺคณฺสฺปฺคฺโค

๑ ส.อ. ยถาสฺส ๒ ส.อ. นิจฺฉาเทยฺย; ค. นิปฺโปเจยฺย

มธุนิมิกาย มุตปนุณาตก

[๔. มหายนก

ตมณตต โคตมตต วาหิ อารโเบตตตคิ. เขกจเจ ติจจถวี เอมมาหังสุ “กั โด
ภวมาโน ตัจจโก นิคณจปะตโต, โย ภควโต วาหิ อารโเบตตตคิ, อถ โช ภควา
ตัจจกตต นิคณจปะตตตต วาหิ อารโเบตตตคิ. อถ โช ตัจจโก นิคณจปะตโต
ปนจจมคเตหิ ติจจถวีสเตหิ ปริวโต, เยน มหาวนั กุฎฏาคารธาดา, เทนุปลังกมิ.

[๓๕๕] เตน โช ปน ตมเณ ตมพหุตา ภิกขุ อพโภกาเต จงกมนคิ. อถ
โช ตัจจโก นิคณจปะตโต, เยน เต ภิกขุ, เทนุปลังกมิ; อุปลังกมิตวา เต ภิกขุ
เอตทโวจ “กหนนุโช โภ เอตทหิ โส ภว โคตโม วิหริตี? ทถตณกามา หิ มยั
คั ภวณคั โคตมนุ”ติ. เอต อคคิเวตตตณ ภควา มหาวนั อชฺโฆคาเหตุวา
อณณตวตตมึ รุกขมุตเต ทิวาวิหารี นิสินโนติ. อถ โช ตัจจโก นิคณจปะตโต
มหคิยา ติจจถวิปริธาย ตทธี มหาวนั อชฺโฆคาเหตุวา, เยน ภควา, เทนุปลังกมิ;
อุปลังกมิตวา ภควตา ตทธี ตมโมทหิ; ตมโมทนยั กถั ตารณยั วัตติตาเวตวา
เอกมณคั นิสิติ. เตปปี โช ติจจถวี อปเปกจเจ ภควณคั อภิวาเทตวา เอกมณคั
นิสิติสุ. อปเปกจเจ ภควตา ตทธี ตมโมทิสุ; ตมโมทนยั กถั ตารณยั วัตติตาเวตวา
เอกมณคั นิสิติสุ. อปเปกจเจ, เยน ภควา, เตนชชติมปะณาเมตวา เอกมณคั นิสิติสุ.
อปเปกจเจ ภควโต ตนคิเก นามโคคคั ตาเวตวา เอกมณคั นิสิติสุ. อปเปกจเจ
คุนทิสฺฐตา เอกมณคั นิสิติสุ.

[๓๕๖] เอกมณคั นิสินโน โช ตัจจโก นิคณจปะตโต ภควณคั เอตทโวจ
“ปุจฺเจยยาหิ ภวณคั โคตมึ กิณฺจิทเว ทถ; ตเจ เม ภว โคตโม โอภาตัง
กโรติ ปนหุตต เวยยากรณายา”ติ. ปุจฺจ อคคิเวตตตณ ยทาทงชตตี. กถั ปน
ภว โคตโม ตาวเก วิเนตี? กถัภาคา จ ปน โภโต โคตมตต ตาวเกตฺตุ อนุธาสนี
พหุตา ปวตฺตคิติ. เอว โช อหิ อคคิเวตตตณ ตาวเก วิเนมิ, เอวภาคา จ ปน เม
ตาวเกตฺตุ อนุธาสนี พหุตา ปวตฺตคิติ “ฐูปิ ภิกขเว อนิจจํ, เวทนา อนิจฺจา, ตมฺเณ
อนิจฺจา, ตงฺขารวา อนิจฺจา, วิณฺณยานิ อนิจฺจํ; ฐูปิ ภิกขเว อนคฺคา, เวทนา อนคฺคา,
ตมฺเณ อนคฺคา, ตงฺขารวา อนคฺคา, วิณฺณยานิ อนคฺคา; ตพฺเพ ตงฺขารวา อนิจฺจา,

วคฺค]

๕. จุฬจจกตฺต

ตฺทเพ ชมฺมา อนคฺตา”ติ. เอวํ โข อหํ อคฺคิเวสฺสํ สํวเก วิเนมิ, เอวํภาคา จ ปน เม สํวเกสฺส อนุสํสํนี้ พหุตา ปวคฺคตฺตํติ. อูปมา มํ โภ โคตม ปฏฺิภาตฺตํติ. “ปฏฺิภาตฺตํ ตํ อคฺคิเวสฺสํนา”ติ ภคฺวา อโวจ.

เสยฺยถาปํ โภ โคตม ยะ เกจิมะ พิชฺคามภุคฺคามา อุกฺกมํ วิรูปฺหํ เวปฺลฺลํ อปชฺชนฺติ, ตฺทเพ เต ปจฺฉิ นิสฺสําย ปจฺฉิยํ ปตฺติจฺจาย, เอวเมเต พิชฺคามภุคฺคามา อุกฺกมํ วิรูปฺหํ เวปฺลฺลํ อปชฺชนฺติ. เสยฺยถาปํ วา ปน โภ โคตม ยะ เกจิมะ พทฺทกรณฺเฑยา กมฺมมฺหตา กรฺยณฺติ, ตฺทเพ เต ปจฺฉิ นิสฺสําย ปจฺฉิยํ ปตฺติจฺจาย, เอวเมเต พทฺทกรณฺเฑยา กมฺมมฺหตา กรฺยณฺติ. เอวเมว โข โภ โคตม รูปฺคฺตายํ บุริสฺสํคฺคโถ รูปะ ปตฺติจฺจาย ปฺนฺณํ วา อปฺนฺณํ วา ปสฺสวติ, เวทนคฺตายํ บุริสฺสํคฺคโถ เวทนายํ ปตฺติจฺจาย ปฺนฺณํ วา อปฺนฺณํ วา ปสฺสวติ, สลฺยคฺตายํ บุริสฺสํคฺคโถ สลฺยณายํ ปตฺติจฺจาย ปฺนฺณํ วา อปฺนฺณํ วา ปสฺสวติ, สํขารคฺตายํ บุริสฺสํคฺคโถ สํขารเวสฺสํ ปตฺติจฺจาย ปฺนฺณํ วา อปฺนฺณํ วา ปสฺสวติ, วิญฺญาณคฺตายํ บุริสฺสํคฺคโถ วิญฺญาณเณ ปตฺติจฺจาย ปฺนฺณํ วา อปฺนฺณํ วา ปสฺสวตฺตํติ.

นหุ คฺคฺวํ อคฺคิเวสฺสํ เอวํ วเทสิ “รูปํ เม อคฺตา, เวทนา เม อคฺตา, สลฺยนา เม อคฺตา, สํขารนา เม อคฺตา, วิญฺญาณํ เม อคฺตา”ติ? อหํ หิ โภ โคตม เอวํ วทามิ “รูปํ เม อคฺตา, เวทนา เม อคฺตา, สลฺยนา เม อคฺตา, สํขารนา เม อคฺตา, วิญฺญาณํ เม อคฺตา”ติ, อยฺยจ มหตํ ชนคฺาติ.

กํ หิ เต อคฺคิเวสฺสํ มหตํ ชนคฺา กริสฺสํติ? อิงฺฆ คฺคฺวํ อคฺคิเวสฺสํ สํกํเยว วาทํ นิพฺเพเจหํติ. อหํ หิ โภ โคตม เอวํ วทามิ “รูปํ เม อคฺตา, เวทนา เม อคฺตา, สลฺยนา เม อคฺตา, สํขารนา เม อคฺตา, วิญฺญาณํ เม อคฺตา”ติ.

[๓๕๗] เตนหิ อคฺคิเวสฺสํ คณฺเฑเวคฺคต ปฏฺิปุจฺฉิสฺสํมิ, ยถา เต ชเมยฺย, คฺคา นํ พฺยากรเวยฺยาสิ. ตํ กํ มณฺเฑสิ อคฺคิเวสฺสํ? วคฺคเยยฺย รณฺโฆ ชคฺคิยสฺส

มธุมนิกาย มุตปนุณาสก

[๔. มหายมต

มธุราวตคฺคตฺตํ ตถสมฺมึ วิชิตเ วโส ฆาเตตายํ วา ฆาเตคฺคฺ ฆาเปตายํ วา ฆาเปคฺคฺ
 ปพฺพาเซตายํ วา ปพฺพาเซคฺคฺ, เสยฺยถามิ รณฺโณ ปเสนทิสฺส โกถตฺตํ, เสยฺยถามิ
 วา ปน รณฺโณ มาครตฺตํ อฆาตคฺคตฺตํ เวทหิปุคฺคตฺตํ. วคฺคฺเตยฺย โภ โคตม
 รณฺโณ ฆคฺคตฺตํ มธุราวตคฺคตฺตํ ตถสมฺมึ วิชิตเ วโส ฆาเตตายํ วา ฆาเตคฺคฺ
 ฆาเปตายํ วา ฆาเปคฺคฺ ปพฺพาเซตายํ วา ปพฺพาเซคฺคฺ, เสยฺยถามิ รณฺโณ ปเสนทิสฺส
 โกถตฺตํ, เสยฺยถามิ วา ปน รณฺโณ มาครตฺตํ อฆาตคฺคตฺตํ เวทหิปุคฺคตฺตํ.
 อิมตฺตมฺมึ หิ โภ โคตม ตํฆานํ คณานํ. เสยฺยถํ? วชฺชนํ มตฺตณํ วคฺคตฺตํ ตถสมฺมึ
 วิชิตเ วโส ฆาเตตายํ วา ฆาเตคฺคฺ ฆาเปตายํ วา ฆาเปคฺคฺ ปพฺพาเซตายํ วา
 ปพฺพาเซคฺคฺ. ทิ ปน รณฺโณ ฆคฺคตฺตํ มธุราวตคฺคตฺตํ, เสยฺยถามิ รณฺโณ ปเสนทิสฺส
 โกถตฺตํ, เสยฺยถามิ วา ปน รณฺโณ มาครตฺตํ อฆาตคฺคตฺตํ เวทหิปุคฺคตฺตํ.
 วคฺคฺเตยฺย โภ โคตม วคฺคตฺตํ มรหตฺตํ.

คํ ทิ มณฺณตฺตํ อคฺคิเวตฺตํ? ยํ ควํ เหวํ วเทติ “รฺมฺมึ เม อคฺคตฺ”ติ, วคฺคตฺ
 เต ตถสมฺมึ รฺมฺเป วโส “เอวํ เม รฺมฺมึ โหคฺ, เหวํ เม รฺมฺมึ มา อโหสิ”ติ. เหวํ
 วคฺคเต ตจฺจโก นิคณฺจปฺคฺโต คฺคณฺหึ อโหสิ. ทฺคฺคตฺมฺมึ โช ภควา ตจฺจกํ นิคณฺจ-
 ปฺคฺคํ เขตทโวจ “คํ ทิ มณฺณตฺตํ อคฺคิเวตฺตํ? ยํ ควํ เหวํ วเทติ “รฺมฺมึ เม
 อคฺคตฺ”ติ, วคฺคตฺ เต ตถสมฺมึ รฺมฺเป วโส “เอวํ เม รฺมฺมึ โหคฺ, เหวํ เม รฺมฺมึ มา
 อโหสิ”ติ. เหวํ วคฺคเต ทฺคฺคตฺมฺมึ โช ตจฺจโก นิคณฺจปฺคฺโต คฺคณฺหึ อโหสิ. อถ โช
 ภควา ตจฺจกํ นิคณฺจปฺคฺคํ เขตทโวจ “พฺยากโรหิทานิ อคฺคิเวตฺตํ, นทานิ เต
 คฺคณฺหึภาวตฺตํ ทาโต; โย โภจฺ อคฺคิเวตฺตํ ตถาคเตน ยาวคฺคตฺตํ ตฺหรมฺมิกํ ปณฺหุํ
 ปฺญฺจโ จ น พฺยากโรติ, เขตฺเตเวตฺตํ ตคฺคธา มุทฺธา มตฺตํ”ติ.

เตน โช ปน ตมฺเยน วชฺรปาณํ ยกฺโข ฉายตํ วชฺริ อาทาย อาทคฺคํ
 ตมฺปชฺชตฺตํ ตฺโรตฺตํ ตจฺจกตฺตํ นิคณฺจปฺคฺคตฺตํ อฺปฺริเวหายตํ จิโต โหติ
 “ตจฺจยํ ตจฺจโก นิคณฺจปฺคฺโต ภควา ยาวคฺคตฺตํ ตฺหรมฺมิกํ ปณฺหุํ ปฺญฺจโ จ น
 พฺยากโรตฺตํ, เขตฺเตเวตฺตํ ตคฺคธา มุทฺธํ มาเตตฺตํ”ติ. คํ โช ปน วชฺรปาณํ

วคฺค]

๕. รุพตจฺจกตฺต

ยภฺชํ ภคฺวา เจว ปตฺตติ, ตจฺจโก จ นิคฺคจฺปฺตฺโต. อถ ไช ตจฺจโก นิคฺคจฺปฺตฺโต
ภิกฺโก ตํวคฺคโค โดมหญฺจชาโต ภคฺวณฺตํเยว ตาณฺนิ คเวตฺตี ภคฺวณฺตํเยว เตณฺนิ คเวตฺตี
ภคฺวณฺตํเยว ตฺรณฺนิ คเวตฺตี ภคฺวณฺตํ อเขตทวโจ “ปฺจฺฉนฺตฺต มํ ภวํ โคตโม,
พฺยฺยภริตฺตํ”ติ.

[๓๕๗] ตํ ก็ มณฺเฑติ อคฺคิเวตฺตํ? ยํ ตวํ เหวํ วเทติ “รุบฺบํ เม อคฺคตา”ติ,
วคฺคติ เต ตตฺถํ รุเป วโส “เฮวํ เม รุบฺบํ โหตุ, เหวํ เม รุบฺบํ มา อโหสิ”ติ.
โน หิทํ โภ โคตม. มนฺตํโรหิ อคฺคิเวตฺตํ, มนฺตํกริตฺวา ไช อคฺคิเวตฺตํ
พฺยฺยภริหิ; น ไช เต ตฺนฺธิยติ ปฺริเมน วา ปจฺฉนฺมํ ปจฺฉนฺเมน วา ปฺริมํ. ตํ ก็
มณฺเฑติ อคฺคิเวตฺตํ? ยํ ตวํ เหวํ วเทติ “เวทนา เม อคฺคตา”ติ, วคฺคติ เต ตาย
เวทนาย วโส “เฮวํ เม เวทนา โหตุ, เหวํ เม เวทนา มา อโหสิ”ติ. โน หิทํ
โภ โคตม.

มนฺตํโรหิ อคฺคิเวตฺตํ, มนฺตํกริตฺวา ไช อคฺคิเวตฺตํ พฺยฺยภริหิ; น ไช เต
ตฺนฺธิยติ ปฺริเมน วา ปจฺฉนฺมํ ปจฺฉนฺเมน วา ปฺริมํ. ตํ ก็ มณฺเฑติ อคฺคิเวตฺตํ? ยํ
ตวํ เหวํ วเทติ “ตฺถวยา เม อคฺคตา”ติ, วคฺคติ เต ตาย ตฺถวยา วโส “เฮวํ
เม ตฺถวยา โหตุ, เหวํ เม ตฺถวยา มา อโหสิ”ติ. โน หิทํ โภ โคตม.

มนฺตํโรหิ อคฺคิเวตฺตํ, มนฺตํกริตฺวา ไช อคฺคิเวตฺตํ พฺยฺยภริหิ; น ไช เต
ตฺนฺธิยติ ปฺริเมน วา ปจฺฉนฺมํ ปจฺฉนฺเมน วา ปฺริมํ. ตํ ก็ มณฺเฑติ อคฺคิเวตฺตํ? ยํ
ตวํ เหวํ วเทติ “ตฺถวารา เม อคฺคตา”ติ, วคฺคติ เต เตตฺถํ ตฺถวาราเรตฺตํ วโส “เฮวํ เม
ตฺถวารา โหนฺตุ, เหวํ เม ตฺถวารา มา อโหสิ”ติ. โน หิทํ โภ โคตม.

มนฺตํโรหิ อคฺคิเวตฺตํ, มนฺตํกริตฺวา ไช อคฺคิเวตฺตํ พฺยฺยภริหิ; น ไช เต
ตฺนฺธิยติ ปฺริเมน วา ปจฺฉนฺมํ ปจฺฉนฺเมน วา ปฺริมํ. ตํ ก็ มณฺเฑติ อคฺคิเวตฺตํ?

๑ น.ม. ติสฺสํ เวทนายํ

มชฺฌิมนิกาย มุตฺตปณฺณาสก

[๔. มหายก

ยํ คจฺฉํ เหวํ วเทสึ “วิญฺญาณํ เม อตฺตทา”ติ, วตฺตติ เต ตสฺมึ วิญฺญาเณ วโส
“เอวํ เม วิญฺญาณํ โหตุ, เหวํ เม วิญฺญาณํ มา อโหสฺส”ติ. โน หิทํ โภ
โคตม.

มณฺธิกโรหิ อคฺคิเวสุตฺถน, มณฺธิกโรหิ ว โห อคฺคิเวสุตฺถน พฺยากโรหิ; น โห เต
สฺนุชฺชิตฺติ ปุริเมเน วา ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมเน วา ปุริมํ. ตํ กิ มณฺเฑสิ อคฺคิเวสุตฺถน? รุปํ
นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ. อนิจฺจํ โภ โคตม. ยํ ปนฺนาณิจฺจํ, ทฺถขํ วา ตํ สฺจํ
วาติ. ทฺถขํ โภ โคตม. ยํ ปนฺนาณิจฺจํ ทฺถขํ วิปริณามชฺชมํ. กถฺถํ นุ
ตํ สฺมนุสฺสํติคฺคํ “เอตํ มม, เอโสหฺมสฺสมิ, เอโส เม อตฺตทา”ติ. โน เหตํ โภ
โคตม.

ตํ กิ มณฺเฑสิ อคฺคิเวสุตฺถน? เวทนา ๑ เป ๑ สญฺญา ๑ เป ๑ สงฺขาราวา
๑ เป ๑ ตํ กิ มณฺเฑสิ อคฺคิเวสุตฺถน? วิญฺญาณํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วาติ. อนิจฺจํ
โภ โคตม. ยํ ปนฺนาณิจฺจํ, ทฺถขํ วา ตํ สฺจํ วาติ. ทฺถขํ โภ โคตม. ยํ
ปนฺนาณิจฺจํ ทฺถขํ วิปริณามชฺชมํ. กถฺถํ นุ ตํ สฺมนุสฺสํติคฺคํ “เอตํ มม, เอโสหฺมสฺสมิ,
เอโส เม อตฺตทา”ติ. โน เหตํ โภ โคตม.

ตํ กิ มณฺเฑสิ อคฺคิเวสุตฺถน? โย นุ โห ทฺถขํ อถฺถโน ทฺถขํ อฺปคฺโค ทฺถขํ
อชฺชโณสิโต ทฺถขํ “เอตํ มม, เอโสหฺมสฺสมิ, เอโส เม อตฺตทา”ติ สฺมนุสฺสํติคฺคิ, อปฺปี
นุ โห โส สํมํ วา ทฺถขํ ปริชาเนยฺเย, ทฺถขํ วา ปริกฺเขเปตฺตวา วิหเรยฺยา”ติ.
กิ หิ สฺยิยา โภ โคตม, โน หิทํ โภ โคตมาติ.

ตํ กิ มณฺเฑสิ อคฺคิเวสุตฺถน? นนุ คจฺฉํ เหวํ สฺนฺเต ทฺถขํ อถฺถโน ทฺถขํ อฺปคฺโค
ทฺถขํ อชฺชโณสิโต ทฺถขํ “เอตํ มม, เอโสหฺมสฺสมิ, เอโส เม อตฺตทา”ติ สฺมนุสฺสํติคฺคิ.
กิ หิ โน สฺยิยา โภ โคตม, เหวเมตํ โภ โคตมาติ.

มธุมนิกาย มุตปณฺณาสก

[๔. มหายมก

กกุฏกั กุฑกา กุฑกริศา ฤเต ปติฐฺชาเปยฺยํ. ยณฺณเทว หิ โส ฆนฺเต กกุฏโก
 ฆพํ อภินินฺนาเมยฺย. คัคฺเทว เต กุมารกา วา กุมาริกา วา กฏฺเจน วา กจฺเจน
 วา สณฺณินฺทเยยฺยํ สมนฺณเชยฺยํ สมนฺณิภวฺชเยยฺยํ. เชวณฺทิ โส ฆนฺเต กกุฏโก
 สพฺเพหิ ฆเพหิ สณฺณินฺเนหิ สมนฺณคฺเคหิ สมนฺณิภวฺคฺเคหิ อภพฺโพ คํ โปกฺขรณฺ์ ปุณ
 โยคฺริคฺคํ, เสยฺยถาปํ ปุพฺเพ. เชวเมว โช ฆนฺเต ยานิ สจฺจกตฺถํ นิคฺคณฺจปฺคฺคตฺถํ
 วิสฺสุทฺถายทานิ วิเสวิตานิ วิปฺสนฺทิตานิ, กานฺนิจฺ จานฺนิจฺ ทานิ ฆคฺควตา สณฺณินฺนทานิ
 สมนฺณคฺคทานิ สมนฺณิภวฺคฺคทานิ. อภพฺโพ จทานิ ฆนฺเต สจฺจโก นิคฺคณฺจปฺคฺคโต ปุณ
 ฆคฺควคํ อฺปฺสจฺจกมฺคฺคํ, ยทิตํ วาทาธิปฺปาโยคิ. เชวํ อฺคฺคเต, สจฺจโก นิคฺคณฺจปฺคฺคโต
 ทุมฺมุขํ ติจฺฉณฺวิปฺคฺคํ เชตทโวจ: อคฺคเมหิ คฺคํ ทุมฺมุข, อคฺคเมหิ คฺคํ ทุมฺมุข,
 มฺมุขโรตฺติ คฺคํ ทุมฺมุข; น มยํ ตยา สทฺธิ มนฺเตม, อธิ มยํ โภคา โคตฺเมน
 สทฺธิ มนฺเตม.

[๓๖๑] คฺคิฐฺจเตสา โภ โคตฺม อมหากณฺเจะว อณฺเณสณฺจ ปุณฺณสมณฺพฺราหฺม
 ณาณํ วาจา, วิตฺตํ วิตฺตํ มณฺเณ. กิคฺควตา จ นุ โช โภโต
 โคตฺมตฺถํ สวโก สวสนฺกโร โหติ โชวาทปฺคิโร, คฺคิณฺณวิจฺจิกฺโข วิคฺคกถฺกโก
 เวสฺวารชฺชปฺคฺคโต อปรปฺปจฺจโย สจฺจกตฺถเน วิหรคฺคิ. อธิ อคฺคิเวสฺสณฺ มม
 สวโก ยงฺกิลฺลิจฺ ฐมฺปี อคฺคิตานาคคปฺจฺจปฺปณฺ์ อชฺฉณคฺคํ วา พหิทฺธา วา โยพาริกํ
 วา สจฺจมํ วา หินฺ์ วา ปณฺ์คํ วา ยํ ทฺเว สนฺติเก วา, สพฺพิ ฐมฺปี “เนคํ
 มม, เนโสหฺมสฺสมิ, น เมโส อคฺคตา”ติ เชวเมคํ ยถาญฺคํ สมนฺนปฺปณฺเวยาย ปสฺสติ.
 ยา กาจิ เวทนา ๑ ป ๑ ยา กาจิ สณฺณเวา...เย เกจฺจ สจฺจวารา...ยงฺกิลฺลิจฺ วิชฺชเวาณํ
 อคฺคิตานาคคปฺจฺจปฺปณฺ์ อชฺฉณคฺคํ วา พหิทฺธา วา โยพาริกํ วา สจฺจมํ วา หินฺ์
 วา ปณฺ์คํ วา ยํ ทฺเว สนฺติเก วา, สพฺพิ วิชฺชเวาณํ “เนคํ มม,
 เนโสหฺมสฺสมิ, น เมโส อคฺคตา”ติ เชวเมคํ ยถาญฺคํ สมนฺนปฺปณฺเวยาย ปสฺสติ.
 เชคฺควตา โช อคฺคิเวสฺสณฺ มม สวโก สวสนฺกโร โหติ โชวาทปฺคิโร,

๑ ฉ.ม. ตานีปํ สพฺพานิ

วคฺค]

๕. จุฬจกฺกสฺสคฺค

คินฺนณวิจฺฉิโก โฉนฺนคคกโก เวธารชฺชปคฺคโต อปรปฺปจฺจโย สํคฺคสุธาธเน
ฉิหฺรคฺคิ.

กิตฺตาวตฺตา ปน โภ โคตม ภัทฺฐ อรหํ โหติ ชีณาสโว วุสฺสิตฺวา
กตกรณํโย โฉนฺนคคกโก อนุปรคฺคตสฺสคฺคโต ปริกฺขัณฺณภวสฺสโยชโน สํมมทญฺเฌ
วิมฺคฺคโตติ. อธิ อคฺคิเวธสฺน ภัทฺฐ ยงฺกนิจฺจ ฐปฺปํ อคฺคิตานาคคปจฺจบุปฺพนํ อชฺชคฺคตํ
วา พหิทฺธา วา โอปาริกํ วา สฺสุมํ วา หินํ วา ปณฺฑิตํ วา ยํ ทฺวเร สฺนคฺคิเก
วา, สฺพพํ ฐปฺปํ “เนคํ มม, เนโสหฺมสฺมิ, น เมโส อคฺคตา”ติ เชวเมคํ ยถาญฺคํ
สํมมปฺปณฺณาย ทิสฺวา อนุปรคฺคา วิมฺคฺคโต โหติ. ยถา กาจิ เวทนา ฯ เป ฯ ยถา กาจิ
สฺนคฺคา...เย เกจิ สฺนชารว...ยงฺกนิจฺจ วิชฺฌณณํ อคฺคิตานาคคปจฺจบุปฺพนํ อชฺชคฺคตํ วา
พหิทฺธา วา โอปาริกํ วา สฺสุมํ วา หินํ วา ปณฺฑิตํ วา ยํ ทฺวเร สฺนคฺคิเก วา,
สฺพพํ วิชฺฌณณํ “เนคํ มม, เนโสหฺมสฺมิ, น เมโส อคฺคตา”ติ เชวเมคํ ยถาญฺคํ
สํมมปฺปณฺณาย ทิสฺวา อนุปรคฺคา วิมฺคฺคโต โหติ. เชวคฺคาตฺตา โช อคฺคิเวธสฺน ภัทฺฐ
อรหํ โหติ ชีณาสโว วุสฺสิตฺวา กตกรณํโย โฉนฺนคคกโก อนุปรคฺคตสฺสคฺคโต
ปริกฺขัณฺณภวสฺสโยชโน สํมมทญฺเฌ วิมฺคฺคโต. เชวํ วิมฺคฺคคฺคิตโต โช อคฺคิเวธสฺน ภัทฺฐ
คฺคิตานาคคปจฺจบุปฺพนํ อชฺชคฺคตํ โหติ: ทธสฺนาคคปจฺจบุปฺพนํ อชฺชคฺคตํ
เยน. เชวํ วิมฺคฺคคฺคิตโต โช อคฺคิเวธสฺน ภัทฺฐ ตถาคคคคฺคเจว สกฺกโรติ คฺคฺคโรติ
มานคฺคิ ปุชฺเชติ “พุทฺโธ โส ภคฺวา โพราย ชฺมมํ เทเสติ, ทนฺโต โส ภคฺวา
ทมถาย ชฺมมํ เทเสติ, สฺนโต โส ภคฺวา สฺมถาย ชฺมมํ เทเสติ, คินฺนณ โส
ภคฺวา คฺคคณาย ชฺมมํ เทเสติ, ปรีนฺนพฺพุโต โส ภคฺวา ปรีนฺนพฺพานาย ชฺมมํ
เทเสติ”ติ.

[๑๖๒] เชวํ วุคฺคเต, สจฺจโก นิคฺคณจฺปคฺคโต ภคฺคณคํ เชวคฺคาตฺตา “มยฺเมว โภ
โคตม ฐิตํ, มยํ ปคฺคพฺภา, เย มยํ ภคฺคณคํ โคตมํ วาเทน วาเท อธาสาเททพฺพํ
อมณฺณิมฺห. สฺยิยา หิ โภ โคตม หคฺคิ ปภินฺนํ อธาชฺช ปรีสฺสสฺส โสคฺคิภาโว,

วศุค]

๕. จุฬลจกสกตุค

ทานะ ปุณณณจ ปุณณณหึ จ, คํ ทายกานํ สุชาย โหตุ”ติ. ยํ โช อคฺคิเวตฺถน
 ตาทิถํ ทกฺขิณณยํ อากมฺม อวิตฺตาคํ อวิตฺตโทถํ อวิตฺตโมหํ, คํ ทายกานํ ภวติถฺตติ.
 ยํ โช อคฺคิเวตฺถน มาทิสํ ทกฺขิณณยํ อากมฺม อวิตฺตาคํ อวิตฺตโทถํ อวิตฺตโมหํ, คํ คฺคฺคฺ
 ภวติถฺตติ.

จุฬลจกสกตุคํ นิฏฺฐิตํ ปณฺณมํ.

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปิ่นณาสกั เล่มที่ ๑๒ หน้า ๓๘๘.

จูฬสัจจกสูตร
ว่าด้วยสัจจกะ นิครนถบุตร สูตรเล็ก
อนุสาสนีของพระพุทธเจ้า

[๓๕๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ภูฏาคารศาลาป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ในสมัยนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรอาศัยอยู่ในกรุงเวสาลี เป็นนักโต้วาตะ พุคยกตน์ ว่าเป็นบัณฑิต ชนจำนวนมากยกย่องว่าเป็นผู้มีลัทธิตี เขากล่าวปราศรัยในที่ชุมนุม ในกรุงเวสาลีอย่างนี้

“สมณะหรือพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของ หมู เจ้าคนะ เป็นคณาจารย์ ผู้ปฏิบัติคุณ ว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อโต้ตอบวาตะกับเรา แล้วจะไม่ฟังประหม่า ไม่สะทกสะท้าน ไม่หวั่นไหว ไม่มีเหงื่อไหลจากรักเร่ เราไม่เห็นเลยแม้แต่คนเดียว หากเราโต้ตอบวาตะกับคนเสาะที่ไม่มิจิตใจ แม้คนเสาะนั้นโต้ตอบวาตะกับเรา ก็ต้อง ประหม่า สะทกสะท้าน หวั่นไหว ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงมนุษย์เลย”

ครั้งในเวลาเช้า ท่านพระอัสสชิครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงเวสาลี สัจจกะ นิครนถบุตรเดินเที่ยวเล่นอยู่ในกรุงเวสาลีได้เห็น ท่านพระอัสสชิเดินอยู่แต่ไกล จึงเข้าไปหา ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้ถามว่า “ท่านพระอัสสชิ พระสมณโคดมแนะนำพวกสาวกอย่างไร และคำสั่งสอนของพระสมณโคดมที่เป็นไปใน พวกสาวกโดยส่วนมากเป็นอย่างไร”

ท่านพระอัสสชิตอบว่า “อัคริเวสสนะ พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำสาวกทั้งหลายอย่างนี้ และคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคที่เป็นไปในสาวกทั้งหลายโดย ส่วนมากเป็นอย่างนี้ว่า ‘รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่อตตา เวทนาไม่ใช่อตตา สัญญาไม่ใช่อตตา สังขารทั้งหลายไม่ใช่อตตา วิญญาณไม่ใช่อตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อตตา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อตตา’ พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำสาวกทั้งหลายอย่างนี้”

และคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคที่เป็นไปในสาวกทั้งหลาย โดยส่วนมากเป็นอย่างนี้”

สัจจะ นิครนถบุตรกล่าวว่า “ท่านพระอัสสชิ ข้าพเจ้าได้ฟังว่าพระสมณโคดม มีวาตะอย่างนี้ ชื่อว่าฟังเรื่องที่คิด ทำอย่างไร ข้าพเจ้าจึงจะพบพระสมณโคดมนั้น และสนทนากันสักครั้ง ทำอย่างไร ข้าพเจ้าจึงจะปลดเปลื้องพระสมณโคดมจาก ทัฏฐิ์ชั่วนั้นได้”

สัจจะ นิครนถบุตรชวนเจ้าลิจฉวีไปฟังการไต่वाตะ

[๓๕๔] สมัยนั้น เจ้าลิจฉวีประมาณ ๕๐๐ พระองค์ ทรงประชุมกันอยู่ใน หอประชุมด้วยกรณีกิจบางอย่าง ครั้งนั้น สัจจะ นิครนถบุตรเข้าไปหาเจ้าลิจฉวี เหล่านั้น แล้วได้กล่าวกับเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นอย่างนี้ว่า

“ขอเจ้าลิจฉวีทั้งหลายจงไปด้วยกัน ขอเจ้าลิจฉวีทั้งหลายจงไปด้วยกัน วันนี้ ข้าพเจ้าจักสนทนากับพระสมณโคดม ถ้าพระสมณโคดมจักยืนยันตามคำที่ พระอัสสชิซึ่งเป็นพระสาวกรูปหนึ่งที่มีชื่อเสียงยืนยันแล้วแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักจุด กระจกแลกพระสมณโคดมไปมาด้วยคำต่อคำ ให้เป็นเหมือนบุรุษผู้มีกำลังจับแคะ มีขนยาวที่ขนแล้วจุดกระจกแลกไปมาจะนั้น หรือให้เป็นเหมือนคนงานในโรงสุรา ซึ่งกำลังวางเสื่อตำแพนสำหรับรอง แป้งสุราผืนใหญ่ในห้วงน้ำลึกแล้วจับที่มุมลาก ฟาดไปฟาดมาจะนั้น ข้าพเจ้าจักสกัดฟัดฟาดพระสมณโคดมด้วยคำต่อคำ ให้เป็น เหมือนบุรุษผู้มีกำลังซึ่งเป็นนักเลงจับถ้วยที่หูแล้วสกัดฟัดฟาดไปมาจะนั้น ข้าพเจ้า จักเล่นงานพระสมณโคดมเหมือนนักกีฬาเล่นกีฬาชักป่าน ให้เป็นเหมือนช้างที่มีวัย ล่วง ๖๐ ปี ลงสู่สระโบกขรณีที่มีน้ำลึกแล้วเล่นกีฬาชักป่านจะนั้น ขอเจ้าลิจฉวีทั้งหลายจงไปด้วยกัน ขอเจ้าลิจฉวีทั้งหลายจงไปด้วยกัน วันนี้ ข้าพเจ้าจักสนทนากับพระสมณโคดม”

บรรดาเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมจักกล่าวแย้ง ถ้อยคำของท่านสัจจะได้อย่างไร ที่แท้ ท่านสัจจะกลับจะกล่าวแย้งถ้อยคำของพระสมณโคดม” บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านสัจจะเป็นอะไร จึงกล่าวแย้งพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคได้ ที่แท้ พระผู้มีพระภาคกลับจะทรงกล่าวแย้งถ้อยคำของท่านสัจจะ”

ครั้งนั้น สัจจะ นิครนถบุตรมีเจ้าลิจฉวีประมาณ ๕๐๐ พระองค์ห้อมล้อมได้เข้าไปยังกุฎาคารศาลาปามหาวัน

[๑๕๕] สมัยนั้น ฤๅษีจำนวนมากกำลังจงกรมอยู่ ณ ที่กลางแจ้ง ครั้งนั้นสังกะนิครนถบุตรเข้าไปหาฤๅษีเหล่านั้นถึงที่จงกรมแล้วถามว่า “ท่านผู้เจริญบัดนี้ พระสมณโคดมอยู่ ณ ที่ไหน พวกข้าพเจ้าปรารถนาจะพบพระสมณโคดมพระองค์นั้น” ฤๅษีเหล่านั้นจึงตอบว่า “อัคริเวสสนะ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเสด็จเข้าไปสู่ป่ามหาวันประทับพักกลางวันที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง”

ลำดับนั้น สังกะนิครนถบุตรพร้อมด้วยเจ้าลิจฉวีจำนวนมากเข้าไปสู่ป่ามหาวันถึงที่ที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ แล้วทูลสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วจึงนั่ง ณ ที่สมควร แม้เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น บางพวกถวายขอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกทูลปราศรัยแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกประนมมือแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกประกาศชื่อและโคตรของตน ในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกก็นั่งนิ่งอยู่ ณ ที่สมควร

ปัญหาของสังกะนิครนถบุตร

[๑๕๖] สังกะนิครนถบุตรครั้งนั้นนั่งแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าพเจ้าขอถามท่านพระโคดมสักหน่อยหนึ่ง ถ้าท่านพระโคดมจะเปิดโอกาสที่จะตอบปัญหาแก่ข้าพเจ้า” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อัคริเวสสนะ ท่านประสงค์จะถามปัญหาใดก็ถามเถิด”

“ท่านพระโคดมแนะนำพวกสาวกอย่างไร คำสั่งสอนของท่านพระโคดมที่เป็นไปในพระสาวกทั้งหลาย โดยส่วนมากเป็นอย่างไร”

“เราแนะนำสาวกทั้งหลายอย่างนี้ และคำสั่งสอนของเราที่เป็นไปในสาวกทั้งหลาย โดยส่วนมากเป็นอย่างไรว่า ‘รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยงสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปไม่ใช่อตตา เวทนาไม่ใช่อตตา สัญญาไม่ใช่อตตา สังขารทั้งหลายไม่ใช่อตตา วิญญาณไม่ใช่อตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อตตา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่อตตา’ เราแนะนำสาวกทั้งหลายอย่างนี้และคำสั่งสอนของเราที่เป็นไปในสาวกทั้งหลาย โดยส่วนมากเป็นอย่างไร”

“ท่านพระโคดม ขอให้ข้าพเจ้าแสดงอุปมาถวาย”

“ขอเชิญท่านแสดงอุปมาเถิด”

“ท่านพระโคดม พืชพันธุ์ไม้เหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงความเจริญงอกงามไปบุลย์

พืชพันธุ์ไม้เหล่านั้นทั้งหมดต้องอาศัยแผ่นดิน อยู่ในแผ่นดิน จึงถึงความเจริญงอกงามไปพลูได้ หรือการงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่บุคคลต้องทำด้วยกำลัง การงานเหล่านั้นทั้งหมดบุคคลต้องอาศัยแผ่นดิน ต้องอยู่บนแผ่นดินจึงทำได้ แม้ฉันใดบุรุษบุคคลนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีรูปเป็นอตฺตา มีเวทนาเป็นอตฺตา มีสัญญาเป็นอตฺตา มีสังขารเป็นอตฺตา มีวิญญาณเป็นอตฺตา ต้องดำรงอยู่ในรูป เวทนา สัญญาสังขาร วิญญาณ จึงจะประสบบุญหรือบาปได้”

“อัคริเวสสนะ ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ‘รูปเป็นอตฺตาของเรา เวทนาเป็นอตฺตาของเรา สัญญาเป็นอตฺตาของเรา สังขารทั้งหลายเป็นอตฺตาของเรา วิญญาณเป็นอตฺตาของเรามีใช่หรือ’

“ท่านพระโคตม ข้าพเจ้ากล่าวอย่างนั้นจริง และหมู่ชนเป็นอันมากก็กล่าวอย่างนั้นว่า ‘รูปเป็นอตฺตาของเรา เวทนาเป็นอตฺตาของเรา สัญญาเป็นอตฺตาของเรา สังขารทั้งหลายเป็นอตฺตาของเรา วิญญาณเป็นอตฺตาของเรามีใช่หรือ’

“อัคริเวสสนะ หมู่ชนเป็นอันมากจักช่วยอะไรท่านได้ เชิญท่านยืนยันคำของท่านเถิด”

“ท่านพระโคตม เป็นความจริง ข้าพเจ้ากล่าวอย่างนี้ว่า ‘รูปเป็นอตฺตาของเรา เวทนาเป็นอตฺตาของเรา สัญญาเป็นอตฺตาของเรา สังขารทั้งหลายเป็นอตฺตาของเรา วิญญาณเป็นอตฺตาของเรา’

ทรงข้อนถามสัจจะ นิครนถบุตรด้วยอุปมา

[๑๕๗] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อัคริเวสสนะ ถ้าอย่างนั้น เราจักสอบถามท่านในข้อนี้เถิด ท่านเห็นควรอย่างไร ท่านควรตอบอย่างนั้น ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร พระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษก ๑ แล้ว เช่นพระเจ้าปเสนทิโกศล หรือพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรแห่งแคว้นมคธ มีอำนาจที่จะฆ่าคนที่ควรฆ่า ริมสมบัติคนที่ควรริบ เนรเทศคนที่ควรเนรเทศ ในพระราชอาณาเขตของพระองค์มีใช่หรือ”

สัจจะ นิครนถบุตรกราบทูลว่า “ท่านพระโคตม พระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว เช่นพระเจ้าปเสนทิโกศลหรือพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรแห่งแคว้นมคธ มีอำนาจที่จะฆ่าคนที่ควรฆ่า ริมสมบัติคนที่ควรริบ เนรเทศคนที่ควรเนรเทศ ในพระราชอาณาเขตของพระองค์ แม้แต่คณะผู้ปกครองเหล่านี้ คือ เจ้าวัชชีเจ้ามัลละก็มีอำนาจที่จะฆ่าคนที่ควรฆ่า ริมสมบัติคนที่ควรริบ เนรเทศคนที่ควรเนรเทศในพระราชอาณาเขตของ

พระองค์ ทำไมพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วเช่นพระเจ้าปเสนทิโกศลหรือพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรแห่งแคว้นมคธจะไม่มีอำนาจเล่า พระราชามหากษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วนั้น ต้องมีอำนาจแน่ และควรจะมีอำนาจ”

“อัคริเวสสนะ ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ‘รูปเป็นอตตาของเรา’ นั้น ท่านมีอำนาจในรูปนั้นว่า ‘รูปของเราจึงเป็นอย่างนั้นเกิดอย่างได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ’

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามอย่างนี้แล้ว สัจจกะ นิครนถบุตรก็นิ่งเสียพระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับสัจจกะ นิครนถบุตรเป็นครั้งที่ ๒ ว่า “อัคริเวสสนะท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวว่า ‘รูปเป็นอตตาของเรา’ นั้นท่านมีอำนาจในรูปนั้นว่า ‘รูปของเราจึงเป็นอย่างนั้นเกิด อย่างได้เป็นอย่างนี้เลย’ หรือ”เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามอย่างนี้แล้ว สัจจกะ นิครนถบุตรก็นิ่งเป็นครั้งที่ ๒

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสกับสัจจกะ นิครนถบุตรว่า “อัคริเวสสนะ บัดนี้ท่านจงตอบ ไม่ใช่เวลาที่ท่านจะนิ่ง ผู้ใดถูกตถาคตถามปัญหาที่ชอบแก่เหตุถึง ๓ ครั้งแล้วไม่ตอบ ศีรษะของผู้นั้นจะแตกเป็น ๗ เลี่ยงในที่นั่งนั่นเอง

ขณะนั้น ยักษ์วัชรปาณีถือกระบองเพชรมีไฟลุกโชติช่วงยืนอยู่ในอากาศเบื้องบน สัจจกะ นิครนถบุตรคิดว่า

“หากสัจจกะ นิครนถบุตรนี้ถูกพระผู้มีพระภาคตรัสถามปัญหาอันชอบธรรมถึง ๓ ครั้งแต่ไม่ยอมตอบ เราจะทุบศีรษะของเขาให้แตกเป็น ๗ เลี่ยง ณ ที่นี้แล”

พระผู้มีพระภาคกับสัจจกะ นิครนถบุตรเท่านั้นที่มองเห็นยักษ์วัชรปาณีนั้นในทันใดนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรตกใจกลัวจนขนพองสยองเกล้า แสวงหาพระผู้มีพระภาคเป็นที่ต้านทาน เป็นที่ป้องกัน เป็นที่พึ่ง ได้กราบทูลว่า “พระโคดมผู้เจริญของจงทรงถามเกิดข้าพเจ้าจะตอบ ณ บัดนี้”

หลักไตรลักษณ์

[๒๕๘] พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “อัคริเวสสนะ ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ‘รูปเป็นอตตาของเรา’ ท่านมีอำนาจในรูปนั้นว่า ‘รูปของเราจึงเป็นอย่างนั้นเกิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ’”

“สัจจะ นิครนถบุตรทูลตอบว่า “ข้อนี้มีได้เป็นดั่งนั้น พระโคตมผู้เจริญ”

“ท่านจงมนสิการ๒เกิด ครั้นมนสิการแล้วจึงตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อนหรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ‘เวทนาเป็นอตตาของเรา’ ท่านมีอำนาจในเวทนานั้นว่า ‘เวทนาของเราจึงเป็นอย่างนั้นเกิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ’”

“ข้อนี้มีได้เป็นดั่งนั้น พระโคตมผู้เจริญ”

“ท่านจงมนสิการเกิด ครั้นมนสิการแล้วจึงตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อนหรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ‘สัญญาเป็นอตตาของเรา’ ท่านมีอำนาจในสัญญานั้นว่า ‘สัญญาของเราจึงเป็นอย่างนั้นเกิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ’”

“ข้อนี้มีได้เป็นดั่งนั้น พระโคตมผู้เจริญ”

“ท่านจงมนสิการเกิด ครั้นมนสิการแล้วจึงตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อนหรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ‘สังขารทั้งหลายเป็นอตตาของเรา’ ท่านมีอำนาจในสังขารทั้งหลายเหล่านั้นว่า ‘สังขารทั้งหลายของเราจึงเป็นอย่างนั้นเกิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ’”

“ข้อนี้มีได้เป็นดั่งนั้น พระโคตมผู้เจริญ”

“ท่านจงมนสิการเกิด ครั้นมนสิการแล้วจึงตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อน หรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ‘วิญญาณเป็นอตตาของเรา’ ท่านมีอำนาจในวิญญาณนั้นว่า “วิญญาณของเราจึงเป็นอย่างนั้นเกิด อย่าได้เป็นอย่างนี้เลยหรือ”

“ข้อนี้มีได้เป็นดั่งนั้น พระโคตมผู้เจริญ”

“ท่านจงมนสิการเกิด ครั้นมนสิการแล้วจึงตอบ เพราะคำหลังกับคำก่อนหรือคำก่อนกับคำหลังของท่านไม่ตรงกัน ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระโคตมผู้เจริญ”

“สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข”

“เป็นทุกข์ พระโคตมผู้เจริญ

“สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะ
พิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา’

“ข้อนั้นไม่ควรเลย พระโคตมผู้เจริญ”

“ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขารทั้งหลาย
 ฯลฯ ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร วิญญาณ เที่ยง หรือไม่เที่ยง”

“ไม่เที่ยง พระโคตมผู้เจริญ”

“สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข”

“เป็นทุกข์ พระโคตมผู้เจริญ”

“สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะ พิจารณา
เห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา’

“ข้อนั้นไม่ควรเลย พระโคตมผู้เจริญ”

“ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ผู้ใดติดทุกข์ เข้าถึงทุกข์แล้ว ถลากลืน ทุกข์
แล้ว ยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา’ ผู้นั้นกำหนดรู้
ทุกข์ได้เอง หรือจะทำทุกข์ให้สิ้นไปแล้วจึงอยู่ มีบ้างหรือ”

“จะพึงมีได้อย่างไร ข้อนี้มีไม่ได้เลย พระโคตมผู้เจริญ”

“อัคริเวสสนะ ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านติดทุกข์
เข้าถึงทุกข์แล้ว ถลากลืนทุกข์แล้ว ยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็น
อิตตาของเรามีใช่หรือ’

“จะไม่มีอย่างไรได้ ข้อนี้ต้องเป็นดั่งนั้น พระโคตมผู้เจริญ”

ธัจจะ นิครนถบุตรยอมจำนน

[๓๕๕] “อัคริเวสสนะ บุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เที้ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้ ถือเอา
ผึ่งที่คมเข้าไปสู่ป่า เขาเห็นต้นกล้วยใหญ่ต้นหนึ่งในป่า มีต้นตรง กำลักรุ่น ยังไม่ออกปลี
เขาจึงตัดต้นกล้วยนั้นที่โคนต้น แล้วตัดยอด ลิดใบออก เขาไม่พบ แม้แต่กระพี้ แล้วจะพบ
แก่นได้จากที่ไหน แม้ฉันใด ท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถูกเรา ชักไซ้ ไล่เลียง สอบสวนใน
ถ้อยคำของตนเอง ก็เปล่า ว่าง แพ้ไปเอง ปราศรัยนี้ในที่ชุมนุมชนในกรุงเวสาลีว่า ‘สมณะหรือ
พราหมณ์ผู้เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ ที่ปฎิญาณตนว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ

เจ้า ได้ตอบวาทะกับเราแล้วจะไม่ฟังประหม่า ไม่สะทกสะท้าน ไม่หวั่นไหว ไม่มีเหงื่อไหล จากรักเรั้ เราไม่เห็นเลยแม้แต่คนเดียว หากเราได้ตอบวาทะกับต้นเสาที่ไม่มีจิตใจ แม้เสานั้น ได้ตอบวาทะกับเรา ก็ต้องประหม่า สะทกสะท้าน หวั่นไหว ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงมนุษย์เลย

อัครภิเวสสนะ หยาดเหงื่อของท่านบางหยาด หยดจากหน้าผากลงไปยังผ้าห่มแล้ว ตกลงที่พื้น ส่วนหยาดเหงื่อในกายของเราในบัดนี้ไม่มีเลย”

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงเปิดพระวรกายอันมีพระฉวีวรรณดุจทองคำในที่ชุมนุมชนนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว สัจจะ นิครนถบุตรถึงกับนั่งนิ่ง ก่อเงินคอดก กัมหน้า ชบเซา หมดปฏิกิภาณ

[๑๖๖๐] ครั้งนั้น เจ้าลิจฉวินามว่าทุมมุขะเห็นว่า สัจจะ นิครนถบุตรนั่งนิ่งก่อกอเงิน คอดก กัมหน้า ชบเซา หมดปฏิกิภาณ จึงกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ท่านพระโคดม ขอให้ข้าพเจ้าแสดงอุปมาถวาย”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ทุมมุขะ ขอเชิญท่านแสดงอุปมาเถิด”

เจ้าลิจฉวินั้นกราบทูลว่า “ในที่ใกล้บ้านหรือนิคม มีสระโบกขรณีอยู่สระหนึ่งในสระนั้นมีปูอยู่ตัวหนึ่ง พวกเด็กชายหญิงเป็นจำนวนมากออกจากบ้านหรือนิคมนั้นไปถึงสระโบกขรณินั้นแล้วก็ลงไปจับปูขึ้นจากน้ำ วางไว้บนบก ปูนั้นส่ายก้ามไปทางใดเด็กเหล่านั้นก็คอยต้อย ตี ทูปก้ามปูนั้นด้วยไม้บ้าง ด้วยกระบือบ้าง เมื่อปูนี้ก้ามหักหมดแล้ว ก็ไม่อาจลงสู่สระโบกขรณินั้นเหมือนก่อนได้ แม้ฉันใด ทิฏฐิที่เป็นเสี้ยนหนาม ที่เข้าใจผิด และที่กวดแกว่งบางอย่างของสัจจะ นิครนถบุตร ถูกพระองค์หัก โคน ลบ ล้างเสียแล้ว บัดนี้ สัจจะ นิครนถบุตรก็จะไม่มาใกล้พระองค์เพื่อโต้วาทะอีก ฉะนั้นเหมือนกัน”

เมื่อเจ้าลิจฉวินามว่าทุมมุขะกล่าวอย่างนี้แล้ว สัจจะ นิครนถบุตรจึงพูดว่า“เจ้าทุมมุขะ ท่านหยุดเถิด หยุดเถิด ท่านพูดมากนัก ข้าพเจ้าไม่ได้พูดกับท่านข้าพเจ้าพูดกับท่านพระโคดมต่างหาก”

พระสาวกผู้ปฏิบัติตามคำสอน

[๑๖๑] (สังกะ นิครนบุตร) ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วก็กราบทูลว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ คำพูดนี้เป็นของข้าพเจ้าและของพวกสมณพราหมณ์เหล่าอื่นหยุดไว้ก่อน ถ้อยคำนั้นอาจเป็นแต่คำเพื่อเจ้อ พุคเพื่อกันไป

ด้วยเหตุเพียงเท่าไร สาวกของท่านพระโคตมจึงเชื่อว่าเป็นผู้ทำตามคำสอนทำถูกตามโอวาท หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใด ๆ มีความแก้้วกล้า ไม่ต้องเชื่อใครอีกในคำสอนของศาสดา(ของตน)”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อัคริเวสสนะ สาวกของเราในธรรมวินัยนี้ เห็นเบญจขันธ์นั้นทั้งหมด คือ รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา’ เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง

วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา’ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล สาวกของเราจึงเชื่อว่าเป็นผู้ทำตามคำสั่งสอน ทำถูกตามโอวาท หมดความสงสัย ไม่มีคำถามใด ๆ มีความแก้้วกล้า ไม่ต้องเชื่อใครอีกในคำสอนของศาสดา(ของตน)”

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุเชื่อว่าเป็นพระอรหันตจีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ”

“อัคริเวสสนะ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นเบญจขันธ์นั้นทั้งหมด คือ รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา’ เห็นเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เห็นสัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง . เห็นสังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง

เห็นวิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ตามความเป็นจริงด้วย

ปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ จึงหลุดพ้นแล้วเพราะไม่ถือมั่น ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล ภิกษุเชื่อว่าเป็นอรหันตจีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้วบรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว ลีลาวัตรสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้แล ประกอบด้วยคุณอันยอดเยี่ยม ๓ ประการ คือ

๑. ความเห็นอันยอดเยี่ยม
๒. ข้อปฏิบัติอันยอดเยี่ยม
๓. ความหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม

เมื่อมีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้ย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคตว่า ‘พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นตรัสรู้แล้ว ๑ ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ตรัสรู้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงฝึกพระองค์แล้ว ๒ ทรงแสดงธรรมเพื่อฝึกตน พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงสงบแล้ว ๓ ทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงข้ามพ้นแล้ว ๔ ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ข้ามพ้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นปรินิพพานแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อปรินิพพาน”

สังกะนิครนถบุตรถวายภัตตอาหาร

[๓๖๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว สังกะนิครนถบุตรได้กราบทูลว่า “ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้าเป็นคนคอยกำจัดคุณผู้อื่น เป็นคนคะนองวาจา ได้เข้าใจพระคำรัสของท่านพระโคตมว่า ‘ตนสามารถรุกรานได้ด้วยถ้อยคำของตน’ บรูษมาปะทะ ช้างซัมมันเข้าก็ดี พบกองไฟที่กำลังลุกโชนก็ดี พบงูพิษที่มีพิษร้ายก็ดี ยังพอเอาตัวรอดได้บ้าง แต่พอมานพบท่านพระโคตมเข้าแล้ว ไม่มีใครเอาตัวรอดได้เลย ข้าพเจ้าเป็นคนคอยกำจัดคุณผู้อื่น เป็นคนคะนองวาจา ได้เข้าใจพระคำรัสของท่านพระโคตมว่า ‘ตนสามารถรุกรานได้ด้วยถ้อยคำของตน’ ขอท่านพระโคตมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ จงรับนิมนต์เพื่อฉันในวันพรุ่งนี้เถิด”

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยคุณณีภาพ

[๓๖๓] ลำดับนั้น สังกะนิครนถบุตรทราบอาการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงบอกพวกเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นว่า “เจ้าลิจฉวีทั้งหลายโปรดฟังข้าพเจ้าข้าพเจ้า

นิมนต์ท่านพระโคดมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไว้แล้วเพื่อฉันในวันรุ่งขึ้น พวกท่านจะนำอาหารใดมาเพื่อข้าพเจ้า จงเลือกอาหารที่ควรแก่ท่านพระโคดมเถิด”

เมื่อล่วงราตรีแล้ว เจ้าลิจฉวีเหล่านั้นได้นำภัตตาหารประมาณ ๕๐๐ ตำรับไปให้แก่สัจจกะ นิครนถบุตร เขาจึงให้จัดของเคี้ยวของฉันอันประณีต ในอารามของตนเสร็จแล้วจึงให้ทูลบอกเวลาแก่พระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญเวลานี้เป็นเวลาอันควรภัตตาหารจัดเตรียมสำเร็จแล้ว

ครั้นในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ทรงครองอันตราวาสกถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังอารามของสัจจกะ นิครนถบุตร แล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว จากนั้น สัจจกะ นิครนถบุตรได้นำของขบฉันอันประณีตประเคนภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขให้อิมหน้าด้วยมือตนเอง เมื่อพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จ ทรงวางพระหัตถ์จากบาตรแล้ว สัจจกะ นิครนถบุตรจึงเลือกนั่ง ณ ที่สมควรที่ใดที่หนึ่งซึ่งต่ำกว่า แล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ขอบุญและ ผลบุญในทานครั้งนี้ จงมีเพื่อความสุขแก่ทายกทั้งหลายเถิด”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อัคริเวสสนะ บุญและผลบุญในทานนี้อาศัยทักษิณบุคคลที่ยังไม่สิ้นราคะ โทสะ โมหะเช่นกับท่าน จักมีแก่ทายกทั้งหลายบุญและผลบุญในทานนี้อาศัยทักษิณบุคคลที่สิ้นราคะ โทสะ โมหะเช่นกับเราจักมีแก่ท่าน”

จุฬาสัจจกสูตรที่ ๕ จบ

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นายนิวัฒน์ ชัยภาณุเกียรติ์
- เกิดวันที่ : ๒๗ พฤษภาคม ๒๔๕๑
- ภูมิลำเนา : ๑๔ หมู่ ๑ ตำบลพนมเศษ อำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์
- การศึกษา : ปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรราช
วิทยาลัย สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๘๘/๒๒๓๖ – ๓๘ การเคหะธนบุรี ๑ ส่วน ๓ ถนน พระราม ๒
แขวง แสมดำ เขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๕๐
- ประสบการณ์ : ทำงานตำแหน่งผู้ช่วยหัวหน้าฝ่ายศิลป์ห้างเซ็นทรัลสาขาสีลม
ช่างภาพนิตยสาร บี อาร์ท
หัวหน้าช่างภาพ หนังสือพิมพ์เจ้าพระยา
ทำธุรกิจส่วนตัว เอ็น เอส เฟรม ผู้ผลิตสินค้าและวัสดุที่เกี่ยวข้องกับงาน
ศิลป์
ผ่านการอบรมปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นเวลา ๗ เดือน ณ ศูนย์ -
ปฏิบัติธรรมธรรมโมลี ตำบลหนองน้ำแดง อำเภอปากช่อง จังหวัด
นครราชสีมา พ.ศ.๒๕๕๓